

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Kisalföld Kiadó Betéti Társaság

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BIRCHER ERZSÉBET, DOMONKOS OTTÓ, GRÜLL TIBOR, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, METZL
JÁNOS, SARKADY SÁNDOR

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Köszönet

Köszönet

Bognár Dezső neve az 1980. évfolyam 3. számától az 1991. évfolyam 4. számáig szerepelt a szerkesztőbizottság tagjai között. Az 1980. évi 3. szám elején tájékoztattuk olvasóinkat arról, hogy „a takarékosági okokból” veszélybe került folyóiratunknak Bognár Dezső, a Városszépítő Egyesület elnöke sietett segítségére, az Egyesület nevében egyszer s mindenkorra pótolva Sopron városa által biztosított költségvetésből lefaragott 1/3 részt. Ma már kortörténeti adalék: 1955. évi újrakezdésétől a Soproni Szemle számla volt a Győr-Sopron Megyei Pártbizottság számára, felügyelete alá is akarta vonni, hogy „Győr-Soproni Szemlé”-t csináljon belőle, 1980-ban kétszer is ellenőrizte, hogy a városi költségvetés csökkentése során a Soproni Szemlének biztosított költségvetést is csökkentették-e. Amikor a patriotizmus, még inkább a lokálpatriotizmus a kommunista párt szerint bűnnek számított, a kommunista Bognár Dezső mint polgármester, mint tanácselnök, majd mint leváltott tanácselnök a nehéz évtizedekben nemcsak becsülettel, hanem önzetlenül is végezte munkáját, védte Sopron érdekeit, még akkor is, ha ebből hátránya származott. Nehéz volt csalódnia abban, amire még fiatalon idealizmussal egész életét tette. 1991. jan. 2-án, nyolcvankettedik évében írta: „Végző elhatározásom, hogy koromra, betegségemre, mozgáskorlátozott is vagyok, hivatkozva lemondok a szerkesztőbizottsági tagságomról. Nem tagadom, válságos évtizedeken estem át, pedig a Rákosi-rendszerrel végleg szakítottam...”

Köszönjük Bognár Dezsőnek, amit értünk tett!

(E számunk készülése közben 1992. február 9-én ért bennünket a hír: Bognár Dezső meghalt. Megemlékezésünk később jelenik meg).

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Friedrich Károly: GERENGEL SIMON lelkész, a soproni evangélikus gyülekezet megszervezője (1518–1571)

2 Friedrich Károly: GERENGEL SIMON lelkész, a soproni evangélikus gyülekezet megszervezője (1518–1571)

*Herr Jesu Christ O starcker Gott
hilff vns gnedig auß diser not
hilff vns auß mit verlangen
darinn wir sind gefangen...*

1. Közel négyszázötven éve írta le Gerengel Simon lelkész ezeket a panaszos sorokat. Salzburg várbörtönében szenvedt több paptársával, hitükért szenvedtek fogságot. Sokat megélt már akkor, de még több megpróbáltatás várt reá, míg 1565 második felében városunkba jutott el, s a város evangélikusságát gyülekezetté szervezve, reformátori munkáját több maradandó művel megkoronázva 1571-ben Sopronban életét befejezte. Itt is temették el a Szt. Mihály templom kriptájában. Négyszázhusz éve ennek. Ez írással reá emlékezünk. (1. kép).

Gerengel Simon 1518-ban az alsó-ausztriai Pottschach városkában született. Szüleiről keveset tudunk. Édesanyját Margitnak hívták, melegszívű, áldozatkész asszony volt. Gerengel minden valószínűség szerint – akárcsak kortársai a környékről – a páduai egyetemen folytatott tanulmányokat, majd a Wechsel melletti Kirchbergben volt káplán, és 1545-től már javadalmas pap Aspangban (Gloggnitz közelében), a Szt. Flórián templomban.¹⁽¹⁾

őket megkötözve, megbilincselve előbb kihallgatásra Bécsbe, majd Salzburgba, ahol az erőd várbörtönébe zárták őket.⁴⁽⁴⁾ Itt egy zárkában helyezték el a rabokat, és nagy szegénységben, nehéz nyomorúságban éltek. Olyan szigorú őrizet alatt tartották a foglyokat: senki sem kapott engedélyt, hogy meglátogassa őket, beszéljen velük. Gerengel édesanyja negyvenhat mérföldet gyalogolt Salzburgba, hogy fiát szomorú állapotjában megláthassa és beszélhessen vele, de hiába folyamodott a legmagasabb hatóságokhoz, még az érsek sem engedélyezte neki a találkozást. A börtönben igyekeztek a foglyokat megtörni: örökös, életfogytiglani fogsággal fenyegették őket, ha nem térnek meg eretnekségükből.⁵⁽⁵⁾ Gerengel így örökíti meg nehéz helyzetüket barátjához, Leonhard Eubenbergerhez, a már említett bécsújhelyi polgármesterhez 1554. január 24-én írt levelében: „Wir ligen also nach Gottes willen einen tag umb den andern ein wochen umb die ander ein monden umb den andern ja ein jar umb das ander biss Christus komet dem wir all unser sach gantz uebergeben und befohlen haben...” A nehéz rabságba hurcoltak ellenfelei azon mesterkedtek, hogy gonosz eretnekeknek, álnok csábítóknak kiáltsák ki őket. De barátaik, ausztriai hittestvéreik nem feledkeztek meg róluk, sokat próbált lelki vezetőikről. Mikor pedig tudomásukra jutott, milyen szegénységben élnek, mennyi szükségét szenvednek, érdeklődésükön kívül részvételüket bizonyítandó, közadakozást szerveztek, és a gazdag keresztényi adományokat megküldték a sínylődő raboknak. A rabtartók szigora is némileg enyhült: előfordult már, hogy a foglyokkal találkozni kívánó családtagoknak, barátoknak megengedték a látogatást. Így Gerengel édesanyjának is sikerült fiához bejutnia, a rabtársaknak is új erőt, vigaszt jelentett, hogy szeretteikkel levelet válthattak.⁶⁽⁶⁾

A keserű fogságban Gerengel idejét nyomorúságos sorsukat jól festő levelek, elmélkedések, imádságok írásával kísérelte meg hasznosítani. A börtönben született műveit később, szabadulása után Nürnbergben és Rothenburgban jelentette meg. Ezek közül először négy levelét említjük meg: „Vier Tröstliche Sendbrieff...”⁷⁽⁷⁾

Az első édesanyjának írta: „Der brieff gehört meiner lieben Mutter Margaretha Gerengelin, der betrubten Wittwen zu eigen handen. Dat. Saltzburg in der Gefengnus 27. Junij im 1553.” Mély fiúi szeretettel fordul hozzá, bátran, hívő bizonyágtétellel vallja meg az Igéhez, Krisztushoz való tántoríthatatlan hűségét, sem élet, sem halál nem szakítja el Urától, akinek akarata szerint történik és történjék is minden, Ő adjon édesanyjának is hitet, vigasztalást: „Seid fröhlich und getrost, es wird euch im 5Himmel wohl belohnet werden. Auf diesen Trost, liebe Mutter, sollen und wollen wir mehr Aufmerkung haben, ehe wir uns vor dieser Trübsal entsetzen wollen.”

A második levél: „Dem Ersamen vnd Achtbaren Maximilian Schwamberger Notario Publico, meinem lieben Brudern. Dat.1.Sept.1553.” Schwamberger megkísérelte Gerengelt a régi hitre visszatéríteni: „Ne kívánd, hogy testemet az ideigvaló fogságból kimentsem és lelkemet az örök fogságba taszítsam. A megismert és felismert igazság útjáról nem tudsz engem letéríteni” – írja Gerengel.

A harmadik levél: „Dem Ersamen... Herrn Leonhard Eubenberger Burgermeister zur Newstadt in Oesterreich auff dem Steinfeldt. Dat. 24. Januar 1554.” Fentebb a levélből idéztünk egy jellemző részletet.

A negyedik: „Dem Ersamen... Florian Adelsperger Goldschmied, meinem guten freund. 31. April (sic!) 1554, [aláírás] Ewer williger... Simon Gerengel gewessener Pfarrherr zu Aspang in Oesterreich.” A címzett az utóbbi időben börtönében meglátogatta, ezért Gerengel köszönetet mond neki és egyben esküvője alkalmából jókívánságokkal halmozza el.⁸⁽⁸⁾

A fogságban Gerengel egy tragédiát is írt, melyben a keresztelő Szt. János fővételéről szóló históriát dolgozta fel.⁹⁽⁹⁾

A börtönben keletkezett szép műve az „Ein kurtzes Trostbuchlein allen schwachen Christen nützlich zu lesen durch Simonem Gerengel inn seiner gefencknuß beschrieben...1556.” című könyvecske (8,5×13 cm), melyet P. Schattenmann müncheni lelkész írt le először, s a nürnbergi egyházi tartományi levéltárban található, Luther világkrónikájával egybekötve. Luther művét Johannes Aurifaber fordította németre Wittenbergben 1550-ben.¹⁰⁽¹⁰⁾ A kis művet a szerző a „tiszteliteméltó és bölcs” Christoff Beham nürnbergi polgárnak ajánlotta, az ajánlás kelte 1556. február 18 „húshagyókedd. Gerengel akkor már Rothenburg ob der Tauber városkában szolgált. A könyv előszavában a szerző megemlíti, hogy azt salzburgi fogsága idején írta és 1553. október 28-án, Simon és Júdás napján – nevenapján – szerkesztette össze, fejezte be. A vígasztalókönyvecske két részből áll. Az első arra tanít, hogyan forduljunk a beteg ember felé, hogyan vigasztaljuk, hogy a halál számára ne legyen félelmetes, hanem szelíden és engedelmesen legyen kész azt elviselni. A második rész megtanítja az embert, hogy Isten által való leckéztetése idején különösen mire figyeljen, vagyis hogyan sirassa meg halottját, és hogyan viselje magát a gyász fájdalmának elviselése után. A „Trostbüchlein” (Vigasztalókönyv) cím és műfaj Luther óta gyakran tűnik fel az evangélikus vallásos építő irodalomban, Gerengel gondolatvilágától különben sem volt idegen.

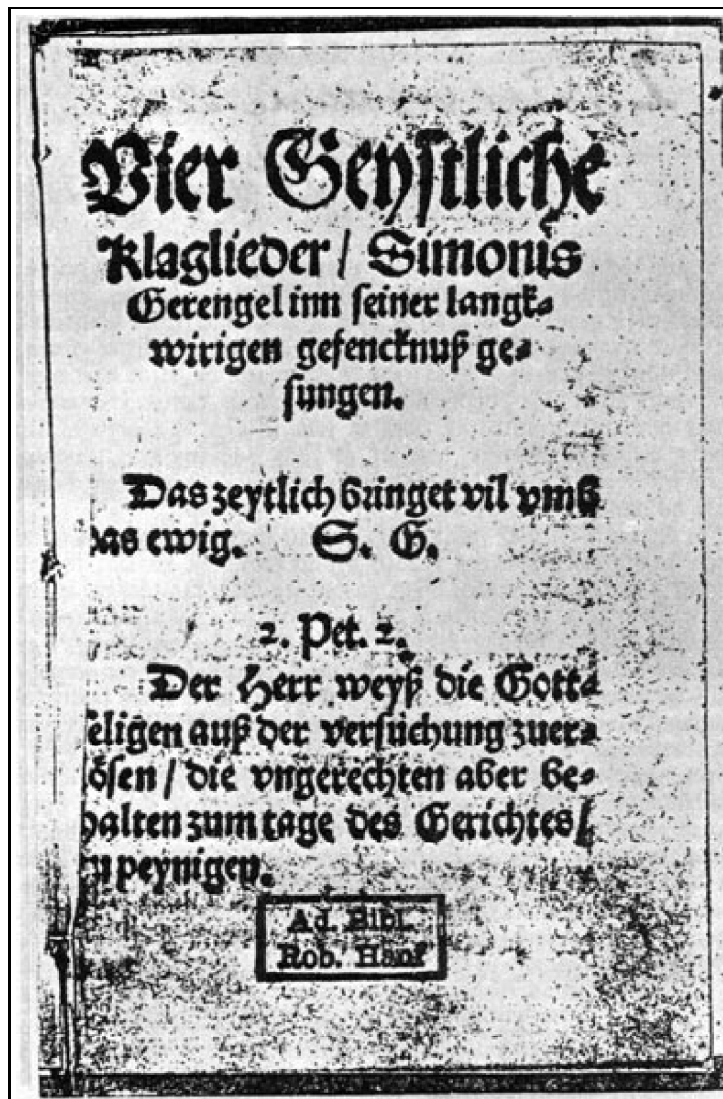
A börtönévek minden keservének, átélt szenvedésének hű tükre Gerengel maradandó költői műve: a „Vier Geystliche Klaglieder Simonis Gerengel 6inn seiner langkwirigen gefencknuß gesungen... [a végén] Gedruckt zu Nuremberg durch Georg Merckel” (2. kép). Az év megjelölése nélkül Nürnbergben megjelent kis kötetet Scholz János zeneművész vásárolta meg, majd a soproni Városi Levéltárba került. A vásárlást Scholz kérdésére Payr Sándor teológiai tanár javasolta a neves művésznak. 1932. szeptember 27-én kelt lapjában Payr így ír: „...Az említett »Vier geist. Klaglieder« igen ritka és becses nyomtatvány. Sopronban sehol sincs meg, én is csak más forrás nyomán közöltem a címet... Az eredeti nürnbergi nyomtatvány méltó a beszerzésre. Jó vásárt kívánva... készséges híve Dr. Payr Sándor” Ennyit a könyvecske eredetéről. Jelenleg a mű a Városi Levéltár rendezésében fennálló várostörténeti kiállításon szerepel. Megléte óta ismertetésére, leírására nem került sor. Ezt szeretnénk ezúttal pótolni. Ezért e tanulmány végén függelékként betűhív másolatát adjuk az egész műnek. E helyen néhány, a közlés elé kívánczó bevezető tartalmi és verstani megjegyzést teszünk. A négy vallásos panaszdal formai és költői szempontból is kiemelkedik kora irodalmából.

Az első panaszdal 1551-ben keletkezett, mikor a fogság már egy feléve tartott. A dal tizenkét 8–8–7–7 szótagszámú, a–a–b–b páros rímű négy soros versszakból áll. A versszerző kéri Urát, Jézus Krisztust, segítse ki kegyelmesen a fogság nélkülözései közül, elpanaszolja, hogy irigység, gyűlölet az osztályrészük, tombolásnak, dühöngésnek martalékai. A szegény foglyok megváltásukat, a tusa végét, szabadulásukat várják. Majd hívő bizonytságot tesz Krisztus megváltó, szabadító voltáról.

A második dalt Gerengel 1552-ben írta, akkor már másfél éve volt fogoly. A 8 soros keresztrímű 21 versszakos ének jelzett dallamé (Ich muß von hinnen scheiden) máig használatos: „Herzlich tut mich verlangen nach einem selgen End,” ill. „6 Krisztus, ő, sok sebbel meggyötrött, vérező,” ill. „Ha Istenem velem van, Ki lehet ellenem” kezdetű templomi ének, melyet J. S. Bach is felhasznált a Máté-passiójában „Wenn ich einmal soll scheiden...” kezdetű koráljában. A panaszdalban Gerengel kéri Istent, küldjön szívének örömet, ragadja ki a gyötrelmek közül, mielőtt még elcsüggedne. Elpanaszolja, hogy „lelke megkeseredett, haja fiatal napjaiban szürkévé fakult, csapás, megvetés a sorsuk, csalónak nevezik Krisztus szolgálóit, akik Őt követik, azokat elfogják, üldözik.”

A harmadik ének 1553-ban keletkezett, mikor Gerengel és társainak fogsága immár harmadfél éve tartott. A 6 tizenhárom soros versszakból álló ének egyre kétségbeesettebben kéri Istent, hogy fordítsa el haragját tőlük. Minden gyötrelme meglátogatta már. Vendége volt az üldöztetés, a nyomor és a szükség, nyomukba

ínség és szegénység szegődött, osztályrésze volt minden fájdalmas megaláztatás; gúny és önkény csak új szenvedéseket hoztak. Erőt vett rajta az aggodalom, ádáz önteltség keseríti hajlékát. Szívét erőszak sebzi, keserű panaszok sora fakad nyomában... Az ének azonban az eljövendő segítség és meghallgattatás reményével zárul.

72. „Vier Geystliche Klaglieder”

A negyedik éneket 1555-ben írta Salzburg várbörtönében, mikor a rabok fogsága negyedfél éve tartott. Ez az ének a leghosszabb – 28 versszak –, a legkeserűbb hangú. 8–8–7–8–7 szótagszámú ötsoros versszakok a–a–b–c–b rímképlettel. Az ének középpontjában a költőnek az ördög által való kínoztatása áll. Szenvéde, türelmetlensége is nő. Az ördög éjjel-nappal kínozza, kegyetlen kísértésnek teszi ki, hogy Isten el akarja pusztítani őt. Az ének végén összefoglalja vívódó szívének kéréseit, könyörgéseit. Bűnbánattal, alázatosan megtörve esedezik bocsánatért, hogy ne szakadjon el soha a kereszten érte is meghalt, őt is megváltó Jézus Krisztustól. Végül a panaszdalok sorát e versszakkal fejezi be:

*„Amen das gscheh wol durch dein gu
mit deiner hilff auch gnedig bhut
fur zagen in dem schmerzen
das wuenschte Simon Gerengel gut
alln angefochten hertzen.”¹¹⁽¹¹⁾*

2. Végre 1554. szeptember 14-én elérkezett a szabadulás napja. A rabok rákényszerültek, hogy nézetüket visszavonják, s ezáltal, miután eretnokségüket megtagadták, negyedfél éves fogság után ismét szabadlábba helyezték őket. Csak egyetlen társuk, Leonhard Eysel utasította vissza makacsul, ezért mint nyakas eretneket örök fogságra ítélték, itt is halt meg újabb hosszú rabság után. De fogolytársai a lutheránus tanok visszavonásának láthatólag nem tulajdonítottak komoly jelentőséget.¹²⁽¹²⁾ Gerengel Simon is csakhamar elhagyta osztrák hazáját és idős édesanyjával, feleségével a nürnbergi patricius, Christof Hersdörfer ajánlásával Nürnberget érintve Rothenburg ob der Tauber városkába költözött.

1556. április 7-én már mint a Szt. Jakab templom diakónusa szolgált, rövidesen pedig már a város vezető prédikátorának tisztjét töltötte be. Csakhamar a tartományi város legmagasabb egyházi méltóságát is elnyerte, szuperintendens lett. Rothenburg o.d.T. városban a sokat szenvedett, hitéért üldözött, hazáját elhagyni kényszerült Gerengel iránt nagy együttérzést, bizalmat tanúsítottak. A város tekintélyes polgárai, tanácsosok, még a városi jogtanácsos Dr. Guthert Bock is barátai, hívei közé tartoztak. Rothenburgban Gerengelnek négy gyermeke született. Itt is keresztelték meg őket: Jánost 1557. április 7-én, Barbarát 1558. július 14-én, Dávidot 1559. szeptember 2-án, Simont 1561. szeptember 20-án. Gerengel örömmel és hálával fordult az új otthon jelentő város felé, nyugodt, békés éveket remélt.¹³⁽¹³⁾ Kiadta a fogságban írt műveit. A '16 kis imát' az őt szeretettel befogadó Wernizernének, egy tanácsúr özvegyének és két leányának ajánlotta: „Engem az Ige szegény elűzött szolgáját hűséges szeretetükkel gyógyítottak. Az ő keresztyén imádságukba ajánlom velem együtt szegény anyámat, feleségemet és kisgyermekemet.” Itt jelent meg egy András-napi prédikációja (1557), előszót írt a „boldog emlékezetű” városi előljáró, Kaspar Huberinus beszédeinek kiadása elé (1558), valamint 9kinyomatta egy halotti prédikációját is.¹⁴⁽¹⁴⁾ A rothenburgi évek termése az Ézsaiás próféta könyvének 7. része alapján készült két prédikáció Gyümölcsoltó Boldogasszony napjára (1560). Gerengelnek erről az írásáról csak a vatikáni könyvtár katalógusa tesz említést.¹⁵⁽¹⁵⁾

Első rothenburgi éveit Gerengel Simon békességben töltötte, szolgálatát hűséggel, elhivatottsággal látta el. Csakhamar azonban ismét próbás idők zavarták meg végre kiegyensúlyozottabb életét. Bár a részletekben nem látunk tisztán, az tény, hogy bizonyos idő múlva az egyházi körök úgy ítélték meg, hogy Gerengel kevésbé felel meg azoknak az igényeknek, követelményeknek, melyeket mint egyházi vezető személyiséggel szemben támasztanak. Kétségtelen, hogy a helyi egyháztanácsban teológiai kérdésekben viták, nézetkülönbségek léptek fel, ezeknek lehetett áldozata a szigorú lutheri irányzatot képviselő Gerengel. Mindenesetre 1558. június végén a városi tanács dr. Gugel nürnbergi városi jogtanácsoshoz fordult, kérvén, hogy egy rátermett lelkész prédikátort és szuperintendenst küldjön nekik. Dr. Johann Andrea egyházi reformja következményeképpen M. Johann Hofmann-t nevezték ki „general-szuperintendensnek”, Gerengelt pedig egy újonnan szervezett „vesperás-prédikatori” állásba helyezték (1559). De ebben a minőségben sem maradt meg sokáig. 1561-ben az úrvacsorai konszekráció kérdésében heves vitába bonyolódott az egyházi vezetőséggel. Később, 1562-ben ugyanaz az egyházi hatóság „flaciánus mozgalmakban” való részvételéért a Szent Lélek templom lelkészi állásába helyezte át, mely a főtemplomtól, a Szt. Jakabtól való eltávolítását is jelentette. Gerengel nehezen viselte az immár második félreállítást, és a számára menedékvárosnak tartott Rothenburgban való kilenc éves szolgálat után 1563-ban a tizenöt km távolságra fekvő Burgbernheim

lelkészi székét foglalta el.¹⁶⁽¹⁶⁾

Wolfhart Spangenberg (1565–1636) a német mesterdalnokok tevékenységének első ismertetője „Von der Musica...” című művében¹⁷⁽¹⁷⁾ Gerengel Simonról is megemlékezik. Ezt írja: (Simon Gerengel) „ein Österreicher und ein zeitlang Prediger zu Ravensburg, danach zu Ödenburg in Ungarn, ist wegen der Religion von den Papisten in schwerer gefangnüß gehalten worden; in welcher seiner Verhaftung er 23 lehrhafter Meisterlieder getichtet, und dieselben nachmals der ersamen Gesellschaft zu Ravensburg, ¹⁰als sie daselbst Sing-Schulen aufrichtet und verneuert, zu ehren und Wolgefallen in Truck gegeben.”¹⁸⁽¹⁸⁾ Ezt az adatot több neves tudós szerző is idézi.¹⁹⁽¹⁹⁾

Vaihinger, a jelzett város evangélikus szuperintendens titkára közölte, hogy Ravensburgban sem az ott őrzött régi egyházi könyvjegyzékben, sem a ravensburgi lelkészek jegyzékében nem található Gerengel neve. E jegyzék tulajdonunkban van. Vaihinger feltevésünkkel értett egyet, hogy ti. Spangenberg összetévesztette a két város nevét: Ravensburg helyett Rothenburgot kell érteni, ott kilenc évig tényleg működött Gerengel. Rupprich osztrák irodalomtörténész munkájában megemlíti, hogy a XV. század folyamán folytatódik az énekiskolák elterjedése kelet felé: Nordlingen, Ulm, Rothenburg o.d.T., Esslingen, Augsburg, Nürnberg majd München a terjedés iránya. Az énekiskolák különböző intenzitással szerveződnek, fejlődnek.²⁰⁽²⁰⁾ A kérdést különben, a levéltáros, dr. L. Schnurrer tájékoztatása szerint, már egyszer részletes vizsgálat alá vették. Dr. Theodor Hampe nürnbergi történész „Studien zur Geschichte des Meistersanges” című tanulmányorozatának első darabja: „Gab es Meistersinger im Rothenburg o.d.T. und in Ravensburg?” – éppen ezzel a problémával foglalkozik.²¹⁽²¹⁾

Hampe megemlíti Gerengel Simon nevét is, pontosan idézi Spangenberg fent ismertetett megállapítását. Részletesen szól Gerengel életútjáról is. A ravensburgi tevékenységét e szavakkal vonja kétségbe: „Während besagter Simon Gerengel zu der Stadt Ravensburg in keiner nachweisbaren Beziehung gestanden hat, in den Acten des städtischen Archivs nicht vorkommt, hat er in der späteren Reformationsgeschichte voi; Rothenburg o.d.T. eine nicht unbedeutende Rolle gespielt...” – majd később így folytatja: „Wir müssen annehmen, dass in der Notiz Spangenberg's Rothenburg mit Ravensburg verwechselt worden ist... Die lange Gefängnishaft [Gerengels], von der unsere Stelle spricht, lag Gerengeis Rothenburger Zeit. Dass aber jene 23 Lieder, die er während derselben verfasst bzw. gesammelt haben soll, wirklich Meistersänge gewesen sind, halte ich für unwahrscheinlich...”

Még egy kérdés kapcsolódik Rothenburg o.d.T. városához. A rothenburgi városi számadáskönyvek 1666. évi kötetében az alábbi bejegyzést találjuk: „1666. 9. Juli 2 fl. 24 kr. sind an 2 Reichthalern zu der von E. E. Rath alhie zu der neuaufrichtenden Evangelischen Bibliothek zu Oedenburg in Ungarn (dazu die Steurstuben und St. Wolfgangspflege gesteuert haben, daß es 10 Reichsthaler ergaben) verwilliget und gesteuert worden.”²²⁽²²⁾ A soproni evangélikus gyülekezet könyvtárának javára küldött adomány egy nagyobb szerű könyvgyűjtemény kialakításának célját szolgálta. Gerengel hosszú éveket szolgált Rothenburgban, reá emlékezve szívesen ¹¹küldtek a bajorvároska evangélikusai volt pásztoruk hajdani működési helyére anyagi támogatást.²³⁽²³⁾ Gerengelre gondoltak a rothenburgiak akkor is, mikor – 1679-ben híré hallva, hogy a soproni gyülekezet fatemploma pusztító tűzvészben (1676) megsemmisült s a gyülekezet 1677-ben új templomot emelt a régi romjain, ismét nagyobb adománnyal áldoztak volt papjuk emlékének.²⁴⁽²⁴⁾

3. Gerengel Burgbernheimben sem maradt meg sokáig. 1565 februárjában felesége rokonainak meglátogatása céljából Magyarországra, Sopronba utazott. Mint lelkészt a lakosság nagy részét kitevő evangélikusság prédikációra kérte fel. 1565. február 11-én, vízkereszt utáni 6. vasárnapon a Szt. Mihály

templomban Máté 17, 1–9. alapján mondta el prédikációját Krisztus megdicsőüléséről. A prédikációt ki is nyomtattatta: „Ein christliche Predig, vber die Historia von der verklerung Christi, Matth.17. Darinnen auch gantz tröstlich gehandelt wird, Wie wir in jenem Leben zusammen kommen einander sehen, konnen vnd mit einander reden werden. Gethan zu Oedenburg, an der Vngerische Grenzen gelegen, den 11. Februarij, Anno 1565. Durch Simonem Gerengel.” A nyomtatvány 54 lapnyi, 8° méretű. Az első oldalakon „Carmen Hexametrum” címmel a szerző rövid életrajzát költői formában összefoglaló „ének” található.

A következő hat oldalon a szerző Sopron város polgármesterének, városbírójának és tanácsának ajánlja a prédikációt. Majd a dátum: „Burckbernheim, den 1. Mai 1565.” Ezt követi a prédikáció szövege. Majd az utolsó oldalon nagy betűkkel ez áll: „Getruckt zu Rotenburg vf der Tauber, durch Albrechten Gros.” Majd az évszám következők: MDLXV, alatta szép záró fametszet és a 35. zsoltár.²⁵⁽²⁵⁾ A prédikációnak nagy sikere volt: Gerengel a városi tanács meghívta Sopronba evangélikus lelkésznek.

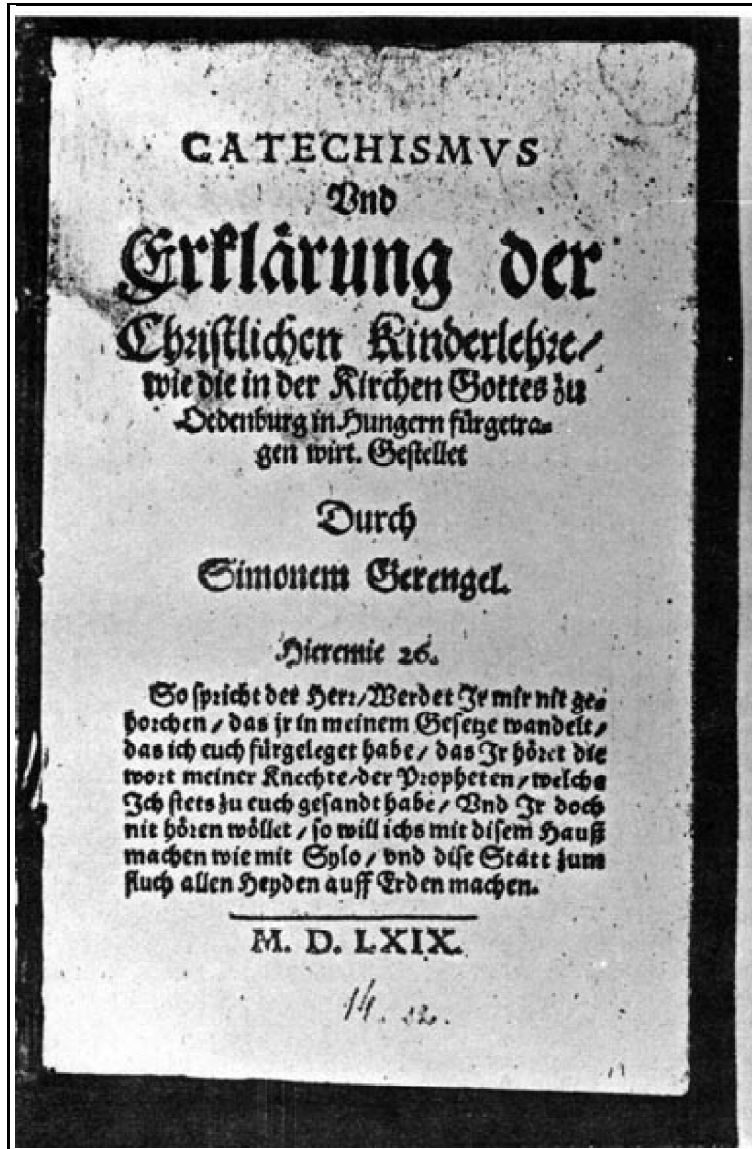
Gerengel Simon lelkészségét jól előkészített talajon kezdhette a városban. Minden üldöztetés, Luther írásainak nyilvános megégetése, a nagy reformátor szellemében működő papok törvénybe idézése, meghurcolása ellenére is gyorsan gyarapodott az evangélikusok száma Sopronban. A század közepére, második harmadára már a lakosság nagy része Luther útját választotta. Payr egyháztörténeti munkájában e korszakot úgy jellemzi, hogy a lakosság békésen, szinte észrevétlenül tért át az evangélikus hitre. A XVI. században itt is, akár egyebütt hazánkban még megvolt a testvéri szeretet és békés viszony. Ferdinánd és Miksa korában a vármegye feliratban rögzíti: „Divi quondam Ferdinandus et Maximilianus imperatores et reges eam doctrinam (Aug. Conf.) civibus suis Soproniensibus liberam intactamque reliquerunt” (A fenséges Ferdinánd és Miksa császár és király ezt a vallást [Ág. Hitv] szabadon és sértetlenül meghagyták soproni alattvalóiknak.)²⁶⁽²⁶⁾

¹²Gerengel Simon 1565. augusztus 24-én foglalta el helyét: székfoglaló beszédét a Szent Mihály templomban mondta el. Ebben a hitben kevésbé járatos hívei előtt könnyedén és fölényesen cáfolta meg a katolikus hittudósok iratait és tanait – írja Bán János egyháztörténetében.²⁷⁽²⁷⁾ Payr György és Payr Mihály soproni krónikája is megemlékezik erről a nevezetes eseményről: „Anno 1565 dem tage Bartholomai (24.Aug.) ist herr Simon Gerengel hieher gekomen unt offentlich alß ein treu eýffriger evangelischer prediger in der Mihaelß kirchen zum erstenmal daß heýlige wort gottes offentlich geprediget und den herren katolischen ihre schriften und predigten widerleget. Der doch selbsten vormals zu Agspan [Aspang] in Oesterreich ein eýfriger papist und prediger gewest, welcher aber durch gottes grosse gnade und beýstand deß liebwerthen heýligen geistes zu der alleinseeligmachenden kirche getroffen und erleuchtet worden ist, und biß an sein seligeß ende rühmlich verblieben.”²⁸⁽²⁸⁾

Gerengel fizetsége 12 akó bor, tűzifa és 200 font (160 császári forint) készpénz, valamint szolgálati lakás volt.²⁹⁽²⁹⁾ Alkalmazásának módja a soproni tanács bölcsességét és előrelátását bizonyítja. Hogy a katolikus püspökkel minden összeütközést, nehézséget elkerüljön, a római katolikus lelkész továbbra is megtartotta hivatalát, vasárnaponként korán reggel a Szent Mihály templomban misét mondott hívei előtt, majd Gerengel, az evangélikus prédikátor hirdette az igét és két szín alatt osztott úrvacsorát. Így csaknem zavartalanul képes volt Sopront evangélikus várossá tenni, a város evangélikusságát egységes gyülekezetté szervezni, melynek élén, mint első hivatalos lelkész, Gerengel Simon állt. A gyülekezet pecsétjében is az 1565. év örökíti meg a szervezés idejét.

Faut Márk, Sopron Wittenbergben tanult szenátora írta a város első fennmaradt krónikáját. Faut még látta, hallotta Gerengelt. Az 1529–1611. évek történetét felölelő krónikában így emlékezik meg róla: „Diser Herr Simon [Gerengel] hatt zum aller ersten das reine worth Gottes allhie[r] angefangen zu lehren bis auf das

Jahr 1570 und hat das Volckh vom Papstumb durch sonderliche Gottes gnad abgeführt, wie den sein E.catechismus und andere nutzliche Bücher die er hat drucken lassen und diser Statt dedicirt noch vorhanden sein. Er hat sein aller erste Predigt allhie[r] gethan fon der Verklärung Christi auf dem Berg Tabor, welche gar herrlich ist und als bald auch gedruckht worden, und das Volk vermeidet sich hetten in leben lang allhie[r] solche Predigt gehortt...”[30\(30\)](#)

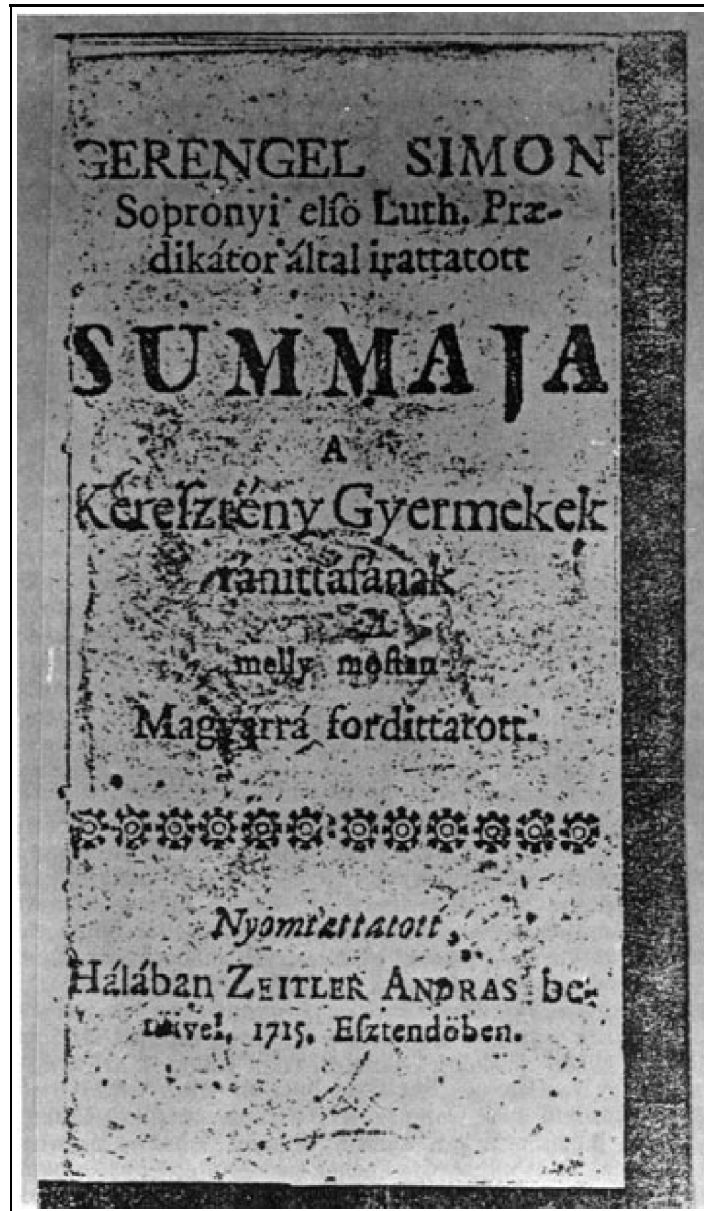
133. „Catechismvs...” 1. kiadás (1569)

4. Sopronban Gerengel megtalálta lelki békességét, biztonságban érezhette magát, kibontakoztathatta képességeit, és nagy lelkesedéssel fogott munkához. Fáradhatatlan buzgósággal hirdette Isten igéjét, tanította hitének tételeit. Hétköznapiakon is prédikált és oktatta az iskolás gyermekeket. Lelkes fáradozása nyomán sikerült Sopronban evangélikus irodalmat létrehozni, mely hosszú időre még a XVIII. század

végéig, a XIX. század elejéig is megtermette gyümölcseit.

¹⁴Elsőnek említhetjük a soproni évek főművét, a Katekizmust, melynek előszavában Gerengel megemlíti, hogy Luther kátéját és egyéb iratait, az ágostai hitvallást, annak apologiáját és a schmalkaldeni cikkeket követi, rajongókhöz, szektákhoz semmi köze. A mű első kiadása Regensburgban jelent meg 1569-ben (3. kép): „Catechismus, Vnd Erklerung der christlichen Kinderlehre, wie die in der Kirchen Gottes zu Oedenburg in Hungem fuergetragen wird. Gestellet Durch Simon Gerengel...M.D.LXIX...” – Az első kiadást a szerző Sopron város polgármesterének, bírójának és tanácsának ajánlja. (Datum, Oedenburge, den 12. tag Januarij, Anno 1569).

Az utolsó lapon az imádságok után „Gedruckt Eisleben durch Andream Petri MDLXVIII.” Ez az első kiadás a soproni evangélikus gyülekezet könyvtárának nagybecsű ritkasága. A Katekizmus második kiadása Augsburgban, 1571-ben jelent meg, a harmadik kiadás hely megjelölése nélkül 1582-ben látott napvilágot, a negyedik kiadást Bécsben adták ki 1619-ben. A művet a XVIII. század végéig használták, rendkívül elterjedt volt. Nagy népszerűségét mutatja, hogy Gerengel neve (német becenevén Görgel) egyet jelentett a káté kérdésével ill. feleleteivel. Még a XVIII. században is így szólították fel a gyermekeket az iskolában „Mondd fel a Gerengeledet!” („Sage mir deinen Gerengel [Görgel] auf!”) Más katechetikai művek is Gerengel katekizmusára vezethetők vissza („Christliche Fragen für die Kinder und für die Jugend.”, „Trostreicher Taufbund einer glaubigen Seele mit dem dreieinigen Gott”)³¹⁽³¹⁾ A katekizmus későbbi kiadásait soproni lelkészek, Gerengel utódai rendezték sajtó alá, s azt mindvégig a tanulóifjúságon kívül a templomban is használták: a katekizmus-prédikációk alapja volt. A harmadik kiadást (1582) minden valószínűség szerint Gerengel utóda, Musaeus F. Jónás és lelkésztársa Dragonus Gáspár, a Szent Jakab kápolna prédikátora készítette elő, a sajtó számára. E harmadik kiadástól kezdve a lelkészek a katekizmust kibővítették egy második, rövidebb részszel, mely aztán külön is megjelent „Christliche Kinderlehre” vagy „Summa der christlichen Kinderlehre” címen. Ez a rövidebb változat különösen népszerűvé vált. Sopronban 1779-ben jelent meg az utolsó német nyelvű kiadása.³²⁽³²⁾ Első ismert, fennmaradt magyar kiadása: „Gerengel Simon Sopronyi első luth. praedikator által irattatott SUMMÁJA a keresztyén gyermekek tanításának mely mostan Magyarrá fordittatott. Nyomtattatott Hálában [Halle!] Zeither András betüivel, 1715. esztendőben.”³³⁽³³⁾ (4. kép). Gerengel kátéját Szeniczai Bárány György (1682–1757), a nagy pietista lelkész, esperes is felhasználta: „Katekizmus. A gyermeki tanításnak Gerengel Simon által feltétetett summájával (megtoldva)... Norinberga, 1735.”³⁴⁽³⁴⁾

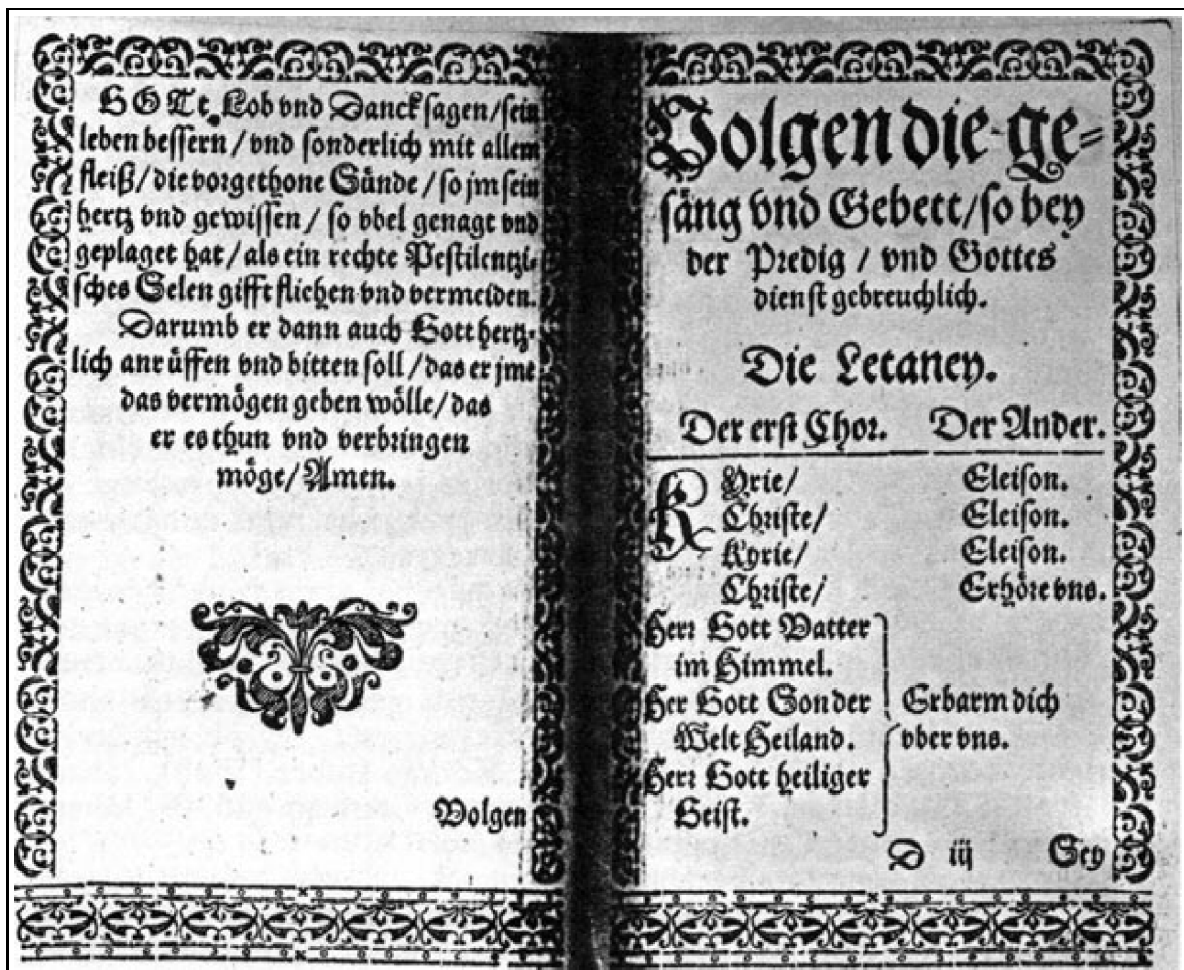
154. Gerengel kátéjának magyar fordítása (1715)

Gerengel Simon katekizmusának további részében gazdag imádsággyűjteményt találunk. Különösen említést érdemelnek a törökveszedelem okozta szenvedéseket, gyászt és megpróbáltatást elpanaszoló, szabadulásért 16könyörgő imádságok. Négy könyörgést emelünk ki. Az első: „Ein Gebett vmb Frid vnd Vberwindvng deß graussemen Feindts deß Turcken”. A második különösen érdekes: Gerengel Szigetvár eleste alkalmából írta ezt az imádságot az 1566. szeptember 7-én hősi halált halt Zrínyi Miklós emlékére („Andere Form zu bitten wider die Noth deß Türcken vnd andere Landplagen halben etwo zu Wittenberg gestellet als der Siget die Vestung in Vngern verloren worden im Jahr 1566.”). A harmadik imát Luther írta, aki a török ősellenségtől való szabadulásért könyörög („Ein Gebet wider den Türcken deß christlichen Namens Erbfeind – Doctor Martin Lutheri.” Még egy Gerengel-írta törökellenes imádság áll ez után.

Ezeket a könyörgéseket hálaadó imádságok sora követi, köztük több nem Gerengel műve (pl. „...herzliche Dancksagung vnd Gebet... mit fleiß zusammen getragen Durch Herrn Georgium Majorem weiland der Heiligen Schrifft Doctom vnd Professorn zu Wittenberg.”).

5. A katekizmus harmadik kiadásától (1582) kezdve annak szerves része, hozzákötött függeléke Gerengel Simon énekeskönyve (5. kép). Sajnálatos, hogy bár az énekeket nyilvánvalóan az istentiszteleteken énekelték, könyv formában csak Gerengel halála (1571) után jelent meg. De halott volt már Paltram Dénes polgár, soproni városi tanácsnok is, akinek a szerző művét ajánlotta („Herrn Dionisy Paltram Burger vnnnd dess Innern Rathes der k. Freystatt Oedenburg” dat. Ödenburg 1582.”)³⁵⁽³⁵⁾

Az énekeskönyv versbeszedett litániával kezdődik: „Die Teutsch Litaney Reimweiss in ein Lied gebracht, Im Thon: Vater vnser im Himmelreich.” 20 hatsoros versszakban. Ezt a „Te Deum Laudamus” német szövege követi: „Herr Gott dich loben wir” etc., 5 tízsoros versszakban. Majd ún. katekizmus énekek sorakoznak: a kátészöveg versbe foglalt énekes formái. Végül templomi gyülekezeti énekek következnek. Az énekeskönyvben 76 ének van, ez a legrégebb Ausztria területére is érvényes protestáns énekeskönyv, ezért különös értéket képvisel a himnológia területén. Az énekek nagy részét máig ismerik és mind a német, mind a magyar gyülekezetekben szívesen használják.

A 76 ének közül 21 Luther-ének. Közülük a ma is használt énekeskönyvekben megvan: a Sopronban használatos német énekeskönyvben 15, az idézett német énekgyűjteményben 18, a jelenleg használt magyar Evangélikus Énekeskönyv-ben 15 Luther-ének. Három Luther szerzette ének egyik idézett énekeskönyvben sem található, nem váltak népszerűvé. Gerengel az ún. katekizmus énekeket előszeretettel választotta Luther énekei közül. Ugyancsak szívesen válogatta be gyűjteményébe Luthernek a latin himnuszok fordítása, régi német énekek „korszerűsítése” segítségével szerzett énekeit. Ezek a lutheri liturgiában is fontos szerepet játszottak. Az evangélikusok „harci dalaként”, himnuszaként ismert, a 46. zsoltár alapján készült négy versszakos „Ein feste Burg ist unser Gott” (Erős vár a mi Istenünk) kezdetű ének Gerengelnél 5 versszakból áll. A Gerengel énekeskönyvének felhasználásával készült Soproni Énekeskönyv-ben is 5 versszakos. De ez az ötödik strófa Luther énekgyűjteményében nem szerepel, nem is éneklük, az idézett könyvekben sem szerepel. Nem valószínű, [18](#) hogy Luther műve. Ha tudjuk, hogy Luther összesen 36 éneket írt, tekintélyes számnak ismerhetjük el a Gerengel énekeskönyvében található huszonegyet.

De más neves szerzők énekeivel is találkozhatunk. Mária magyar királynő éneke különösen értékes („Mag ich Vnglück nicht widerstehn.”) Luther ezt az éneket már 1528. és 1529. évi énekeskönyveibe is felvette. („Das Lied der Königin Maria von Ungarn”). Érdekes, hogy ez az ének idézett énekeskönyveinkben nem szerepel, nem éneklük. Husz János egyik éneke is bekerült a gyűjteménybe. A latin „Jesus Christus nostra salus” 1385-ből való himnusz alapján készült éneket Gerengel az úrvacsoráról szóló katekizmus énekeknél szerepelteti. Ez is máig ismert, használt ének. Felvette Gerengel könyvébe Melanchthon híveinek énekeit is. Így Dietrich Vitus úrvacsorai énekét, Paul Eber két énekszövegét. Megemlítendő Justus Jonas verse is: „Wo Gott der Herr nicht vns helt”. Gerengel Simon buzgó, értékes munkatársának, a Szent György templom evangélikus lelkészének, Phaererus Gergely (Gregorius Phaererus Austriacus) három éneke is ott sorakozik az énekeskönyvben. Az egyik (*Hoeret mit fleiß ir Menschenkind*) felsorolja, hogyan éljenek, viselkedjenek igaz keresztyénekként különböző élethivatást követők, a püspökök, az ige hallgatója, a világi felsőbbség, a hitves, a feleség, a szülők, a gyermekek, a háziurak és háziasszonyok, a szolgák, szolgálók, az ifjúság és az özvegyek.

Az említettekén kívül, a sajátjai mellett még más neves szerzők énekeit is besorozta Gerengel énekeskönyvébe. Ezek nagy részét egy a maga korában igen elterjedt s még a soproni evangélikus gyülekezetbe is eljutó német énekeskönyvből vehette át Gerengel.[36\(36\)](#) A más énekeskönyvektől eltérő egyezések valószínűsítik legalább a könyv ismeretét. Így pl. néhány ismertebb, közösen előforduló énekszerző: Konrad Huber (1540), Johann Kolrose (1535), Michael Weiße (1531), Johann Gramann (1530), Johann Agricola (1530 előtt), Paul Speratus (1523) stb.

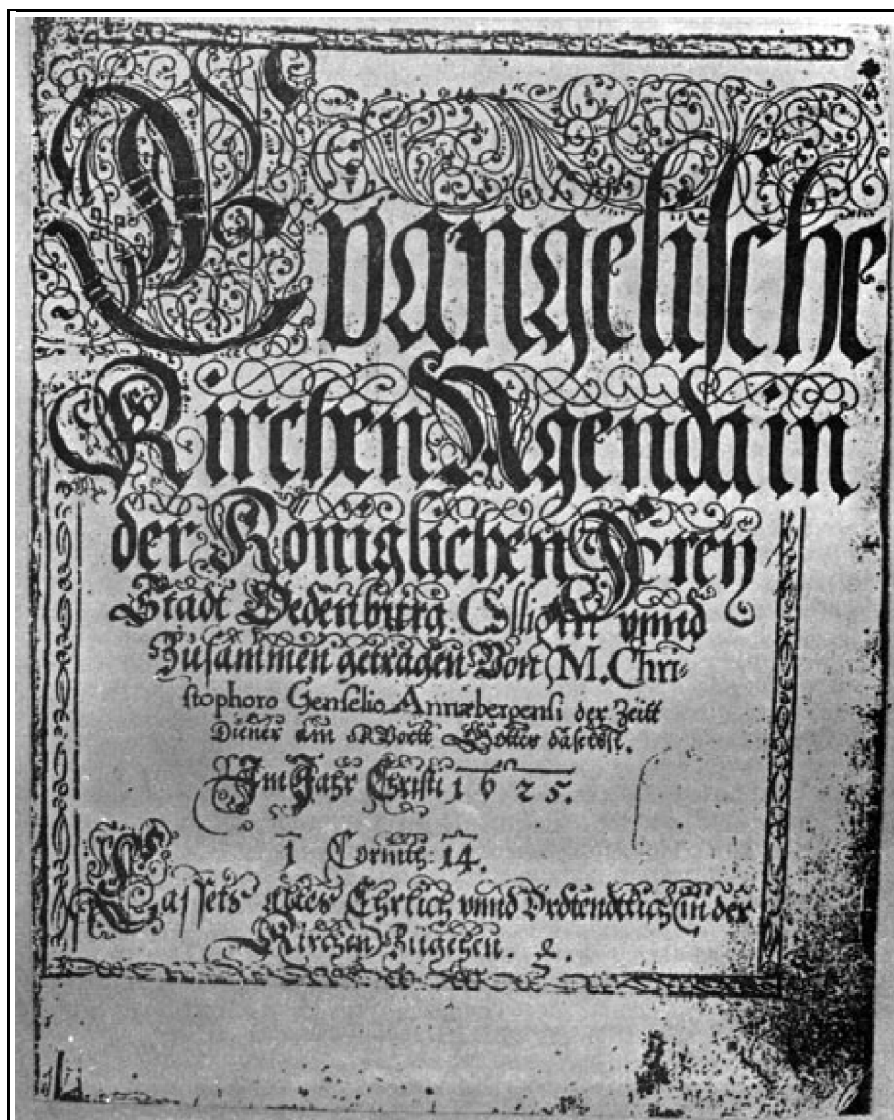
Gerengel jól ismerte a korabeli énekkincset, a középkori latin, ill. régi német énekek közül az említett valószínűsíthető forráson kívül is vett át gyűjteménye számára. Példának álljon itt a „Christe, qui lux es et dies” latin himnusz német változata 1526-ból: „Christe, der du bist Tag vnd Liecht.” XIV. századi eredetű, vegyesen latin és német sorokból álló ének: „In dulci júbilo / Nun singet vnd seydt fro / Vnsers Herten wonne / leit in praesepio / Vnnd leuchtet als die Sonne / Matris in gremio / Alpha es et O, Alpha es et O...” stb. Régi német énekek alapján került az énekeskönyvbe a „Christ fuhr gen Himmel” vagy a „Der Herr ist mein getreuer Hirt” (1531) kezdetű ének. Folytathatnánk a sort azt igazolandó, hogy Gerengel énekeskönyvében nagyszámú, máig használatos ének szerepel. Gerengel gazdag, változatos énekanyaggal állította össze gyűjteményét, s amint költői képességeiről más vonatkozásban is meggyőződhetünk, biztosra vehetjük, hogy sok saját éneket is szerepeltetett katekizmusának függelékében (Pl. 'Ein Dankpsalm nach der Predigt': „Fröhlich wollen wir Alleluja singen”, vagy 'Ein Geistlich Gsang zum Vnterricht vnd

Trost aller [19](#)glaubigen Christen...’: „Wer inn dem schutz deli höchsten ist...,” vagy ’Ein Geistlich Braudtlied vor der Predigt ... S.G.’: „Gelobt sey Gott im Himels thron” és ’Ein ander Geistlich Lied auff Hoczeyten...S.G.’ „Ich will euch freundlich bitten beyd Frawen vnde Mann”).

Gerengelnek ez az énekeskönyve hosszú időre meghatározta a templomban énekelt énekek rendjét és alapjául szolgált a közel két évszázadig folyamatosan megjelenő Soproni Énekeskönyvnek, melynek 1700. évi kiadása főhelyén Gerengel Simon arcképét helyezték el. Gerengel énekeskönyve 1785-ig használatban volt.[37\(37\)](#)

Gerengel katekizmusá sokáig nagy népszerűségnek örvendett, ennek oka abban is keresendő, hogy a szerző sem beszédben, sem tanításban, sem az énekekben nem mondott egyetlen bántó szót sem a régi hit hívei, papjai és püspökei ellen.[38\(38\)](#)

Gerengel Simon soproni lelkészkedésének értékes dokumentuma az az esküvői prédikáció, melyet Hans Gering (Házi i.m. 5436. sz.) és Rosina Faut esketése alkalmából mondott el, s melyet baráti támogatójának, Kristof Kall soproni királyi harmincadosnak ajánlott. A prédikációt Augsburgban nyomtatták ki Michael Manger műhelyében 1570-ben. A nyomtatvány különös értéke, hogy a prédikáció után Gerengel több, házasságról szóló, éneket is csatolt, közöttük kettő a saját szerzeménye, egy pedig Luther műve („Wol dem, der in Gottes forchte stehet..”),[39\(39\)](#) Gerengel e művének csak híre maradt fenn (címe, a kiadás leírása, megjelenési adatok, csatolt énekek jegyzéke stb.), de a mű tudomásunk szerinti egyetlen példánya az elmúlt háborúban elpusztult, ill. elkallódott. Megállapításunk hosszú, sokirányú, különösen érdekes levelezés alapján nyugszik. A nyomtatványt Payr is megemlíti, leírja.[40\(40\)](#)

206/a. Gensel Kristóf agenda-másolata (1625)

216/b. Kottás lap Gensel Kristóf agenda-másolatából (1625)

6. Gerengel Simon soproni szolgálata alatt a templomi szertartást is megújította, új istentiszteleti rendet vezetett be. Ő írta Sopron számára az első protestáns ágendát. Az agenda csak későbbi kéziratos másolataiban maradt fenn, de ezeket egészen 1828-ig használták (Gamauf i. m. I, 163). Az agenda mintájául Gerengelnek az ún. brandenburg-nürnbergi egyházi rendtartás (1533) miséje szolgálhatott. Ez tudatosan gátat akart vetni a lutheri reformáció lelkétől idegen szabadság veszélyének: a wittenbergi rendtartáson alapuló forma a szigorúan „lutheri” Gerengel Simonnak törekvéseit fejezhette ki. De a

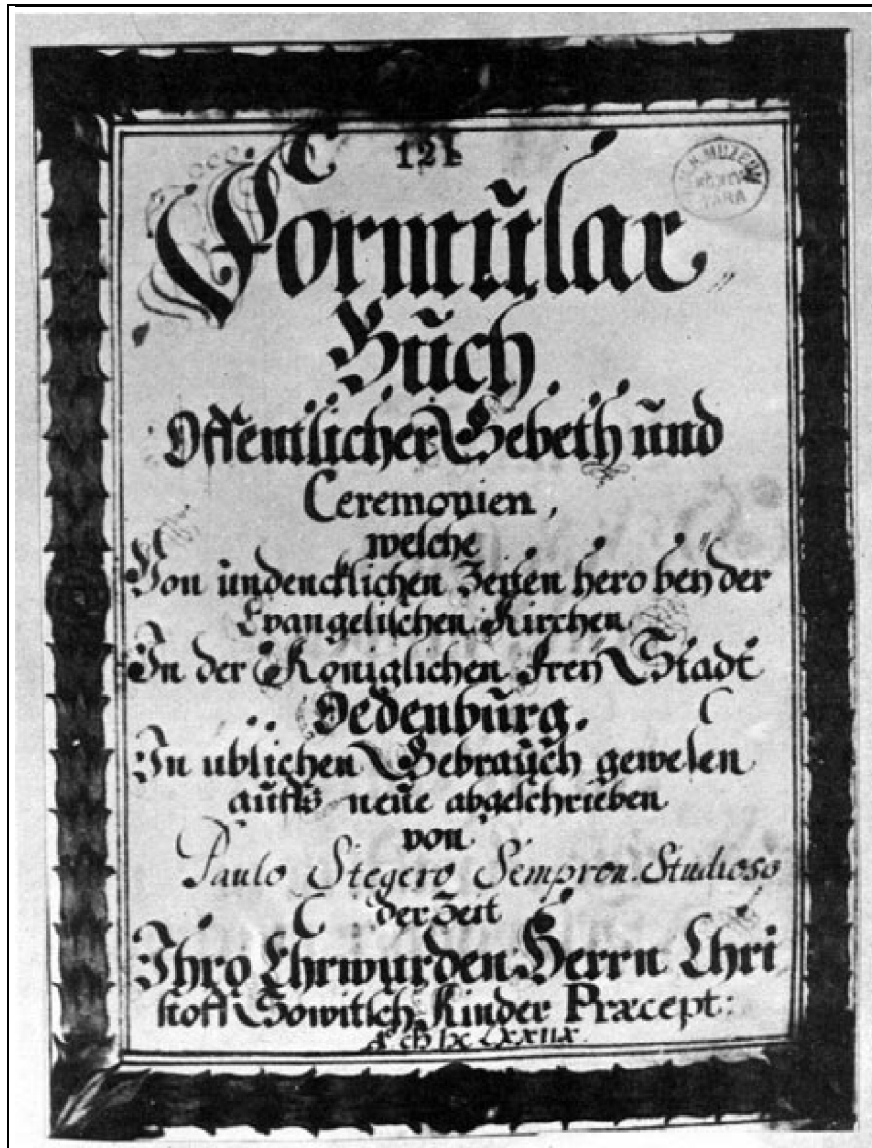
kialakulóban lévő ausztriai istentiszteleti rend is hathatott ágendájára, hiszen ennek forrása éppen a nürnbergi és brandenburgi egyházi rendtartás volt („Christliche Kirchen-Agende, wie die von [22](#)den zweyen Ständen der Herrn vnd Ritterschafft, im Ertzherzogtumb Oesterreich vnter der Enns, gebraucht wirdt.”).[41\(41\)](#)

Az evangélikus istentisztelet rendjét Luther állapította meg („Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdienstes 1526.”). Isten ígését, a bibliát állítván a középpontba, elrendelte, hogy a vasárnapi misében előforduló epistolán és evangéliumon kívül a köznapi vecsornyéken és a mindennapi istentiszteleteken is nemzeti nyelven olvassák az írást. Ennek a lutheri istentiszteleti rendnek megfelelő stílusú volt Gerengel szertartási rendje: az alap a középkori latin gregorián hagyomány volt, s ehhez járult, ezt dúsította, formálta újjá a nemzeti nyelvű protestáns énekek, zsoltárok, gazdag, változatos anyaga. Sok elem átkerül a középkori liturgiából, részben változatlanul, részben megfelelően átalakítva. Bár nem maradt reánk agenda, melyet még Gerengel használt, de későbbi kéziratok is igazolják azt a feltevést, hogy az említett latin és német szövegű gregorián dallamok a protestáns népénekekkel együtt alkották a XVI. századi gerengeli liturgiaformát. Emellett még többszólamú orgona- vagy más hangszeres kíséretes motetták is megszólalhattak.[42\(42\)](#)

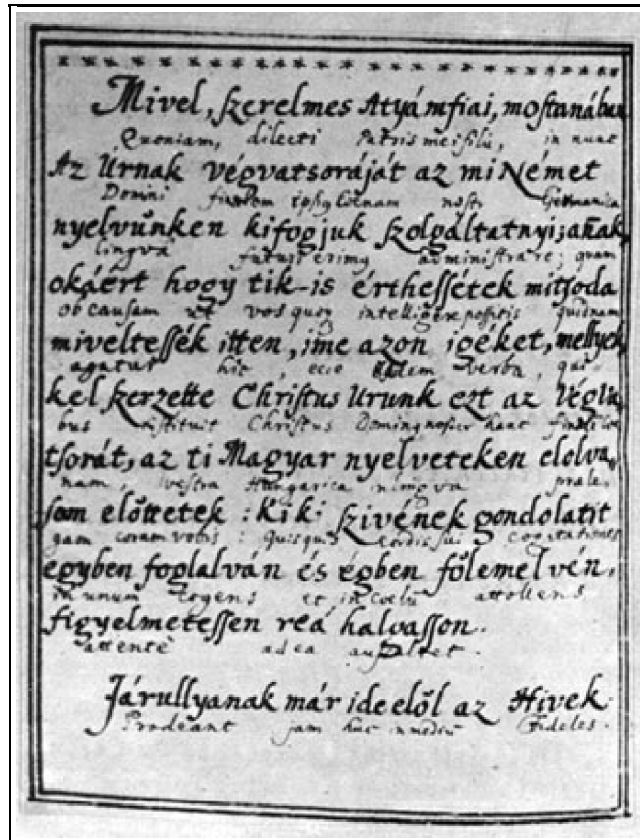
Gerengel ágendája alapján készült a soproni Gensel Kristóf lelkész ágendáskönyv-másolata, mely igen népszerű volt (6/ab. kép). 1619-ben az ismeretlen hernalsi agenda használatát rendelte el a tanács, de a lelkészek 1625-től mégis a Gensel-féle ágendát használták – kevés változtatással – 1828-ig.

Gerengel ágendájának elemeit találjuk Steger Pál kéziratok ágendáskönyvében is. Steger Pál neve az 1678–83 közötti időben alkalmazott zenészek között szerepel. Különben Sowitsch Kristóf lelkész gyermekeinek házitanítója volt. Kéziratok műve a XVII. századi evangélikus liturgia fontos dokumentuma, a „Formularbuch”. (7. kép). A karácsonyi, húsvéti, pünkösti úrvacsorai latin énekek kottáit is közli, melyeket a kórus adott elő, és a Miatyánk és a szereztetési igék énekes formájának hangjegyeit is.[43\(43\)](#) A magyar és latin úrvacsorai rendet azoknak szánta, akik nem tudnak németül („In Ecclesia Hungarica usitata”) (8. kép).

7. Gerengel Sopron magyar anyanyelvű lakosai iránt is rokonszenvvel viseltetett. A német népiskola mellé magyar népiskola is alakult. Novanus Ferenc evangélikus lelkész, Gerengel idején került Sopronba, s egy magyar tanítóval érkezett a városba, aki iskolája részére alkalmas helyiséget kért a tanácstól. Ilyenformán érvényesült a reformáció egyik fő követelménye, a nemzeti nyelv használata.

237. Steger Pál másolata: „Formularbuch“ (1625)

248. A „Formularbuch” magyar szövegű részlete

259. Gerengel Simon könyvtárának egyik kötete a tulajdonos bélyegzőjével

Gerengel Simon a soproni evangélikus gyülekezetnek igehirdető, gyülekezet-szervező, katechetikai munkájával, irodalmi, énekszerzői tevékenységével, bölcs békességre törekvésével – ma úgy mondanánk, fejlett ökumenikus érzékével – sokoldalú, művelt, minden kicsinyességen felülemelkedni tudó vezetője volt. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy Gerengelnek említésre méltó magánkönyvtára volt. Ezt alátámasztja az evangélikus gyülekezet könyvtárának egyik értékes kötete: Rupertus Tvicens[is]: *Commentarius in sex prophetas* (Norenbergae, 1524) című könyve, mely a gyűjteményben az Lb 617 szám alatt szerepel (9. kép). A címlapon az impresszum alatt egy 5,5×1 cm-es fadúcából készült pecsételő lenyomata látható *Simon Gerengel/A(ustriacus)*. Ez a pecsétnyomat bizonyítja, hogy Gerengelnek számos könyve lehetett, hiszen csak ez esetben volt érdemes pecsételőt készíttetnie. E könyvek, a fenti egy kivételével, a gyülekezet történetének viharaiiban elvesztek.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

Függelék

Vier Geystliche klaglieder / Simonis Gerengel inn seiner langtwirigen gefencknuß gesungen.

Das zeytlich bringet vil vmb das ewig. S. G.

2. Pet. 2.

Der Herr weyß die Gott- / seligen au f der versuchung zuer- / loesen / die vngerechten aber be- / halten zum tage des Gerichtes / zu peynigen.

1. Das Erste Klaglied

Das Erste Lied / im Thon / Ich wacht ein Winter lange nacht / etc. Im 51. da die gfencknuß ein hal-/ bes Jahr geweret hette.

Herr Jesu Christ O starcker Gott hilff vns gnedig auß diser not/hilff vns auß mit verlangen / darinn wir sind gefangen.

Dann du bist ye ein trewer Gott / vnd hilffest gern auß aller not / den so dir wahrhaft trawen / Sein Mannen oder Frawen.

Darumb O Herr merck auff meinen Stym / auch mein ellend seufftzen vernim / vnd wend vns disen schmerzen / des hitt ich dich von hertzen.

O Gott in deinem Hymels thron / wie drengt die welt ein gfangen Mann / sich drauff vnd hilff vns / armen / thu dich vnser erbarmen.

Ich bitt dich auch durch all dein guet wolst ir erleuchten das gemuet / dein heyligen geyst ir senden / das sie dein wort vollenden.

Sonst bleybet sie voller neyd vnnd hab / wie man auch sich an kleyn vnnd groß / kan nichts denn toben vnd wueten / O Herr thu vns behueten.

Vnd immer vns gnedig erhalt / gib vns auch nit inn den gewalt / das argen welts gesinde / dann sie handle gar blinde.

Weyter O Herr verlaß vns nit / son dir gewer vns diser bit / erloeb vns alle samen / zu ehm deinem heyligen namen.

Das wir kommen auß disem strauß / vnd ledig gehen zur gfencknuß auß / dir weyter dienen eben / mit lehr vnnd auch mit leben.

Dein hilff ist geviß / dein wort warhaft / allen so es glauben standhaft / du hoerst die beruebten hertzen / vnnd wendts in iren schmerzen.

27 Das glaub ich fest herr Jesu Christ / das du der war erloeser bist / der gefangen aller samen / Lob sey dir

ewig Amen.

2. Das Ander / Im Thon /

Ich muß von hinnen scheiden /etc. Im 52. da die gfencknuß anderthalb Jar gewehret hette.

Solt ich von hinnen scheidn / froelich wer mir mein hertz / ein ende her mein leyden / vergangen wer mein schmerz / O Gott wendt mir mein leyden / ehe wenn ich gar verzag / schick meinem hertzen freuden / loeß mich von diser plag.

Darumb ich bin verschlossen / biß in das an der Jar / mein gemuet ist ganz verdrossen / grau werden meine har / in meinen jungen tagen / O Herr das klag ich dir / send mir dein Goetlich gnaden / dz ich erloeset wir.

Dann aller menschen hilffe / die ist ganz worden klein / O herr zu dir ich gilffe / vnd es von hertzen main / Dann dein handt mag nit werden /in Ewigkeit verkuertzt / ob gleich hymel vnd erden / zu boden wuerdt gestuertzt.

Darumb hab ich mein hoffen / zu dir Herr Jesu Christ / weyl mich diß Creutz hat troffen / des Suend vrsacher ist / die ich herhaß begangen / in meinen jungen Tagen / vergiß du mirs alsamen / Thue mir dein gnad zusagen.

Wiewol ich lig gefangen / on alle missethat / hat mich doch die alt Schlangen gebracht in dise not / Du aber hast verhenget / vnd zugesehen ir / das ich hynfueran kennet / dein wort vnd folge dir.

Dann du thust selber melden / O mein Herr Jesu Christ / keyn Juenger inn der welte / uber sein Meyster ist / Hie redest du von sachen / wie man auch klerlich list / von Juengern die mit machen / arbeyt die irrdisch ist.

Weytter zeygst du auch ane / O du mein Herr vnnd Gott / wie deine diener schone / mit bringen auff ein ort / die tat Izrael gmayne / im glauben gley h vnd recht / das stympten vber ne / weyl lebt menschliches gschlecht.

Auch hastu lassen wissen / dein juenger all zumal / wie die Welt werd geflissen / verfolgen überal / alle die deinen namen trewlichen lernen thun / das sie werden belonet / wie Christus Gottes Sun.

Nun ist gewesen dein lohne / O du mein Gott und Herr/ein Creutz vnd dornen Krone / Geysel Negel vnd Sper / den dir die welt hat geben / für all dein Lehr vnd gnad / nam dir auch gar das leben / mit dem verschmechsten todt.

Darnach hat die welt geben / allen den dienern dein / schmach, schlag den tod daraseben / wie man denn listet feyn / in der Gschicht der Apostel / als vns S. Lucas deut / wie das der welte poefel / dienget des Herren leut.

Steffanus must herane / Jacobus baldt dergleych / Petrus, Paulus auch schone / waren doch alte greiß / noch warir nit verschonet / vmb irer trewen Lehr / waren sie da belonet / gleych eben wie ihr Herr.

28Solches hat angefangen zu der Apostel zeyt / vnd ist noch nie vergangen inn allen landen weyt / wird Christus noch beklaget / vnnd ein verfuerer gnet / gfangen oder verjaget / werd seine diener bhend.

Solcher lohn ist kummen / mir armen diener dein / wiewol ich kaum hetgnommen dein wort in munde mein /

vnd gleich ansiengt zu dichten / von deiner gerechtikeyt / so du an hast gerichtet / im glauben allermeyst.

Eyßuogl Judas war bald verhanden / vnd mercket eben auff / Er sawmet sich nit lange / eylt zum verblenten hauff bald ward ir rath beschlossen / man solte mich verklagen / zur fach sein vnuerdrossen / keyn mueh noch zerung sparn.

Also wardt ich verraten / gefangen vnd geplagt / welchs ich nicht als kan erstaten / O Herr dir sey es klagt / Sich herab auff mich armen / so gar betruet ist / vnd thue dich mein erbarmen / O mein Herr Jesu Christ.

Dann du bist reych mit gaben / das weyß ich gantzlich wol / ich bit send gnad herabe / damit ich dancken soll / deiner getrewen zuchte / die du hie legst an mich / sunst wer ich bald verruckete / dann suende blendet mich.

Ich sag dir danck von hertzen / O mein Herr Jesu Christ / Du hast gewendt den schmerzen / so da verborgen ist / Inn meim gmuert lang gelegen / damit ich ward verblindt / ich hDu aber sey gepreiset / O mein Herr Jesu Christ / mein suend hast mir geweyset / allhie zu diser frist/in meimerlittnen schmerzen/ des danck ich fleissig dir / von gantzem meinem hertzen / bitt auch erloebt mich schir.at nit sehen moegen / vnd mein suend nit erkendt.

Auß meinen schweren banden / vnd meim betrueten sinn / Darinn ich bin gestanden / vnd gar verellendt bin / die suend will ich haß meyden / denn ich vor ye gethan / dein goetlich wort auch treyben / orforcht der welt lohn.

Damit will ich beschliessen / allhie mein trawrig gsang / Ich bitt euch ohn verdriessen / seyt Frawen oder Man / das jr von Gott nit weichet / in truebsal angst vnd not / Er ist der suend verzeyhet / vnd hilfft vom ewigent todt.

Amen das gscheh vns allen / durch sein Barmhertzigkeyt / das im auch niemt lati gefallen die eytel sicherhey / welche viel verfueret / sambt der blinden vernunft / O lieber Gott kumb schiere / ebe wir werden verzuckt.

Thon / im 53. da die gefencknuß drithalb Jar geweret hatte. halb Jar geweret harte.

1. Nun woelt ir Herrschafft hie betagen / Ich wolt euch meinen kummer klagn / So mich yetzt hat vmbfangen / Ein newer Gastgeb bin ich worn / Die gest hab ich gantz wol erfarn / Nach keym hab ich verlangen / Der erste gast so zu mir kam / Heyst verfolgung mit namen. / Jammer vnd not auch mit eindrang / Ellend schlag ob mir zammen / Truebsal vnd peyn ist auch darbey / Armut beut mir die hende / Durch schmerzen manicherley.

2. Schmehung mit spot zu disem fall / Treibt gen mir gwalt mit grossem schal / Bringt mir ein neues Leyden / Groß hertenleyd stet auch darbey / Auß unterdrueckung manicherley / Trawren hab ich fuer freuden / Die angst mich sehr bezwingen thut / Darzu grymmen die menge / In meim hauß treybt groß vbermut / Die trawrigkeyt so strenge / Inwendigs wehe treybt bey mir gewalt / Aus meim verwundten hertzen / Hebt sich klag manigfalt.

3. Heymlichs leyden kumbt auch darzu / Das bringt mir auch erst mehr vnrhu / Macht mir mein leyden neue / Ich spuer keyn lieb vmb vberal / Groß tueck vnd falsch in diesem fal / Setzt an mich durch vntrewe / Zagheytt sich mich von ferren an / Wer gern bey iren Gsellen. /Aber keyn platz solt sie nit han / Bey mir thu

wie sie woelle / Die hoffnung hat ein winckel inn / Erhelt mich bey dem leben / Fuer diesem Hoffgesindt.

4. Die zagheytt hat geschickt an mich / Durch trawrigkeytt gar heymelich / Ob sie mich koennet fahen / Der glauben ruffet mir zu im / Er sprach durch hoffnung wol vernym / Thu eben auff mich schawen / Diese all dir solln schaden nit / Dann leyden ist keyn suende / Huet dich fuer zagheytt alle zeyt / Das sie dich nit entzuende / Lest du die zagheytt zu dir ein / Ich mag dir nymmer helffen / Des solt die gewarnet sein.

5. Darumb will ich in meiner qual / So ich da hab vmb vberall / Mit nichte nit verzagen / Vnd schrey vmb hilff zu diser stund / Zu dir Herr Gott auß hertzen grundt / Beger alleyn dein gnaden / Darzu deiner Barmhertzigkeytt / Sterck mir hoffnung vnd glauben / Die Christlich lieb laß bey mir sein / Laß mich der nicht berauben / Seyt du mich Herr so hast verwundt / Wirdst du mich wider heylen / Vnd gwiß machen gesundt.

6. Hilff helffer hilff in disem straufl / Treyb dise Gest auß meinem hauß / Dann sie ueben gewalte / Mein besten Freundt koennen es nit / Mich halff auch nie die freuntlich bit / Die ich an sie ließ walten / Ward es doch alles sampt verlorn / Drumb ruff ich Herr zu dire / Erbarm dich mein inn dieser not / Vnd hilff auß diesem mire / Thus zu ehren dem Namen dein / Umb deines heyling worte / Laß mich dir befolhen sein / AMEN.

4. *Das Vierte (im Thon)*

als man vom Koenige Laßla singt / Im 55. da die gefencknuß vierdthalb far gewehret hette.

O gott in deinem himels Thron / ich hitt du woelst mir beystandt thon / das ich ein Lied moeg singen / send mir dein hilff von himel her / das mir nit misselinge.

Hertzlichen ist mich rewen thun / das ich dich ye erzuernet han / mir meinen grossen suenden / Ich hitt dich durch dein gnad vnd guet / woelst mich davon entbinden.

Laß dir mein leydt zu hertzen gan / das mir schwerlich thut)igen an / wendt ab von mir dein zoren / den ich ja wol verschuldet hab / von anfang meiner Jaren.

Alleyn rueff ich Herr Gott zu dir / dann sunst mag niemand helffen mir / in hymel noch auff erden / du aber herr wilt helffen gern / als mich dein wort thut leren.

30 Drumb sich auff mich in meinem leyd / durch gnad vnd mit barmhertzigkeytt / sonst bin ich gar verloren / mein gwissen nagt mich frue vnd spat / helt mir fuer deinen zoren.

Der Teuffel macht sich auch her bey durch seinen list vnd fantasey / wolt mich dir abfueren / die welt hat er an mich gehetz / die thut vilboß heyt rueren.

Sie stelt mir nach dem leben mein / doch dises als einem schein / als sie mir helffen wolte / der Teuffel hat sie das gelert / dem sie allzeyt gern folgte.

O welt wann du selb kennest dich / vnd sechst zum Herrn vbersich / du wirst nit also wueten / weil weder dich noch Gott nit kenst / wer soll dich denn behueten.

Wol fuer dem feynd zu aller zeyt / so schmerzen bringt der Christenheytt / durch dich welt gar verblendet / des freut er sich tag unde nacht / sich auch dein Fuersten nennet.

O welt laß noch vom wueten dein / fuer Gott hilfft dich kein falscher scheyn / dann du must antwort geben /

was du den Christen hast gethan / wirt dir belonet eben.

Nun bit ich dich Herr Jesu Christ / der du das ware Liechte bist / Woelst dich der welt erbarmen / und jr senden den heyling Geyst / das in deinem wort erwarme.

Dann sie ist in jr selb verblendt / alle ... (1 szótag) auch zu fordust wend / jr blind ver ... (2 szótag) vnd sinne / wenn sie dein volck ver ... (2 szótag) thut helt sieß für jren gwine.

Also thut sie yetzt auch an mir / O Herr Gott komm zu helffen schier / das ich Der mir moeg bleiben / vnd nit acht hab auf Menschen grymm / so mich von dir wolt treyben.

Der Teuffel braucht ein andern vnd / dadurch erhoefflich an mich kommt, / wolt mich von dir abwenden / mein eygen fleysch hat er erhebt / das thut er an mich senden.

O Herr merck weytter auff mein klag / mein fleisch mich quelet nacht vnd tag / trit mir vnter die augen / vnd spricht was zeychst du aber mich / der du mich wilt verlaugnen.

Wilt du denn nit verschonen mein / darzu auch alles Guetlein dein / ich thue dich noch ermanen / ker widerumb verlaß mich nit / die Welt nimbt dich gern ane.

Dann was mag besser werden di(r) so du nachfolgst meiner begir / ich wi(rd) dich wider bringen / zu gut vnd Ehr / zu Hauß / zu Weyb vnd auch zu Kinden.

Ob du mir yetzt nicht folgest nun / sonder wilt mich verlassen thun / so soltu warlich wissen / die welt setzt nit von deiner haut / dieweyl jr wert ein bitten.

Ewiger Vater Herre Got / wo solt ich hyn in solcher not / das ich doch hilff moecht finden / alleyn zu dir ich trewlich bitt / hilff mir zum vberwinden.

Herr Jesu Christ du vorstand mein / laß mir dich ganz befolhen sein / in disen meinen noeten / erfrisch in mir dein Goetlich wort / das ich mein fleisch moeg toedten.

31 Heyliger Geyst verlaß mich nit / wens fleysch gen mir am hoechsten sicht / erhalt mich durch dein gnaden / auff das der Teuffel sambt der Welt / mir durch mein fleysch nit schaden.

Mit deiner gnad vnd weyßheyt klug / bring mir das fleysch zum Geyst herzu / streck auch den Geyst darneben / auff das ich Herr nach deinem wort / inn deiner forcht thu leben.

Gib das ich wol betrachten thue / das du mir hast gesaget zu / ob ich vmb deinert wegen leyb / ehr vnd gut verlassen thu / du woelst mirs wider geben.

Ja du verheyst zu widergeb'n / fuer zeytlich beyd ein ewig lebn / O fleysch laß von dein sachen / die Welt verfuere dich sonst gar / den Teuffel in sein rachen.

O Herre Gott ich ruff zu dir / durch Jesum Christum nun hilff mir / das ich mein suendt mueg kennen / das ich mich dann von fleysch vnd welt / gantzlichen thue abtrennen.

Herr Jesu Christ auß lauter gnad / verzeych mir all mein missethat / Laß mich von dir nicht wencken / wol durch dein bitter Creutz vnd todt / woelst mein suend nit gedencken.

Heyliger Geyst du Troster werdt / mein hertz allzeyt deinr hilff begert / sterke mich in warem glauben /

bestendig sein ans end gib mir / auch deiner hilff zu trawen.

Amen das gschech wol dein guet / mit deinerhilffauch gnedig bhuet / fuer zagen in dem schmerzen / das wuenschte Simon Gerengel gut / alln angefochtnen hertzen.

Részletek a Gerengel S. Agendája nyomán szerkesztett M. Gensel Kristóf-féle szertartáskönyvből (1625.).

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

---

32 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / H. Elek
Mária: Állásépítés – halálmars – Lichtenwörth

H. Elek Mária: Állásépítés – halálmars – Lichtenwörth

Az 1944 decemberében Lichtenwörthbe deportált női foglyokat, akikkel kezdetben mintegy száz férfi fogoly is volt, még az 1944. október 20 án megindított „zsidóakció” keretében október 23-án a KISOK-sportpályán gyűjtötték össze, majd a nyilasok kényszermunkát végeztek velük az ún. Attila-vonal állásépítési terepmunkálatain (munkatáborok: Csomád–Imreházapuszta; Erdőváros, Veresegyház része; Maglód, Isaszeg–Szentgyörgypuszta, hiv.: Tápiószentgyörgy stb.).¹⁽⁴⁵⁾ Innét, továbbá a Dunától nyugatra felállított táborhelyekről a sáncásó kényszermunkásokat mint „munkaszolgálatra alkalmasnak talált zsidókat” erőltetett menetben hajtották az óbudai (újlaki) téglagyári gyűjtőhelyre, onnét pedig, az utcai és házi razziákon elfogott és ugyanoda terelt munkakötelezettekkel együtt, ugyancsak erőltetett menetben Hegyeshalomnak, illetve a burgenlandi Zurálynak (Zurndorf). Óbudától Zurányig a

mai 10-es főúton (régi bécsi országút), azután tovább Győrig, majd a Szigetközön át puskatussal, botokkal, korbáccsal hajtották a sűrűn váltott fegyveres őrök a túlnyomórészt nőkből álló fogolytömeget, és meggyilkolták mindazokat, akik nem tudtak lépést tartani a gyorsmenetben. Ez volt a hírhedt hegyeshalmi halálmars, éheztetéssel, szomjaztatással, tisztálkodási lehetőség nélkül. A bécsi országutat holttestek szegélyezték a menetvonal hosszában, és sokan pusztultak el a hideg szálláshelyeken is. Volt a menetben olyan állapotos asszony, aki a halálmarsban elvetélt.²⁽⁴⁶⁾

33A hegyeshalmi halálmars stációi, 1944. november 9–10-étől (a bécsi országúti menetoszlopokat egyébként 1944. november 6-án indították):

Az óbudai (újlaki) téglagyár szárító- és égetőhelyiségében nyilasok és rendőrök őrizték a foglyokat, akik félreeső helyre csak a nyilas őrök kíséretében mehettek. Amelyik fogoly az őrök szerint túl sokáig tartózkodott ott, abba belerúgtak. November 9-én este és 10-én reggel egyaránt semmi élelmet nem osztottak.

Az ún. étkeztető és éjjelezési állomások:

Az út folyamán a foglyok átlagban minden második napon kaptak enni reggel vagy este levest egy-egy kis darab kenyérrel. A szálláshelyeken csendőri őrizetben voltak.

Piliscsaba. Kis fabarakokban éjszakáztak összepréselten; 70–80 fogoly kuporgott egy-egy kis helyiségben a hátizsákján. November 10-én este levest osztottak; e menetoszlop számára ez volt az első élelemosztás. 11-én reggel semmi élelmet nem osztottak.

Dorog. A helyi sporttelepen a szabad ég alatt töltötték az éjszakát zuhogó őszi esőben és hideg szélben. November 11-én este és 12-én reggel semmi élelmet nem osztottak.

Süttő. Egy állatvásártér eső áztatta, de kökemény talaján, tehát ismét a szabad ég alatt volt a foglyok következő szálláshelye. Ömlött az eső, metszően fújta a hideg novemberi szél, repülőgépzúgás hallatszott. Az őrség parancsnoka, egy csendőrhadnagy kihirdette, hogy aki a szálláskörlet szélét megközelíti, azt szökevénynek nyilvánítják és kivégzik; ha csak egy fogoly is szökni próbál, végig géppisztolyozzák az egész fogolytömeget, légítámadás esetén pedig megtorlásul megtizedelik a foglyokat. November 12-én este bablevest osztottak, 13-án reggel semmi élelemosztás.

Nyergesújfalun (nem volt szálláshely) végig puskatussal, bikacsökkel futólépésre kényszerítve kergették a menetoszlopot a kísérő őrök.

Szőny. Egy csűrbe préselték be a foglyokat, ahol csak kuporogva értek el, de legalább nem a szabad ég alatt éjszakáztak. November 13-án este és 14-én reggel semmi élelemosztás nem volt.

Gönyű, a „Halálhajó”. A gönyői „halálhajóba”, a koporsóknak beillő uszályok sorába késő éjszaka hajtották be a foglyokat, akiknek a partot az uszályok peremével összekötő ingatag, billegő deszkapallón kellett végigvonulniuk, s bár egy bal kéz felől kifeszített kötélbe kapaszkodhattak, szinte lebegtek a Duna fölött, úgyhogy nagyrészüket beleesett a vízbe, kimenteni nem lehetett őket, miként azokat sem, akik belevetették magukat, és akiket az őrök belöktek. Az uszályok belsejében szenny volt, hullaszag terjengett, és magasan állt a dermesztően hideg víz. Négy uszályon voltak foglyok összezsúfolva. November 14-én este semmi élelemosztás, 15-én reggel a parton rántott levest osztottak.

Dunaszeg. A csendőrök istállóba szorították be a foglyokat. Sokan Ásványráróra, Károlymajorba

kerültek. Többen szénakazalban éjszakáztak, reggelre négy lány megfagyott. Dunaszegen november 16-án este levest osztottak, 17-én reggel semmi élelemosztás.

Mosonmagyaróvár. Gyárhelyiségbe zsúfolták be a foglyokat az egész út folyamán szokásos módon: ütlegelésekkel és rúgásokkal. A foglyok itt alig jutottak levegőhöz, szinte fuldokoltak. November 17-én este semmi [34](#)élelemosztás nem volt, 18-án reggel némi kenyeret osztottak és a foglyok a mosonmagyaróvári munkásoktól egy-egy kis darab kolbászt kaptak.

Hegyeshalom. Pajtákba terelték be a foglyokat a szokásos módon. „Hipis”, vagyis motozás, csomagátvizsgálás és kifosztás volt, ami egyébként az úton már többször is megtörtént. November 18-án este bablevest osztottak, 19-én reggel semmi élelemosztás.

Ezután az éjszakai csendőri őrizet megszűnt.

Az országhatáron átadták a foglyokat a németeknek. Ezután futólépésben, most már SS-őrségtől hajtva haladt a menetoszlop mintegy hét kilométeren át a burgenlandi Zurányig (Zurndorf).

Zurány (Zurndorf). Itt a menetoszlopokat vasúti kocsikba tuszkolták (1. térkép). Az SS-ek kenyeret és főzeléket osztottak a vonatban 1944. november 19-én. A november 19-i szerelvény foglyai egy idő múltán azt észlelték, hogy a vonat magyar területen mozog. Feltételezhetően a burgenlandi Pándorfalu (Parndorf)–Nezsider (Neusiedl)–Kismarton (Eisenstadt)–Vulkapordány (Wulkaprodersdorf) útvonalon [3\(47\)](#) került a fogolyszállítmány vissza magyar területre, a soproni déli pályaudvarra, egy másik szerelvény fogolyszállítmánya pedig Harkára.

Sopron. Ordítva, gumibottal kihajtották a foglyokat a szerelvényből. Úttalan utakon vonult a menetoszlop az állásépítés (Stellungsbau) kópházi erődítő kényszermunkatáborába 1944. november 20-án.

Akik a későbbi lichtenwörthi foglyok közül túléltek a bécsi országúti halálmarsot, a Délkeleti Fal (Südstwall), más, későbbi nevén Birodalmi Védőállás (Reichsschutzstellung) Niederdonau-erődvonalának három erődítő táborába: Kópházára, Harkára és még feltehetően a Hidegséghez tartozó Ilonamajorba (Ilkamajor) kerültek.

(Niederdonau – a Duna alsó-ausztriai szakasza: így nevezték a nácik az említett Duna-szakaszhoz kapcsolódó közigazgatási egységet. Reichsgau Niderdonau: az ugyancsak megszállt, a Protektorátushoz tartozó Dél-Morvaország egyes részei, az eddigi Alsó-Ausztria és Észak-Burgenland. A Protektorátus területéről a Niederdonau tartományhoz tartozott ezenfelül [a határral elzárt] Brünn (Brno) és Iglau (Jihlava). A szóban forgó erődvonal a tartomány keleti szegélyén kiépítve, két helyen magyar területre is benyúlt.) Egy Gauleiter, SS-Obergruppenführer dr. Jury és SS-Obergruppenführer Pohl között létrejött előzetes egyezség alapján mintegy 25–30 000 főnyi magyar zsidó kényszermunkást bocsátottak a Délkeleti Fal építéséhez a Gauleitung Niederdonau rendelkezésére. [4\(48\)](#)

Kópházi állásépítés (Stellungsbau Kópháza). Mintegy 1300-an kerültek 1944. november 20-án, női sáncás kényszermunkás foglyok, a nagyrészt horvátok lakta Kópházára. Férfi foglyok is voltak velük. Az állásépítés parancsnoksága nemenként számozott jéghideg pajtákban helyezte el és nyomban árokásásra fogta kényszermunkásnőit [5\(49\)](#) (1. 2. kép.).

[35](#)A kópházi erődépítő tábor fennállásának első napjaiban csekély hideg élelmet osztottak, később kondérokban hordtak a munkahelyekre „vízlevest”. Bevonulás után a pajtákban kb. négy deci tartalmatlan levest, a reggeli kivonulás előtt pedig kb. három deci keserű feketekávét osztottak. Kenyér nem mindennap

járt: orvosi megállapítás szerint a kópházi tábori „élelmezés” nem tartalmazott többet, mint napi 1200–1400 kalóriát.⁶⁽⁵⁰⁾

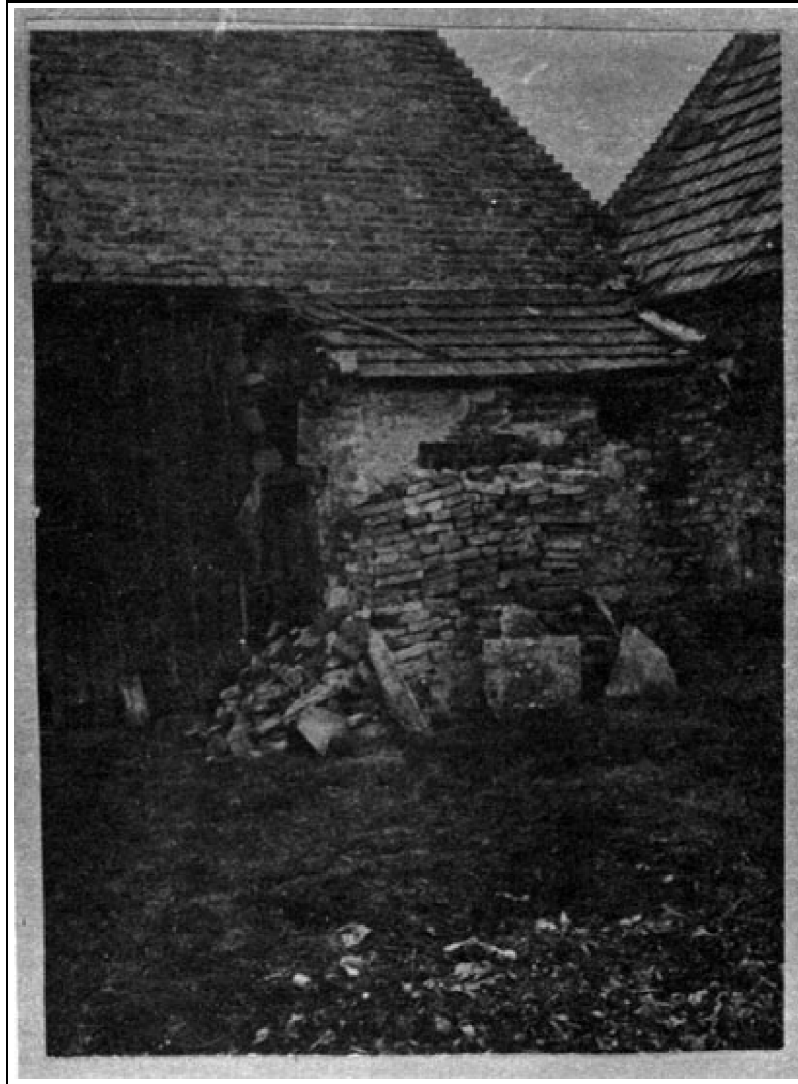
Tisztálkodási lehetőség nem volt.

A foglyok szélben, fagyban, esőben, hóban naponta hajnali 4 órakor sorakoztak, majd kivonultak a kényszermunkára: a falutól több kilométeres távolságra készülő körkörös védőállás terepakadályait (páncéloselhárító árkaik: Panzerabwehrspitzgraben) és futóárkait ásták ki kora reggeltől estig, termelték ki a földet az erősen fagyott talajból, éhezve és fázva, különösen kegyetlen bánásmód mellett. Az állásépítés állomásparancsnoksága (Orstkommandantur Stellungsbau) szakadásig hajszolta a soproni kaput elreteszelő erődrendszer kiépítésére a kényszermunkásokat, akik a Todt-szervezet (Organisation Todt: OT) műszaki irányításával, az SS őrizete mellett és folytonos ütlegetései közepette végezték a terepmunkákat.⁷⁽⁵¹⁾

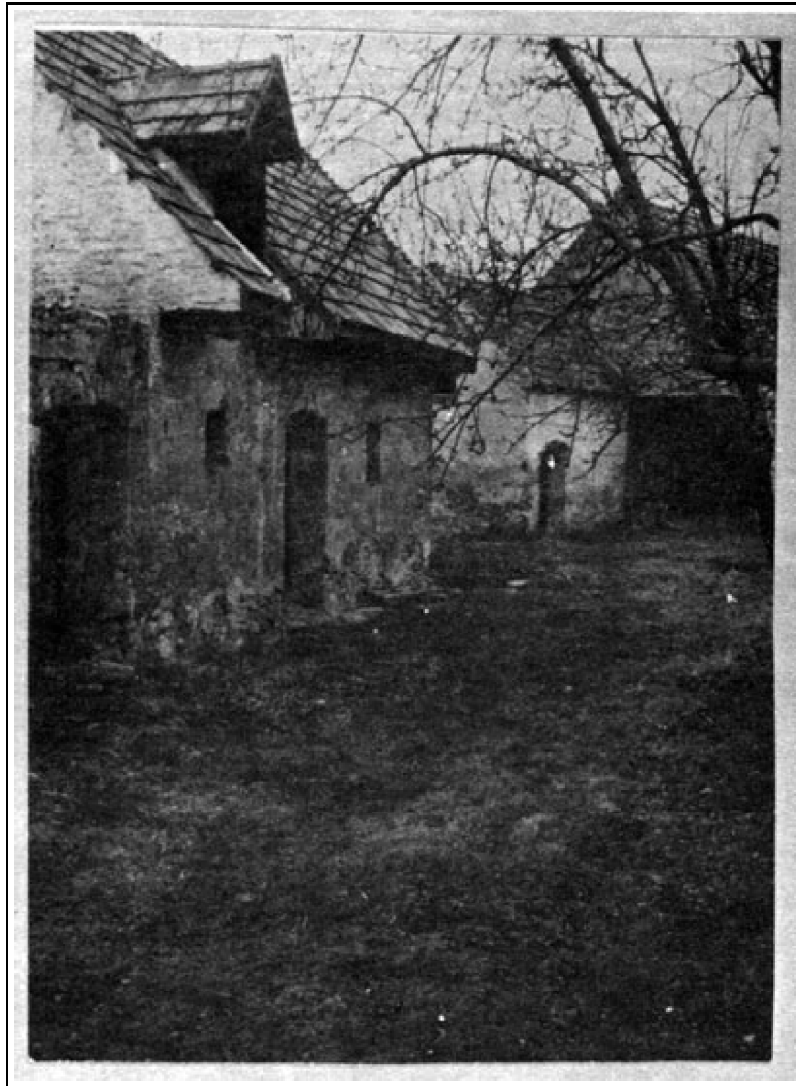
Az SS-őrségen kívül magyar „zsidóőrséget” állítottak fel.

A fekete egyenruhás, különösen kegyetlen SS-építésvezető (Bauleiter) feltehetően területi náci pártmegbízott (Politischer Leiter) is volt. Vastag botjával nemcsak árokásás közben ütötte-verte a kényszermunkásokat, hanem ki- és bevonulásnál ütlegetéssel hajszolta a foglyokat a mezőn keresztül a csúszós sárban, sőt előfordult, hogy vízimálmon át. Aki nem bírta az iramot, golyót kapott.⁸⁽⁵²⁾

Még a napi felmentéssel rendelkező betegeknek és cipőtleneknek sem volt tanácsos a körletben maradni. Az SS-Bauleiter az őrséggel rendre razzizott, akiket a pajtában értek, megverték, majd büntetők munkára hajtották. Un. büntetőárkot tűztek ki, ezt a még érintetlen terepen megszabott idő alatt kellett kiásni. A büntetőárok-fenyítés kosztelvonással járt. Az SS-Bauleiter így rendelkezett: „Es gibt keine Kranke! Nur Arbeitsfähige gibt's oder Leichen!” („Beteg nincs! Csak munkaképes vagy hullá van!”)⁹⁽⁵³⁾

361. Kópháza: férfi munkaszolgálatosok „szállása”

372. Kópháza: női munkaszolgálatosok „szállása” (Szita Szabolcs felv.)

1944. december 6-án érte az első súlyos légitámadás Sopront. A foglyok fölött húztak el a bombavető repülőgépek; a kényszermunkások úgy érezték a sáros földön hasalva, hogy velük együtt robban és pusztul a város. A bombázás a Bauleitert még vérengzőbbé tette.¹⁰⁽⁵⁴⁾ Számára egyetlen fogoly munkája sem volt elég gyors. December 8-án történt, hogy miután az ³⁸egyik kényszermunkás nő az SS-Bauleiter súlyos ütlegei nyomán a földre zuhant, és dr. Oláh Jenő orvos, aki szintén állásépítő kényszermunkás volt, a fogoly nő segítségére sietett, az állomásparancsnok (Ortskommandant), feltehetően SA-Obersturmführer Hochmann (talán Hexmann, Hecksmann vagy Hekschmann) magához rendelte az orvost. Oláh doktor az „Arzt! Arzt!” („Orvos! Orvos!”) felszólítás hallatán letette a szerszámot, de mivel a parancsnok megítélése szerint nem elég gyorsan futott, az revolveréből az orvos lábába lőtt, majd sebesülten estig a helyszínen hagyta feküdni, noha délben az ellátást hozó kocsival a táborba küldhette volna. Dr. Oláh az esti bevonuláskor sebesült lába miatt természetesen lemaradt a menettől. Ekkor az SS-Bauleiter visszalépett és tarkón lötte – Oláh Jenő doktor azonnal meghalt. Ott temették el a fogolytársai.¹¹⁽⁵⁵⁾

Vajon a foglyok pusztulása, avagy az állásépítési kényszermunka elvégzetése volt a fontosabb a náciknak? Végző céljuk nyilvánvalóan az előbbi volt, de a holocaust halálgyárrendszerének logikája szerint még kisajtolták foglyaikból a munkaerőt végkimerülésig. A megsemmisítés munkával (Ausrottung durch Arbeit) szervesen beilleszkedett az SS eszköztárának egészébe, ezen belül lassan gyilkoló módszereinek sorába.

Jellegzetes kópházi büntetés volt a jégveremfogdába zárás. Az SS-őrparancsnok (Wachtkommandant) parancsára a tábor magyar őrparancsnoka vagy annak helyettese – pl. egy helyi gazdával történt beszélgetésért, élelemkérésért, cserekísérletért, vagy bármi egyéb, akár a legcsekélyebb mondvacsinált ürüggyel is – a „szokásos” botozás után egyes foglyokat takaró nélkül és élelem megvonásával több napra jégverembe záratott. Ezt a fenyítést kevesen éltek túl.[12\(56\)](#)

December 10-én az SS-Bauleiter árokásás közben kiválasztott mintegy 30–40 vagy 40–50, más források szerint 130–150 erősebbnek látszó vagy jó cipővel rendelkező sáncmunkásnőt, és felírta a nevüket.[13\(57\)](#)

A foglyok este megkapták az indulási parancsot, de mire felsorakoztak a pajták előtt, újabb parancs jött, hogy csak másnap reggel lesz indulás.

December 11-én reggel egy nyilas „zsidóór” rúgta be a pajtaajtót, és kihirdette, hogy csak mintegy 15 perces gyaloglás lesz a Harka-Kópháza vasútállomásig, és hogy aki ennyit sem bír menni, szekéren kiviszik az állomásra. A „készséges” őr felhívására jelentkeztettek betegpajtában tömörítették. Onnét feltehetően a szomszédos, burgenlandi Sopronkeresztúrra (Deutschkreutz) szállították őket.[14\(58\)](#)

39A többi kényszermunkás nőt egy mezőn körben felállították, hátizsákot, más csomagot kibontva a földre kellett tenniük, és akinek még volt pénze, ékszere, karikagyűrűje, órája, ezeket agyonlövés terhe mellett le kellett adnia. Az SS-Bauleiter az őrrel együtt mindent tüzetesen végigvizsgált. Elvették a jobb ruhadarabokat, ahol még volt ilyen, és összetépték a még meglévő iratokat, mondván, hogy ezekre a foglyoknak már nem lesz szükségük. A „hipis” után az SS-Bauleiter külön sorakoztatta listája szerint az előző napon kiválogatott fogoly nőket, akiket külön pajtában (vagy pajtákban) tömörítették. A többi kényszermunkás nő visszakerült a régi helyére.[15\(59\)](#) A kiválogatottak Kópházán maradtak az erődítő táborok kiürítéséig, 1945 március végéig, amikor is az állásépítés táborainak túlélő foglyait az alpesi halálmenetben Mauthausenba, onnét további halálmarsban Gunskirchenbe hajtották.[16\(60\)](#)

A többi fogoly nő 1944. december 18-án négyheti kópházi kényszermunka teljesítése után vagonokba zsúfolva és zárva, fejenként negyed kiló kenyérrel, víz és szükségvégre szolgáló vödör nélkül elindult. A vagonszerelvény feltételezett útvonala: Harka–Kópháza–Sopron–a burgenlandi Sopronkertes (Baumgarten)–Darufalva (Drassburg)–Vulkapordány (Wulkaprodersdorf)–Szárazvám (Müllendorf)–Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha)–az alsó-ausztriai Ebenfurt (Ebenfurth)–Untereggendorf–Obereggendorf.

Ez a fogolyszállítmány mintegy másfél napos vagonút után 1944. december 19-én érkezett Obereggendorfba, s mintegy 1200-an onnét kerültek gyalog a közeli lichtenwörthi táborba.[17\(61\)](#)

Kópházán 1944. december végéig a regisztrált halottak száma 32 fő, ebből 14 nő.[18\(62\)](#)

A fogoly nőket Kópházán férfi kényszermunkásokkal váltották fel.

Harkai állásépítés (Stellungsbau Harka). Ide is mintegy 1300 női fogoly került a hegyeshalmi halálmarsból Sopronon át 1944. november 21-én.[19\(63\)](#) A velük levő férfi foglyokkal együtt dolgoztak sáncmunkán,

állásépítésen ugyancsak az SS teljes kínzóeszköztárának kitéve.

A harkai – nagyrészt Volksbundba szervezett – lakosság esetenként ellenséges érületű volt. Kerültek ki közülük husángot ragadók, akik a korbácsos nyilasok és SA-őrök példája nyomán azonnal ütöttek, ha a munkatábor élelmet kereső foglyát pl. rajtakapták, hogy véletlenül a tilalmas járdára lépett. Többek célzatosan feljelentéssel fenyegetőztek, ha egyes 40foglyok kapcsolatokat kerestek. Becsapták azt a sáncmunkást, aki némi élelmiszerért cserébe kínálta még meglévő karikagyűrűjét, életveszélyben rejtegetett „értéktárgyát”.²⁰⁽⁶⁴⁾

A harkai szálláshelyek a kópháziakhoz hasonlóak voltak: jéghideg terménytárolók és ólak, tisztálkodási lehetőség nélkül.

A harkai foglyok reggel három deci keserű feketekávéét kaptak, amit többen fogyasztásra alkalmatlannak találtak, ezért mosakodásra használták fel, mivel vizet a kútról tilos volt vinniük. Este kaptak három-négy deci főzeléket és 30 deka kenyeret. Alkalmilag a munkahelyeken fél liter üres levest osztottak. Élelmet csak a sáncmunkára kijárók kaphattak, a betegek nem. Cipőjüket is elvették az egészséges cipőtlenek számára. Német őrök és magyar „zsidóőrök” felügyelték a harkai foglyokat is.²¹⁽⁶⁵⁾

A legelterjedtebb büntetés Harkán a botozás volt. A 25 botütés halált is okozhatott. 25–30 botütéssel sújtották pl. a kenyérvásárláson ért foglyot.²²⁽⁶⁶⁾

1944. december 10-én délben hirtelen összeírták a fogoly nőket név szerint. 110 fő visszamaradt Harkán sánccsászra, a többiek másnap, december 11-én délután fél 3-kor elindultak étlen-szomjan, miután már két napja nem kaptak enni, kenyeret sem.²³⁽⁶⁷⁾ Háromheti harkai kényszermunka után a sáncmunkásnők a visszatartott 110 fő kivételével kerültek vonatra, és a lichtenwörthi táborba jutottak mintegy 1200-an (vasúton Obereggenndorf) 1944. december 12-én.²⁴⁽⁶⁸⁾

Harkán férfi kényszermunkásokkal váltották fel őket.

Voltak női foglyok az állásépítés balli, hidegségi, ilonamajori, sopronkeresztúri (Deutschkreutz), nagycenki erődítő kényszermunkatáborában, valamint Kőszegen és Bozsokon is. Hidegségen a fogoly nők éhezve-fázva, nyilas suhancok állandó puskatus-ütlegei mellett egész nap sánctól ástak. December 28-án a beteg nőket elkülönítették, 63 főt kivégeztek. A munkaképeseket a Balfról átvezényelvekkel együtt a németek Bergen-Belsenbe szállították, ahová 1945. január 7-én és 10-én érkeztek. Az állásépítés a Hidegséghez tartozó Ilonamajorban (Ilkamajor) is kényszermunkatábort létesített. A kiürített istállóba az SS 600 fővárosi fogoly nőt telepített. Kitűzték a védvonalakat, és a budapesti fogoly nők német fegyveres őrség, valamint magyar „zsidóőrök” felügyeletével futóárkot ástak, sáncoztak, páncélosakasztók földmunkáit végezték. A nélkülöző, legyengült fogoly nők a napirenden levő ütlelegések közepette a korai télben egymás után fagytak meg az istálló szalma nélküli padozatán. Naponta 18–20 fogoly nő halt meg, az árkokhoz még kivonulók munkaképessége ⁴¹is rohamosan csökkent. December második felében – harkai és kópházi sorstársaikhoz hasonlóan – az Ilonamajorban őrzött női foglyokat Ausztriába, feltehetően ugyancsak Lichtenwörthbe szállították, talán a kópházi női fogolyszállítmányhoz csatolva.

1944. november 26-án Sopronkeresztúrra (Deutschkreutz) 1500 magyar zsidó női deportált fogoly érkezett. Birkahodályok nyitott padlásain volt a szálláshelyük, ahová beesett a hó. Az Esterházy-uradalom számára valamennyi mezőgazdasági munkát végeztek, a nagygazdaság marharépján és krumpliján tengődtek. A dermesztő hideg, a vérhas és más fertőzések szedték áldozataikat közülük. A horogkeresztes őrség ütötte-verte őket minden mondvacsinált „vétségért”. Életerejük felemésződött. Decemberben már 95 fő volt

soraikból a „fogyatéék”. A magyar foglyok körében a láger legrettegettebb öregek Scherer SS-Rottenführer számított. Hosszabb ideig pl. gyakorlat volt, hogy kétnaponta 14 fejbőlött magyar zsidó tetemét rakatta hullaszállító szekérre. Előfordult, hogy az elföldeléshez kirendelt sáncmunkásokat szomorú munkájuk végeztével Scherer és két SS-legény a gödörbe lőtte.

Nagycenkre a kényszermunka kezdetekor mintegy 1200 budapesti fogoly nő érkezett Zurányon át az erődítő táborba. December 18-áig ástak sáncot, ekkor Németországba szállították őket 63 nő kivételével, akiket konyhai munkára tartottak vissza.[25\(69\)](#)

Láger Lichtenwörth. 1944. december 8-án elrendelték, hogy Lichtenwörthben a Firma Rothmüller Mewa, valamint a Firma Römert & Co. munkatermeit szabaddá kell tenni „az Ostwallbau (Keleti Fal építése) sáncmunkásainak elhelyezésére”. A tábort december 10-én állították fel.[26\(70\)](#) Így került Lichtenwörthbe 1944 decemberében a kópházi és a harkai női foglyok java része, valamint feltehetően az ilonamajori női foglyok csoportja. A harkai foglyokat december 11–12-én személykocsikból álló vonatszerelvényen majd a kópháziaikat december 18–19-én vagonokban szállították Obereggendorf vasútállomásig, onnét pedig gyalog hajtották őket a kb. 1 kilométerre levő lichtenwörthi koncentrációs táborba, amely mint Mauthausen egyik külső tábora (Aussenkommando), egyes források szerint munkatábor (Arbeitslager), büntetőtábor (Straflager), mások szerint zsidótábor (Judenlager) vagy tartózkodási tábor (Anhaltelager) volt.[27\(71\)](#) [42](#)Ide került még a győri táborból 107, ugyancsak Budapestről elhurcolt női és férfi fogoly.[28\(72\)](#)

A lichtenwörthi foglyok összlétszáma 1944. december 19-én, a győriek, majd a kópháziaik érkezésének napján mintegy 2500 volt, ebből a létszámból kb. 100-an voltak férfi foglyok.[29\(73\)](#)

Az említett gyártelepből, illetve annak három munkaterméből alakították ki a lágert, amelyben a foglyok 1945. április 2-ig, felszabadulásuk napjáig „természetes”, lassú halálra ítéltén sánylódtak, s az idő múlásával létszámuk egyre apadt. A decemberben behordatott szalmán, amely egyre mocskosabb lett, hamarosan eltetvesedett és a falakról csurgó víztől megrothadt a foglyok alatt, majd a csupasz beton, a mindvégig fűtetlen, széljárta termekben töltötték az egész telet. A tetőről, illetve a mennyezetről csepegett a víz, mint valami középkori földalatti tömlőben.[30\(74\)](#)

Lichtenwörthben a táborvezető (Lagerleiter) az 1920. június 12-én született, tehát 1944-ben 24 éves SS-Oberscharführer Willy (Wilhelm) Vrtoch, a Sondereinsatzkommando (SEK) bécsi szolgálati helye személyi állományának tagja volt.[31\(75\)](#)

A lichtenwörthi táborban az egyéni és kollektív büntetések rendszere mozdította elő a foglyok életerejének lassú felemésződését, az állandó éhezés, hideg, szenny okozta lágerbetegségeken túl a foglyok tömegméretű pusztulását, amit az SS természetes halálozásnak tekintett.

Az SS eszköztárának bevetése során alkalmazott jellegzetes fenyegetések embertelen kínzások voltak, de kívülük léteztek még ilyenek pillanatnyi SS-szeszélyből, szadista SS-kedvtelésből, minden ok vagy ürügy nélkül is. A kegyetlen bántalmazások számos áldozatot szedtek.

Minden mondvacsinált vétség – lárma, vízcsap nyitva felejtése, kis szükséglet latrinán kívüli elvégzése (hólyaghurutosok nem bírták ki odáig), a vigyázba pattanás tökéletlen kivitele – okot, ürügyet szolgáltatott egyéni és kollektív büntetésekre. A vétkesnek talált fogoly megkapta egyéni büntetését és valamennyi fogoly – egyéni vétség esetén is – a kollektív fenyegetést.

A kollektív büntetések a következők voltak:

A beszédtilalom. A foglyoknak meghatározott ideig tilos volt akár csak egyetlen suttogó szót is szólni egymáshoz.

A vigyázzállás. Két-három órára szólt ez a büntetés: némán, vigyázzban kellett állni. Egy ízben egész éjszakára szólt ez a fenyítés, ekkor reggelig kellett feszes vigyázzban állni, lázas beteg, öreg foglyok számára sem volt kegyelem. Egy óra eltelte után sorra ájultak el a foglyok. A jupók (Judenpolizist: zsidórendőr) nyomban felcibálták őket.

Az udvari vigyázzállás. Ez a büntetésnem rendszerint akkor sújtotta a foglyokat, amikor az élelemosztásnál zaj volt. A bűnös terem foglyait kivonultatták a lágerudvarra, és ott vigyázzban kellett állniuk addig, amíg az Oberscharführer a büntetést leteltnek nem nyilvánította.

43A kosztelvonások és a vízmegvonások. A sűrűn ismételt két, sőt három napi, egy ízben öt napi kosztelvonás tömeges kivégzéssel, tömeggyilkossággal volt egyenértékű. Kollektív fenyítés volt még az ivó- és mosdóvíz megvonása: a vízelzárás, a mosdóhelyiség lezárása. Előfordult, hogy két napra, sőt egy ízben három napra zárták le a mosdóhelyiséget. Volt olyan fogoly, aki titkon a csajkájába gyűjtött havat, azt ette és itta.

Jellegzetes büntetésnem volt a 25 – előfordult, hogy 50 – botütés. Ezt a fenyítést gyakorta alkalmazták, és miként a kollektív büntetésekre, okot, ürügyet szolgáltatott rá minden mondvacsinált vétség. Nőkre is férfiak – kijelölt jupók – sújtottak le jókora bottal 25-ször, az Oberscharführer jelenlétében, ha pedig szerinte a jupó nem ütött elég nagyokat, akkor maga az Oberscharführer folytatta oly módon, hogy az elítélt fogolyra és a „szabotáló” jupóra egyaránt ő mérte előlről kezdve a 25-öt irgalom nélkül.

Mindenkor meztelen testre mérték ezeket az ütlegeket, a többi fogollyal végignézve.

A botozások természetesen „ítélet” nélkül és számlálatlanul is napirenden voltak.³²⁽⁷⁶⁾

A termekben nappal félhomály volt, éjjel égett a villany. Az állandó zaj minden fenyítés ellenére megmaradt mindvégig, az akusztika ugyanis olyasféle volt, mint a fedett uszodáké.³³⁽⁷⁷⁾ Az épületnek üvegkazettás teteje volt, és a légítámadások folytán üvegcserepek zuhantak a foglyokra. Egyszer az Oberscharführer leemelte az egyik terem ajtaját, és elrendelte az ablakok nyitva tartását. Hidegben, szélben, hóesésben is nyitva kellett tartani minden ablakot.

A lichtenwörthi táborban az 1944. december 30-ára virradó éjszakán egy fogoly nő ott, a láger betonján, a vékonyka szalmarétegen levő fekvőhelyén világra hozta gyermekét. Az Oberscharführer erős fényű reflektort irányított a szülőnő fekvőhelyére, végignézte a szülést, azt mondta, látni akarja, hogyan jön világra egy ember.³⁴⁽⁷⁸⁾ Az 1944. december 30-án született gyermek, Schwarz Oszkár, 1945. január 21-én halt meg.³⁵⁽⁷⁹⁾ Később még születtek gyermekek, az egyik Lichtenwörthben született gyermek életben maradt!³⁶⁽⁸⁰⁾

1945 márciusában a lichtenwörthi láger 3-as számú, ún. Gyuri-termébe új férfi foglyok kisebb csoportja érkezett: Bécs környékén elfogtak néhány szökésben levő deportált fogoly férfit. A Gestapo kezére kerültek, és mint büntetőtáborba, Lichtenwörthbe irányították őket.

SS-Oberscharführer Willy Vrtoch 1945. január 5-étől február 20-áig, megbetegedéséig Felixdorfban volt táborvezető. Távolléte idején Lichtenwörthben a Pozsony környékéről származott SS-Unterscharführer Matthias Schefzik (Šefčík), aki magyarul is beszélt, majd a veszfáliai SS-Unterscharführer Anton Voss vezette a lichtenwörthi tábort. 1945. **44**március elején ismét SS-Oberscharführer Vrtoch lett a lichtenwörthi

tábor vezénylője, miután 8–10 napot töltött Bécsben a Währingergürtelen az SS-kórházban, a volt Rothschild-kórházban.

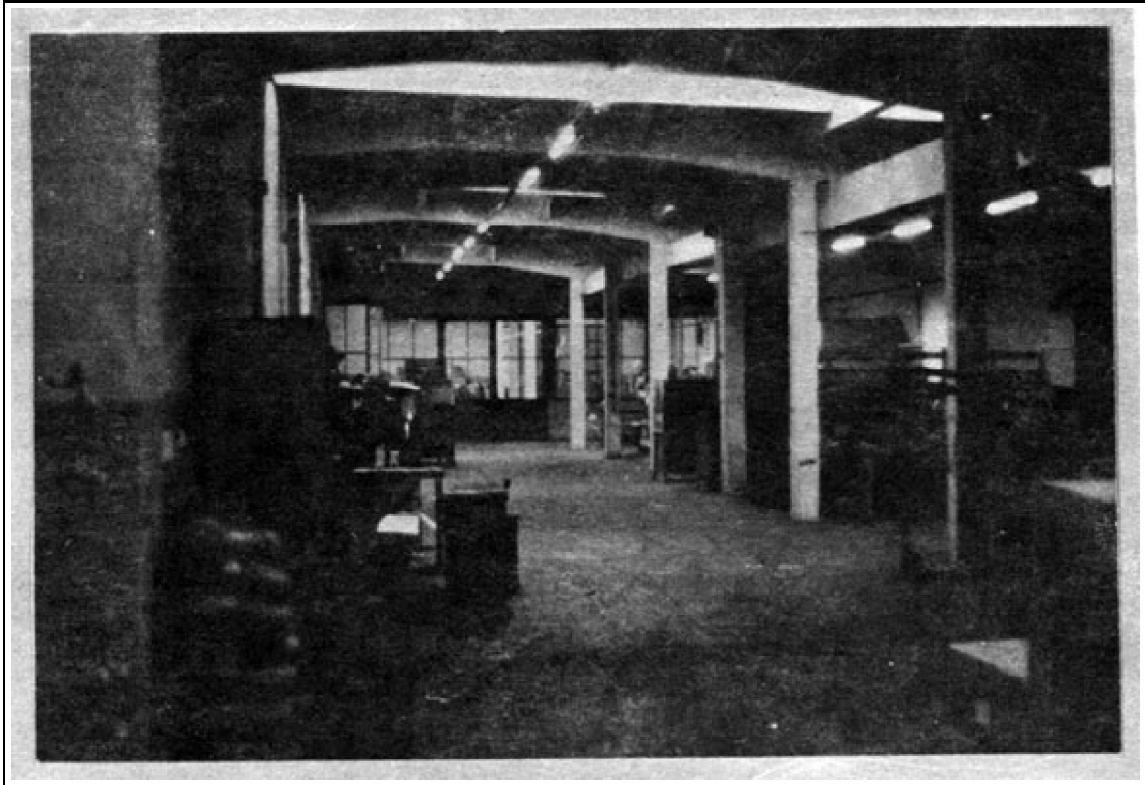
A lichtenwörthi tábor őrizetébe bevonták a bécsújhelyi (Wiener Neustadt) védőrséget (Schutzpolizei)³⁷⁽⁸¹⁾ illetve a Volkssturmot.

1945. január 3-án a lichtenwörthi táborban szelektálás volt, egyes közlések szerint maga dr. Josef Mengele lépett színre, aki újév után eltűnt Auschwitzból, illetve Birkenauból. A munkára még alkalmasnak talált lichtenwörthi foglyokat ekkor nyomban elkülönítették, menetszloppá formálták, és az 1-es számú, ún. harkai, valamint a 3-as számú teremben helyezték el. A nácik elhatározása akkor feltehetően az volt, hogy a menetszlopot továbbhurcolják nyugatra, a lichtenwörthi táborban visszamaradó, a 2-es számú, ún. Salamon-teremben elkülönített mintegy 800, munkaképtelennek minősített foglyot pedig azonnal megsemmisítik. De a továbbhurcolás és a megsemmisítés elmaradt, nem tudni, miért, – a lichtenwörthi tábor nem számolták fel.³⁸⁽⁸²⁾

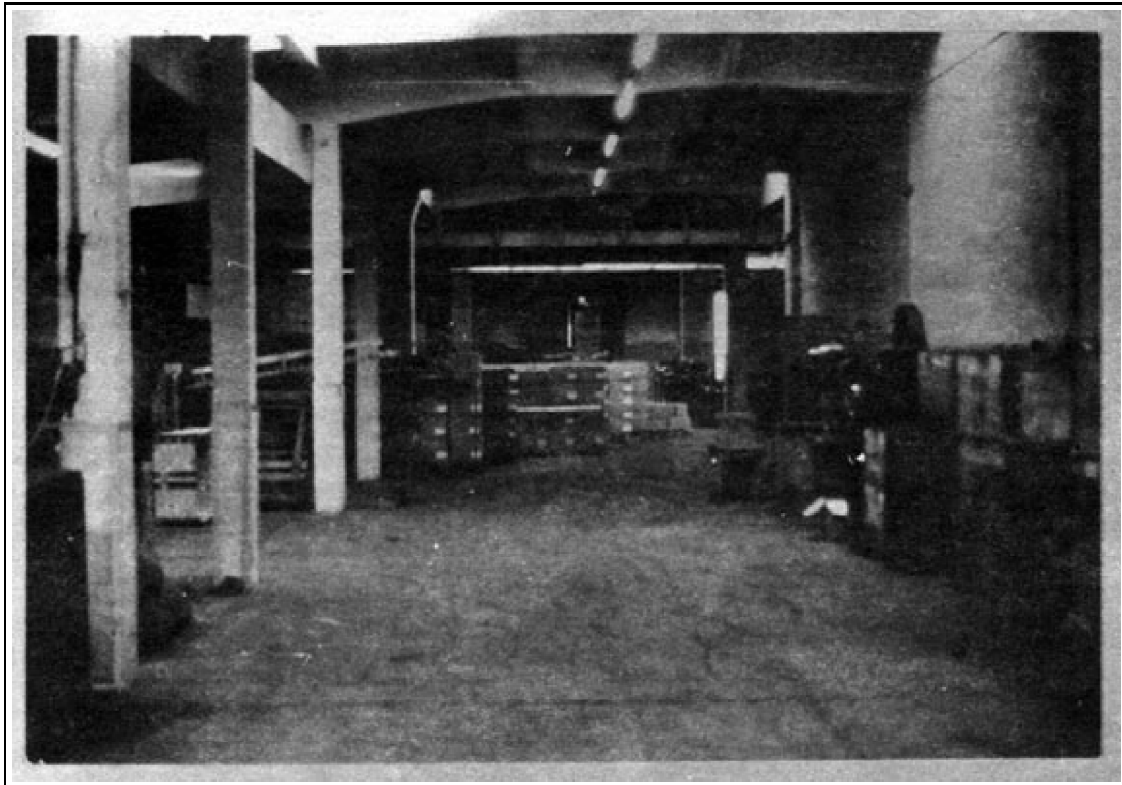
Napi 3–3,5 – eleinte előfordult, hogy 5 – deci keserű, rendszerint hideg feketekávé volt a fejadag reggelire, és kezdetben napi 4–5 deci híg, sótlan, zsiradék nélküli leves ebédre, 4–5 deci ilyen leves vacsorára, később már csak fejenként 2–2,5–3 deci „vízleves” osztottak alkalmanként. 1944. december 20-án a délután öt óra tájt érkezett ebédleves egyúttal a vacsoraleves is volt. A levesfőzésre kezdetben – eltekintve az ún. tésztalevestől, amely kevés elázott tésztából és főzővizéből állt – 600 liter vízhez 1 kiló margarint és minimális lisztet adtak. Később a liszt teljesen elmaradt, a margarin pedig a felére, sőt negyedére csökkent, végül egészen elmaradt az is. Valami gríz-, gersli- vagy buris-féle volt a levesek gyér „sűrűje”, és előfordult még az ún. bébéleves, amely porított borsóból és babból készült – kevés bébéporhoz aránytalanul sok vízzel.³⁹⁽⁸³⁾

A feketekávét és a leveseket a közeli Bécsújhely melletti fenyvesbeli erdei iskolában főzték, kijelölt vételezők hordták járműveken; eleinte teherautókon szállították ki Lichtenwörthbe, Gauleitung feliratú kondérokban, később lovaskocsikon, majd a németek lefoglalták a lovakat, és a leveseskondérok nemegyszer fuvarozási nehézségek miatt nem érkeztek meg.⁴⁰⁽⁸⁴⁾

Egyes közlések szerint ezekbe a levesekbe olyan vegyszert adagoltak, amely a vese és az emésztőszervek működését zavarta meg, és egy időben a levesekből elvonták a sót; feltehetően kísérleti és a „természetes halálozást” siettető szándékkal. Más közlések szerint a levesek tele voltak brómmal.

453. A Pachzelt-Werke munkaterme 1979-ben

4. A Pachzelt-Werke munkaterme 1979-ben. (Az 1979. évi zárándokúton készített felvétel)

Werner Eichbauer osztrák történésztől tudhatjuk meg, hogy egyes női foglyokon kísérleteket folytattak. Igaz, ebben a tekintetben a szerző csak feltételezésekre támaszkodhat, akárcsak az általa idézett Ungvári Katalin, [46](#)volt lichtenwörthi fogoly, aki a Sondereinsatzkommando Eichmann rangidős SS-tisztje, Obersturmbannführer Hermann Krumej bírósági tárgyalásán tanúként a következőket vallotta: „Egy napon 25 társnőmmel együtt tehergépkocsin egy bécsújhelyi kórházba szállítottak, ahol injekciót kaptam. Egy héttel később orvosi vizsgálaton estem át, majd újra átvittek a kórházba. Itt egy nőgyógyász orvosnő vizsgált meg, és újabb injekciót adott, majd visszavittek a táborba... Az injekciók után mindig vérzésem volt.” A tanú feltételezése szerint ezekkel az injekciókkal sterilizálták őt.[41\(85\)](#)

A kenyérfejadag kezdetben napi 33 deka volt, de már 1944. december 28-án kevesebb lett, majd 1945. január 25-ével tovább csökkentették, végül már csak 12,5 dekát osztottak. Előfordult, hogy mindössze nyolc deka kenyeret kaptak a foglyok, de az is megesett, hogy napokig egyáltalán nem is láttak kenyeret. A helybeli pékeknek kellett sütniük számukra a kenyeret, mivel azonban a táborparancsnokság nem szállított lisztet, a pékek sem süthettek.[42\(86\)](#)

1945. január 3-án este egyszerre osztották ki a reggeli feketekávélottyót és a déli levest. Ezt a hirtelen felvett folyadékmennyiséget a szervezet nem tudta feldolgozni, általános hasmenés lett a következmény.

Hosszan tartó légiriadó esetén a foglyok több ízben élelem nélkül maradtak. A légitámadások folytán igen rendszertelenül közlekedtek a vételezőkocsik. Egyszer egész napos várakozás után éjfél tájt érkeztek be a kocsik a szokásosan üres és elvileg ehetetlen levestel. 2,5 deci járt belőle fejünként.[43\(87\)](#)

1945. február 6-án és még néhányszor kenyértelen napokon kétszersültet, később egy ideig fejenként egy-két szem héjában főtt krumplit osztottak kenyér helyett. A krumplit feltehetően az osztrák lakosság adta össze a foglyok számára.[44\(88\)](#) De a parancsnokság hamarosan kollektív büntetésként végleg megvonta az egész tábortól a krumplit.

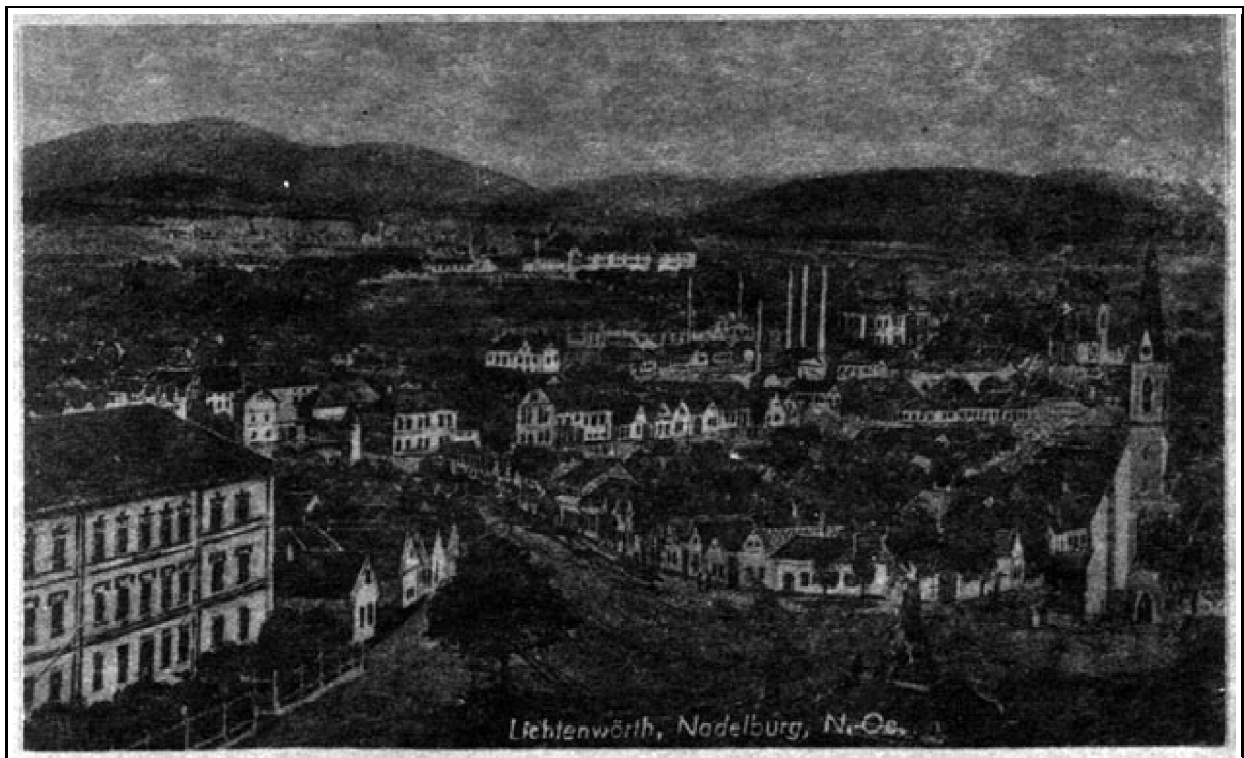
1945. február 12-én ún. szeretetadományt (Liebesgabe) kaptak a foglyok: fejenként negyed kiló kenyeret, egy kanál lekvárt, egy kanál margarint. Ezt Unterscharführer Voss szerezte a foglyok számára.[45\(89\)](#)

Vasárnaponként és ünnepeken hideg étel volt. Ilyenkor fejenként 5–8 deka ún. vaj, nyilván művaj, vagy margarint, egy-két csapott evőkanál lekvárt, néha egy-két csapott evőkanál túró vagy 1–2–3 deka sajtot osztottak ki. Bár a hideg étel több kenyeret kíván meg, a kenyéradag ilyenkor sem volt nagyobb, mint a köznapokon.[46\(90\)](#)

1944 karácsonyára december 24-én, vasárnap, három napra összesen fejenként 33 deka kenyeret (akkori napi fejadag) osztottak, a hidegétel-fejadag a következő volt: minden napra két deka lekvár, négy-öt deka művaj, [47](#)másfél kvasli (pogácsasajt) és egy csapott evőkanál túró.[47\(91\)](#) A foglyok jelentős részének nem jutott lekvár. Karácsony második napján feketekávé szakította meg valamelyest a „hideg ételmes” éhezést.

A három nap leteltével SS-Oberscharführer Vrtoch valami mondvacsinált „bűn” miatt egy napi kosztelvonással büntette a foglyokat.[48\(92\)](#)

Sokszor hoztak dézsmálásról árulkodó, hiányos tartalmú lekvárosbödönöket, valamint csak félig telt leveseskondérokot. Igen gyakran másnapos, megsavanyodott, életveszélyes levesek érkeztek.[49\(93\)](#)

5. Lichtenwörth

1945. március 15-étől április 2-áig, a felszabadulás napjáig helyben főztek. A foglyok élelme a helyben főzés időszaka alatt talán még az addiginál is kevesebb és silányabb lett. Naponta egyszer két és fél deci sótlan, teljesen zsiradék nélküli langyos vizet osztottak, és még ezt sem mindig, mivel az egyre sűrűbb légiveszély, légiriadó idején az Oberscharführer eloltatta a tüzet az üstök alatt, abbahagyta, betiltotta a főzést. Egyébként is hiába állítottak fel négy hatalmas üstöt, a raktár már négy nap alatt kiürült, vételezni pedig nemigen lehetett. Tartalék főznievaló nem volt. Sokszor vacsorára is feketekávé osztottak. Többször előfordult, hogy sem főznievaló, sem kenyér nem volt. ilyenkor 1 kanál lekvárt osztottak [48](#) vacsorára, kenyér nélkül. Egyébként a vételezett, tehát hivatalosan a lágerkonyha részére kiadott konzervek java részét az Oberscharführer és a Zsidótanács eltulajdonította és saját céljaira használta fel. Oberscharführer Vrtochnak külön konyhája volt március második felében. [50\(94\)](#)

A tábor az elemi higiénia követelményeinek sem felelt meg. A három teremben a fekvőhelyek legfeljebb kb. 35–40 centiméter szélesek és legfeljebb 1 méter hosszúak voltak; a fekvőhelyek 2–3 soros halmozai között kb. 30 centiméter széles közlekedőutakat kellett kialakítani, egy-egy téglasorral elhatárolva, és ha a két téglasor nem nyílegyenesen állva szegélyezte az utat, vagy az útra szalmaszál esett, a foglyok büntetést kaptak. Rendesen kitakarítani azonban nem lehetett, a foglyok meddő küzdelmet folytattak az elszaporodó tetvek ellen. A latrina idővel megtelt, sőt kiöntött, a foglyok lábukon kénytelenek voltak a latrinaszennyet behordani. [51\(95\)](#)

Kb. 1945. január közepétől kezdve a következő járványok pusztítottak: fertőző bélhurut, paratífusz, spanyolnátha, járványos tüdőgyulladás, fertőző agyhártyagyulladás és diftéria. 1945. február 24-én fedezték fel a táborban a kiütéses tífusz, a flekktífusz első esetét. Ekkor már csurgott a tetű a foglyokról. Fertőtlenítésről szó sem volt. [52\(96\)](#)

Az első flekktífusz-megbetegedések után egészségügyi bizottság szemlélte meg a tábort, és betegétrendre terjesztette fel a foglyokat. A felsőbb hatóságok azonban a bizottság javaslatát nem vették figyelembe: semmi sem változott, illetve tovább romlott a tábor foglyainak helyzete. Dr. Margaret Mandel körorvosnő mindent megkísérelt a beteg foglyok és az egész fogolytömeg érdekében, s bár eredményt nem tudott elérni, emberségével erőt adott, és úgy búcsúzott a foglyoktól, hogy „az Isten vezérelje magukat haza”. [53\(97\)](#)

A náci cinizmus a flekktífuszt „lágerláz” („Lagerfieber”) nevezte, a foglyok azonban nem a flekktífuszt nevezték annak, hanem a testi legyengülés és a lelki összeroppanás együttesét. [54\(98\)](#)

A járványokon és a „lágerláz” kívül megjelent a skorbut (a C-vitamin hiányán alapuló betegség) és a flegmone (tovakúszó gennyedés a bőr alatti laza kötőszöveten). Az általános vitaminhiány következményeként a sebek nem gyógyultak, sőt tályogok keletkeztek. Megjelent az ödéma (az elvizenyősödés), részint az éhezés, részint a vese működési zavarai nyomán.

A 2-es számú, ún. Salamon-terem kb. egyharmad részét egy fél üvegfal választotta el (ezt a válaszfalat akkor emelték, amikor már a tetvek katasztrófálisan elszaporodtak), ebbe a „betegszobába” – amelyet a foglyok „tetves szobának” neveztek – kerültek be a haldoklók. Őket annyira ellepték a tetvek, hogy utolsó csepp vérüket is elszívták. [55\(99\)](#)

A tábornak volt ugyan egy mosdóhelyisége öt favályúval és 12–12, tehát 60 „kakassal” (vízcappal), de ebből a 60 „kakasból” kb. 20 mindig [49](#)rossz volt, és a mosdóhelyiséget a foglyok csak meghatározott időben használhatták, naponta kb. 2,5–3 óra hosszat. Időnként azonban be is fagyott a vízvezeték, ezenkívül légiriádók, légitámadások kezdetén vagy büntetésből lezárták a mosdóhelyiséget határozatlan, illetve (büntetés esetén) határozott időre. A használatra megszabott időben szörnyű túlekedés volt az

előtérben, ahonnan a mosdóhelyiség nyílt, de aki nem jutott vízcsaphoz, azt „dreckige Saujudin”-nek, illetve „dreckiger Saujude”-nak („szaros, bűdös zsidó” nő, illetve férfi) minősítették. Ruhát váltani, a tetves rongyoktól megszabadulni nem lehetett.[56\(100\)](#)

6. Emlékkő Lichtenwörthben

A latrina a lágerudvaron volt, a szabad ég alatt. A Schneebergéről és a Raxról fújta a szél. A latrinánál is iszonyú tülekedés volt mindig, hiszen valamennyi fogoly bélhurutban és hólyaghurutban szenvedett. Légiriadók, légitámadások kezdetén akár órákra is elzárták a termekből az udvarra, tehát a latrinához vezető kijáratokat, és a teremzárlatot a légitámadások hullámszünetei idején sem függesztették fel. Olykor egyesével kiengedték a latrinára a foglyokat hullámszünetben.[57\(101\)](#)

Orvosi ellátás lényegében nem volt. Gyógyszer és kötszer minimális mennyiségben állt a tábor fogoly orvosainak és egészségügyi szolgálatosainak [50](#) rendelkezésére, de igen hosszú ideig teljesen gyógyszer és kötszer nélkül állt a tábor. Negyven fokos láz csillapítására egy félgrammos aszpirin negyed részét adhatták az orvos bajtársak; negyedelniük kellett a tablettákat, hígítaniuk az ópiumot és a digitalist, a súlyos, fertőző beteg bajtársakat nem küldhették kórházba. A fogoly orvosok szike hiányában zseletpengével nyitottak tályogot, és ugyancsak szike hiányában zsebkéssel végezték el egy diftériás fogoly gégemetszését.[58\(102\)](#)

Csak néhány szerencsés jutott ki a betegek közül a lichtenwörthi lágerből a bécsújhelyi Általános Kórházba (Allgemeines Krankenhaus). E kórház főorvosa, dr. Hans Dimmel, valósággal lopkodta a gyógyszereket a kórházba jutott foglyok számára. A náci párt a kórháznak csak egyik szobáját engedélyezte zsidó deportáltak részére. Ez a szoba kb. tíz beteg befogadására volt alkalmas, Bécs környékén pedig mintegy 200 000 deportált zsidó sínylődött. Az orvosok befogadtak a kórházba mindenkit, akit csak tudtak, az apácák önfeláldozóan ápolták a beteg zsidó foglyokat, és mindent megtettek feltáplálásukért. A nővérek titokban szanatóriumi ellátást nyújtottak a zsidó deportáltaknak, noha a foglyok részére csak harmadosztályú ápolás, ellátás volt engedélyezve. Nagyon sok deportált ezeknek az ápolónővéreknek

köszönhette életét.[59\(103\)](#) Volt olyan lichtenwörthi fogoly nő, akit a burgenlandi Lajtaszentmiklósról (Neudörfel a.d. Leitha) szállítottak, a Bécsújhely-lajtaszentmiklósi Általános Közkórházba (Allgemeines Öffentliches Krankenhaus Wiener Neustadt, Neudörfel). Itt is életmentő ápolást, ellátást, kapott az a fogoly, aki bejutott.[60\(104\)](#)

A lichtenwörthi táborban a napi halálesetek átlagos száma 16 és 32 között mozgott. A halottvivők is foglyok voltak, akiket erre osztottak be, ezért több kenyeret kaptak. A halottakat teljesen levetkőztették, és pokrócba csavarva naponta talicskán kivitték a téglákkal szegélyezett közlekedési utakon, ugyanazokon, amelyeken az élelmet hordták az arra kijelölt foglyok. Az immár meztelen halottakat – férfiakat, nőket vegyesen, jelzéssel vagy anélkül – az udvarról nyíló kamrába gyűjtötték össze folyamatosan, transzportonként szekerekre dobálták, majd a lichtenwörth–nadelburg-i temető árkába, illetve a temető mellett kiásott tömegsírba vetették, kis földet szórtak rájuk – és ezzel meg is volt a temetés.[61\(105\)](#)

Eredetileg nehéz fizikai kényszermunkára hurcolták Lichtenwörthbe a foglyokat: a többi között a bécsújhelyi Firma Rudolf Babka-, Wr. Neustadt megbízásából a hadikórháznegyedben a bombakárok eltüntetésén végzendő munkára szánták őket.[62\(106\)](#)

1944 vége felé német birodalmi szövögyári munkára soroztak 42 fiatal lichtenwörthi fogoly nőt, 16-tól 22 évesig, jobb és több élelem, fűtött, tiszta szállás és tűrhető bánásmód ígéretével. A 42 fiatal fogoly nőt sok jelentkező közül sorozták, és el is szállították őket teherautón. A továbbiakban [51](#) Groß-Sieghartsban dolgoztak. December végén még 64 fogoly nőt soroztak hadiüzemi munkára, de ezt a csoportot már nem szállították el Lichtenwörthből.

1944 karácsonya után a lichtenwörthi foglyokat árokásásra parancsolták. Ki kellett vonulniuk a Niederdonau Közép (Mitte) erődszakaszon a Bécs közvetlen védelmére létesült ún. bécsi védőállás (Wien-Schutzstellung) építésére, sáncot, futóárkot ástak. Az itteni állásépítés német műszaki munkavezetője visszaküldte őket azzal, hogy így éhesen nem lehet dolgozni,[63\(107\)](#) de a lichtenwörthi foglyok erődítési kényszermunkája azért 1945. január 3-áig folytatódott, amikor is a kivonultatott foglyokat visszahajtották a táborba a szelektálásra. 1944 december végén a lichtenwörthi fogoly nők egy csoportját kirendelték Felixdorfba, az „Engelmühle” bombasérült épületéhez romeltakarításra, illetve a malomhoz vezető út járhatóvá tételére. Itt 1945. január 5-én férfi foglyokat helyeztek el.

1945. február 7-én a Todt-szervezettől két katona járt a lichtenwörthi táborban.[64\(108\)](#) Lehetséges, hogy e „látogatás” folytán választottak ki 1945 februárjában 20 „erős” női foglyot bécsújhelyi romeltakarítási munkára.

A lichtenwörthi osztrák lakosok közül sokan – dacolva az őket is fenyegető megtorlással és a háborús ínséggel – enni adtak a foglyoknak. Amikor a koromsötét, dermesztően hideg december végi és január eleji hajnalokon kihajtották a foglyokat az állásépítés munkálataira, akkor ezek az osztrák emberek kiálltak a kapukba, és előre felvágott kenyeret adtak a kényszermunkára terelt deportáltaknak.

Akadnak lichtenwörthi fogoly nők és férfiak, akik kínzó éhségükben – utat lelve a táborból a községbe – kiszöktek a lichtenwörthi osztrák lakosokhoz ennivalót kérni. Ezeknél az együttérző osztrák embereknél terített asztal, jó szívvvel adott étel várta a lichtenwörthi láger foglyait, helyben evésre és bevitelre is. A kiszökött foglyokat azonban visszafelé rendre elfogták. Az osztrákoktól kapott ennivalót természetesen elkobozták tőlük, majd 25–50 botütés, továbbá számlálatlan pofon és rúgás után meztelenül, takaró nélkül és élelem megvonásával 48 órára bezárták őket az udvarról nyíló hullakamrába, és ilyenkor az egész lágert kollektív fenyítés sújtotta. Pl. 1945. január 24-én huszonöt fogoly nőt botoztak meg, amiért kint voltak

enni. Február 24-én kilencen szöktek ki és buktak le visszafelé tartva, ekkor is nagy verés és büntetés volt a következmény.[65\(109\)](#)

Egy ízben egy visszafelé tartva lebukott fogoly nőre először is a szokásos módon, tehát valamennyi fogoly előtt vastag bottal ráérték a huszonötöt, azután megmártották nyakig a latrinában, s ezt követően vetették a halottak közé a hullakamrába, ahol is másnapig tartották fogva.[66\(110\)](#) Két lebukott fogoly nőt a latrinába megmártás helyett levetközve letöltendő egész éjszakai udvari vigyázzállással fenytettek meg; e fogoly nők választhattak a két büntetés között.

52A segítőkész osztrák lakosok nemcsak a kiszökött foglyoknak adtak enni, hanem titkon a láger területére is bejuttattak ennivalót vagy nyíláson bedugva, vagy a kerítés fölött bedobva. A foglyok kezére játszott egy becsületes osztrák őr, Alois Pörtl Volkssturm-örmester, aki szemet hunyt, amikor lakosok ennivalót juttattak be, sőt ő maga is – nagy nehézségek árán – kenyeret hajszolt fel a foglyok részére.[67\(111\)](#)

Az 1945 februári bécsújhelyi romeltakarításon dolgoztatott 20 lichtenwörthi fogoly nőnek bécsújhelyi lakosok dugva enni adtak. Ezek a fogoly nők légiriadó idején, óvóhelyre vonulhattak, ami a lichtenwörthi táborban elképzelhetetlen volt.

Egy ízben öt férfi fogoly szökött ki a községbe élelemért. Visszafelé elfogták őket. Oberscharführer Vrtoch szokás szerint mindegyikükre 25-öt veretett, majd maga is megverte őket. Végül elrendelte, hogy a derékig meztelen öt fogoly a fogoly nők sorfala előtt vonuljon el, és hogy a nők sújtsanak le öt bajtársukra. Az Oberscharführer háttal állt, és a nők „tapsoltak”, hogy a tenyerük csattogásával mímeljék a parancsteljesítést. Az Oberscharführer azonban észrevette ezt, és öt napi kosztelvonással, valamint másnap reggelig tartó vigyázzállással fenytette meg a foglyok összességét az öt bajtárs kiszökéséért és a parancsteljesítés szabotálásáért, a bajtársi szolidaritásért. A kollektív megtorlásokon felül számos fogoly nőt megvertek.[68\(112\)](#)

Az SS a koncentrációs táborokban, a kényszermunkatáborokban foglyokból válogatta és nevelte ki hatalmának végrehajtó közegeit. Lichtenwörthben Oberscharführer Vrtoch 1944. december 12-én Kovács Tibort, a váci kötszövőgyár egykori igazgatóját bízta meg az ún. Zsidótanács (Judenrat) megalakításával. Kovács Tibor, aki állítólag már Budapesten érintkezésben állt a Gestapóval, Lichtenwörthben a 12 tagú Zsidótanácsot saját barátaiból alakította meg. A Zsidótanács megszervezte a jupóhálózatot. Nőket is beszerveztek. A férfi és női jupókat jókora botokkal szerelték fel, amelyekkel aztán a jupók (tisztelet a kivételnek) sűrűn ütlegelték a foglyokat. Kovács Tibor mint a Zsidótanács feje jupoparancsnok, főjupo lett. Kovács kinevezte a vételezőket, akik az élelmet hordták kocsin a Bécsújhely melletti fenyesbeli erdei iskolából. A funkciók foglyok pótdagot kaptak.[69\(113\)](#)

A Zsidótanács-tagok az első időben a feketekávéba még betett kristálycukrot és az akkori ún. tésztaleves „sűrűjét”, a tésztát ellopták oly módon, hogy a feketekávé és a tésztaleveses kondérokat állni hagyták addig, amíg a kondérok alján leülepedett a cukor, illetve a tészta. Ekkor a kihűlt folyadékot, keserű kávé, üres levest áttöltötték más kondérokba, ezt kapták a foglyok, a leülepedett cukrot, tésztát pedig elkaparintotta a Zsidótanács.

531944. december 24-én a hidegétel-osztásnál azért nem jutott lekvár a foglyok jelentős részének, mert az előzően vételezett lekvár nagy részét a Zsidótanács tagjai gátlástalanul eltulajdonították, az utolsó leves, tésztaleves eltulajdonított „sűrűjére” tették, és titokban lekváros tésztát ettek, miközben a foglytömeg éhezett.[70\(114\)](#)

Kovács Tibor 1944–1945 fordulóján Oberscharführer Vrtochhal Felixdorfba távozott. 1945. január elejétől egy Heksch Izidor nevű „bajtárs” a lichtenwörthi Zsidótanács feje, a főjupo. Kovács végig Felixdorfban maradt.

Már Kovács Tibor is rendszeresítette lichtenwörthi főjupóként, hogy a foglyok élelmet vásárolhatnak az általuk még rejtegetett pénzért vagy más értékekért. Felhajtója ebben az „üzleti” tevékenységben Heksch Izidor volt. Kovács távozása után Heksch már saját magának hajtotta fel az éhező „kuncsaftokat”. Az így áruba bocsátott élelem – kenyér, művaj, lekvár – a raktárból, tehát a foglyok ellátmányából került ki, a foglyok az éhhalál peremén vegetáltak, s közülük azok, akiknek még mindig volt elrejtett pénzük, órájuk, gyűrűjük, más értéktárgyuk, ruhadarabjuk, ezeket odaadták a Zsidótanács-tagoknak pár falatért, pl. nagy értékű Omega- vagy Schaffhausen-órák két-három kiló kenyérért, 10–15 deka lekvárárt, művajért jutottak ily módon a Zsidótanács-tagok birtokába. Utóbbiak tehát gátlástalanul üzérkedtek – a foglyoknak kiadott és vételezett ellátmányból lecsípve vagy elvonva – az amúgy is szűkös raktárkészletből. Heksch Izidornál tetemes mennyiségű érték gyűlt össze. A Zsidótanács nemegyszer összejátszott az Oberscharführerrel, és a kosztelvonás-büntetések során akár az egész vételezést eltulajdonították. Egyébként az Oberscharführer a Zsidótanáccsal minden egyes hidegélelem vételezésből 50-50 kilós csomagot állíttatott össze magának.[71\(115\)](#)

Rendfenntartás, fegyelmezés, parancsvégrehajtás címén a Zsidótanács tagjai és a jupók szolgálai készséggel kegyetlenkedtek, utólag azzal a szánalmas érveléssel hozakodva elő, hogy „abban a helyzetben mindenki úgy segített magán, ahogy tudott”, brutalitásban felvették a versenyt az SS-szel, ha ugyan túl nem tettek rajta.[72\(116\)](#)

1945 márciusában az Oberscharführer kiadta az ún. fertőtlenítési parancsot, amelynek értelmében minden fogoly meztelenre vetkőzik, levetett holmiját egy csomóba rakja, azután a foglyok csoportonként a fürdőbe vonulnak. A foglyok szeme láttára készült ez a „fürdő”, valójában gázkamra, amelyet kijelölt foglyoknak kellett leásniuk az udvarban. Megközelítését a legsúlyosabb büntetés terhe mellett megtiltották. Egyes közlések szerint a kellő mennyiségű gáz nem érkezett meg, a parancs ezért nem volt már végrehajtható.[73\(117\)](#) 1945. március 31-én elrendelték a lichtenwörthi tábor kiürítését, menetparancsot adtak ki, sorakozót vezényeltek, de szinte azon nyomban visszavonták a parancsot, amely a – valószínűleg Mauthausenba irányuló – menetelést rendelte el. A parancs visszavonásában [54](#) nyilvánvalóan a gyorsan – és a náci számára kedvezőtlenül – változó hadihelyzet játszott közre, hiszen a Vörös Hadsereg bécsi hadművelete már osztrák területen folyt.[74\(118\)](#)

1945. április 2-án a szovjet haderő csapatai felszabadították a lichtenwörthi táborát. Ekkor a láger foglyainak már a fele sem élt. A felszabadított foglyok közül sokan azonnal, elkínzottan, félholtan is útnak eredtek, de a lázas örületben nekilódult tömegből számos volt fogoly már haldokolt, életerejük a felszabadulással és az elindulással utolsót lobbant, a többiek is a végsőkéig legyengülten, lázasan támolyogva, járművekre kapaszkodva araszoltak, tartottak hazafelé, de közülük is sokan életüket vesztették.

A hátramaradt volt foglyokat a szovjet megszálló hatóság és az osztrák lakosság vette gondjaiba. Kb. 350 deportáltat – 98%-uk nő volt – átvittek a kórháznak berendezett lichtenwörth–nadelburg-i kastélyba. A kastélynál sátorsorból fürdőt és fertőtlenítő állomást alakítottak ki. Voltak deportáltak, akiket fürdés és fertőtlenítés után kórháznak berendezett házakban helyeztek el. Helybeli osztrák nők ápolták és gondozták a deportáltakat igen lelkiismeretes és barátságosan. Az ellátás jó volt, ötször egy nap volt étkezés, a betegek tejet vagy tejes ételt is kaptak kétszer naponta, elegendő kenyér is volt a kímélő étrendhez.[75\(119\)](#)

Kb. 360–380 volt fogoly jutott vissza a lichtenwörthi kórházkomplexumból, illetve a lajtaszentmiklósi kórházból, valamint a három soproni kórházból (206. sz., 526. sz., Halász u. 2.) az 1945. május 25-ére, péntekre virradó éjszakán Budapestre, mégpedig a nyugat-magyarországi és ausztriai deportáltak hazaszállítására kiküldött I. sz. kórház-különvonattal. A soproni 206. sz. kórházban főleg férfi betegek voltak, igen sok csonkolt, fagyásos és ideggyulladásos beteg. Ezek a betegek főleg Harkáról, Hidegségről és Kópházáról kerültek be. A soproni kórházakban fellelt női betegek a felszabadult Lichtenwörthből jutottak el ide. A lichtenwörthi kórház betegeinek java részét pedig teherautóval [?] szállították Sopronba (49 személyt 2 vagonban). Trecsinov őrnagy, az egyik bécsújhelyi szovjet kórház parancsnoka nagy segítséget nyújtott a pótlólagos fertőtlenítéshez és a Sopronba szállításhoz.⁷⁶⁽¹²⁰⁾

55A Budapestre egyénileg útnak eredt lichtenwörthi deportáltak, a közülük útközben meghalt, valamint a magyar fővárosba megérkezett volt lichtenwörthi foglyok számáról nincs pontos adatunk.

Felszabadulásának 30. évfordulója, 1975 óta Lichtenwörth községben (5. kép), emlékkő (6. kép) hirdeti a náciizmus áldozatául esett mártírok, valamint a járványos megbetegedések áldozatául esett helyi lakosok emlékezetét. A táborbeli körülmények folytán ugyanis a kiütéses tifusz átterjedt a lakosságra. Mintegy 130-an betegedtek így meg, s 58-an bele is haltak a járványba, közöttük Nowak, a felszabadult Lichtenwörth első polgármestere, és Meschel, az első községi titkár. Feltételezésünk szerint Lichtenwörth határában, mindmáig ismeretlen helyen, talán a lichtenwörth-nadelburg-i temetőben vagy mellette, ismeretlen számú lichtenwörthi halott foglyot temettek tömegsírba, de a községben csak egy töredéküket regisztrálták. 357 magyar zsidó holttestét exhumálták Lichtenwörthben és hozták haza, ezeket 1946. május 5-én a budapesti Kozma utcai izraelita temető mártírpárcellájában helyezték örök nyugalomra. Ezek az emberek nyilvánvalóan már Lichtenwörth felszabadulása után hunytak el (ruhában voltak Lichtenwörthben eltemetve). A lichtenwörthi emlékkő készítőihez sajnálatos módon csak ezeknek a holttesteknek a hozzávetőleges száma jutott el (csak keveset sikerült közülük azonosítani), amelybe tévesen beleértették a Lichtenwörthben regisztrált halottakat, valamint azokat is, akiknek adatait nem ismerték (ezek számát 40-re becsülték). Így a lichtenwörthi mártírok számáról sajnos téves, töredékes adat került a köre, a lichtenwörthi lakosság soraiból a járványban elhaltak száma is téves: nem 52-en, hanem 58-an voltak.⁷⁷⁽¹²¹⁾

56A lichtenwörthi és felixdorfi táborvezetőnek, SS-Oberscharführer Willy-Wilhelm Vrtochnak a bűnperét a bécsi népbíróság 1948. január 12-én és 13-án tárgyalta. Az 1920. június 12-én született Vrtoch 1938 májusában önként jelentkezett a Waffen-SS-be, ahol utoljára Unterscharführer volt. Egyes közlések szerint Dachauban teljesített szolgálatot. 1942-ben a Gestapo (Bécs I. ker. Morzinplatz 4. sz.), majd 1944-ben már mint SS. Oberscharführer Budapesten a Biztonsági Rendőrség (Sicherheitspolizei) és az SD, a Sondereinsatzkommando Eichmann (SEK) parancsnokának beosztottja lett. Először Budapesten teljesített szolgálatot, később Kassán, Mátészalkán, Debrecenben és talán másutt is zsidó gyűjtőtáborokban, ahol gyermekektől aggastyánokig sínylődtek a mindkét nemű zsidó foglyok deportáltatásuk előtt. Majd a SEK bécsi szolgálati helyére vezényelték. A szolgálati hely teljes megnevezése: Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.-D. in Ungarn, Sondereinsatzkommando Aussenkommando Wien. (Bécs II. ker. Castellezgasse 35. sz.) Vrtochot mint az SD Sondereinsatzkommando Wien SS-Oberscharführerét magyar zsidó deportált foglyok néhány más Reichsgau Niederdonau-i és Reichsgau Gross-Wien-i táborának ellenőrzésével bízták meg. Végül mint SS-Oberscharführert kirendelték a lichtenwörthi, majd a felixdorfi, végül ismét a lichtenwörthi tábor élére. Az államügyészség Vrtoch ellen háborús bűntettek, jelesül kínzások és bántalmazások miatt emelt vádat. A vádlottat a népbíróság 18 évi fegyházra ítélte. Valószínű, hogy a lichtenwörthi táborban elkövetett bűneiért nem is vonták felelősségre; Lichtenwörth a Vrtoch-ügyben csak érintőlegesen szerepelt, az életben maradt volt lichtenwörthi foglyokat be sem idézték

tanúknak, s így ők nem jelentek meg a bécsi népbíróági tárgyaláson. A volt lichtenwörthi foglyok kérésére a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája felterjesztést intézett Ries István igazságügyminiszterhez azzal a kéréssel, hogy a magyar igazságügyi hatóságok kérjék ki a volt SS-Lagerleitert, ha pedig a kiadás nem lehetséges, akkor kérjenek bécsi perújítást, hogy a lichtenwörthi tábor túlélői is vallomást tehessenek Vrtoch ellen. Ries István igazságügyminiszter rendkívüli gyorsasággal intézkedett. Az ügyet tanúkihallgatás és adatgyűjtés céljából kiadta a budapesti népügyészségnek, ahonnan a megnevezett tanúkat beidézték. 1948. február 16-án délelőtt 9 órára dr. Kertész Endre Győző népügyész a Markó utca 27., III. emelet 28. sz. alatti hivatali helyiségébe beidézt több Lichtenwörthből hazatért budapesti nőt. Vrtoch ügyének budapesti száma 1948. Nü. 739. Erre az ügyszámra hivatkozva jelentkezhettek mindazok, akik ebben az ügyben vallomást akartak tenni. 1948 februárjában a budapesti népügyészség – dr. Kertész Endre Győző népügyész – számos terhelő tanút kihallgatott. E tanúvallomások további sorsáról nem tudunk, nem tudjuk, eljutottak-e a bécsi illetékes igazságügyi szervekhez, de jelenlegi ismereteink szerint semmi sem történt. Vrtochot 1945. május 20-án 15 órakor vették őrizetbe, 1948. január 13-án 13 óráig, az ítélethirdetés időpontjáig előzetes letartóztatásban volt, ezt az időt a 18 évi fegyházbüntetésbe beszámították. 1953. június 30-i hatállyal, illetve 1953. július 28-án 15 órakor 7 évi próbaidőre szabadon engedték, végül a le nem töltött szabadságvesztési időt 1968. július 1-jén, illetve 1975. október 7-én végképp elengedték.⁷⁸⁽¹²²⁾

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

---

57 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: Kis János kritikusi munkásságához

Fried István: Kis János kritikusi munkásságához

Az utóbbi esztendőik irodalom- és kritikátörténeti stúdiumai nyomán az eddigieknél jóval világosabban látjuk az irodalmi gondolkodás alakulását a XIX. század első és második évtizedében. A leginkább – természetszerűleg – Kazinczy Ferenc sokat és sokféleképpen ábrázolt egyénisége vonzotta a kutatást. A közeli múltban Csetri Lajos monografikus feldolgozása¹⁽¹²³⁾ nem pusztán újra rajzolta a nyelvújítás évtizedeinek tendenciáit, hanem a nyelvújításról nyilatkozó, a nyelvi-irodalmi küzdelmekben részt vevő íróegyéniségek portréjához is sok új vonással járult hozzá, és így könyve után már egészen másképpen rajzolódnak ki az ortológia és a neológia erővonalai, a verstani próbálkozások irányai, a magyar esztétikai-elméleti gondolkodás európai kapcsolatai.

Ez a minden szempontból kiemelkedő jelentőségű mű a további kutatás számára is kijelöli a még vizsgálendő anyagot. Így éppen csak érinti, legföljebb Kazinczy esetében mutatja be a nem magyar (országi) sajtóban megjelent bírálatokat és tanulmányokat, és sem tere, sem feladata, hogy foglalkozzék azokkal az írásokkal, amelyekből a magyar irodalom német(osztrák) képe rekonstruálható. Igaz ugyan az, hogy egy adataiban megbízhatónak mondható doktori értekezés²⁽¹²⁴⁾ igyekszik áttekinteni: mi jelent meg a

magyar irodalomról a németországi és az ausztriai (leginkább: a bécsi) sajtóban, az adatok azonban egyrészt tovább szaporíthatók, másfelől bőségesen kiegészíthetők a recenziók szerzőjének megnevezésével. Minthogy a kutatást joggal riasztotta, hogy a különböző folyóiratokban megjelentetett ismertetések, kritikák névtelenek, és így további munkára van szükség ahhoz, hogy lényeges információkhoz jussunk. A kutatásnak azonban szerencséje, hogy a korszak kimeríthetetlen forrása viszonylagosan bőséges jegyzetanyaggal a rendelkezésére áll. S ez nem más, mint Kazinczy Ferenc levelezése. Innen nemcsak Kazinczynek és levelezőtársainak műveiről kapunk felbecsülhetetlenül értékes adatokat (megtudhatjuk, pontosan mikor születtek a művek, mikor küldték el egymásnak, mikor adták a nyomdába), hanem az is felderíthető, kik mikor és hol vállalták a művek ismertetését, és ezek az ismertetések mikor jelentek meg. Részben a jegyzetanyag tartalmazza immár az egybevetett és így pontosabbá tett adatokat, részben a levelek főszövegéből olvasható ki. Így válik világossá, hogy Kazinczy külföldi népszerűsítéséből nem pusztán a rendkívül mozgékony és 1810–1813 között Sopronban tanárkodó (s ez idő alatt mind a soproni evangélikus mind a katolikus iskolákról számos hírt közreadó) Rummy Károly György vette ki a részét, hanem Kis János is, akinek kapcsolatai Németországgal az 1810-es években sem szakadtak meg, s aki amíg csak erre mód nyílt, fáradhatatlanul küldte kisebb írásait a bécsi irodalmi sajtóba. Jóllehet ez a tény részben ismert volt, még mindig nem vette a kutatás számba, valójában miről és hányszor írt Kis János, [58](#) miképpen alakult irodalmi véleménye (miképpen az sem érdektelen, miről hallgatott!). S ha Kis Jánosról, a költőről az utókor kevésbé kedvező véleményt nyilvánított is, mint több neves kortársa (Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi és részben Toldy Ferenc, aki összegyűjtött verseit és verses fordításait rendezte sajtó alá), a látszattal szemben az utóbbi időben feltűnt, hogy hiba volna őt egyszerűen Kazinczy Ferenc szócsövének, véleménye újramondójának tartani.[3\(125\)](#) A nyelvújításról és nyelvbővítésről hirdetett, Kazinczytól jóval mérsékeltebbnek mondható álláspontja jelzi szelíd és óvatos különvéleményét, és az ügyes megfogalmazások sem rejthetik el, hogy az alább bemutatandó ismertetések is többek, mint Kazinczyt visszhangzó vélekedések. Természetesen túlbecsülni sem szabad Kis János szűkszavú és kritikának egyáltalán nem nevezhető megnyilvánulásait, hiszen nem tesz mást, mint a diákkorában tanult felfogást alkalmazza a kortárs magyar irodalomnak nem mindig elsősorú darabjaira. Ehhez tegyük hozzá, hogy foglalkozásánál és elhivatottságánál fogva mindig (írás, verselés közben is) maradt benne valamiféle tanítói póz, didakszis, amely hanghordozására és mondandója egészére jellemző.[4\(126\)](#)

Mielőtt a mindig bizonyosan azonosított Kis-recenziókra térnék rá, egy rövid ideig kétes hitelességűnek tartott ismertetésről szólok. Kis János 1811. július 18-áról keltezett levelében panasolja föl Kazinczynek, hogy egy korábbi, minden valószínűség szerint végleg elkallódott levélben tudósította a széphalmi mestert: „melly munkákat recenseáltam légyen az Austriai Annalisok számára a Te' Virágaidat és Töviseidet és B. Wesselényihez s Csereyhez írt episztoládon kívül.”[5\(127\)](#) Ez utóbbi kettőt könnyen lehetett azonosítani, majd Kazinczynek ugyanezen esztendő augusztus 23-i levele megerősíti, hogy Kis a szerzője a Szemere Pál-episztoláról szerzett ismertetésnek is.[6\(128\)](#) és bizonyosnak tekinthetjük, hogy az ez ismertetés előtt álló másik négy (Kazinczytól való, illetve soproni illetőségű költemény, továbbá német és latin nyelvű köszöntő) vers ismertetése is Kis tollából származik. Csak a soproni füzetkérő szől bővebben, az innen kiolvasható információk elsősorban Kistől származhattak, és a Szemere-vers, valamint a négy alkalmi költemény egymás után publikálása az Annalen der Literatur Kunst ama szerkesztői gyakorlatára vall, miszerint az egy szerzőtől való recenziókat együtt, egy szántban, meghatározott sorrendben közlik.

Visszatérve a Tövisek és virágok című epigrammagyűjtemény bírálójának személyére, a följebb idézett, Kis Jánostól származó levélrészlet alapján kétségtelennek tetszik, miszerint a bécsi folyóirat 1811-es évfolyamában (június, 311–327) megjelent ismertetés Kis János műve. Csakhogy ezzel szembeszegezhető adatot is találhatunk a Kazinczy-levelezésben. A Tövisek és virágok költője ugyanis Kis János mellett sok

mindenki másnak is elküldte füzetét, így Rummy Károly Györgynek, azzal a kéréssel (sugalmazással), ismerteténi egy német nyelvű folyóiratban. Rummy számára a kötet jegyzeteihez levélbeli információkat is eljuttatott.⁷⁽¹²⁹⁾ Mármost az *Annalen*-ben publikált ismertetés számos ponton hasonló Kazinczy levélbeli intencióihoz. Ezért Váczy János úgy vélte, hogy a Recenziót Rummy Károly György írta;⁸⁽¹³⁰⁾ egyébként is az akkoriban ⁵⁹Sopronban élő és Kis Jánossal sűrűn találkozó Rummy munkatársa volt ennek a folyóiratnak. Váczy János azonban másutt Kis Jánost nevezi meg szerzőként.⁹⁽¹³¹⁾ A bizonytalanság egészen odáig tartott, míg Balassa József nem vállalkozott arra, hogy újra, önálló kötetben megjelentesse Kazinczy művét három egykorú bírálattal együtt.¹⁰⁽¹³²⁾ Balassa (a levelezésre támaszkodó) érveket hozott Kis szerzősége mellett, s közli Rummynek a *jenai-hallei Allgemeine Literaturzeitung*-ban publikált ismertetését.

Tüzetesen elolvasva az *Annalen* recenzióját, egyetlen ponton marad kétségem: tudomásom szerint Kis sosem élt az *Ungern* kifejezéssel (*Ungarn* helyett)¹¹⁽¹³³⁾, viszont az itt szereplő *ungrische* megtalálható egyéb írásaiban. S bár Kis a részletes ismertetésben nem tesz mást, mint követi a Tövises és virágok jegyzetanyagát, néhány apró bíráló és magyarázkodó megjegyzése inkább órá vall, mint a magyar irodalmi viszonyokat kevésbé ismerő Rummyra. Ugyancsak az a tény, hogy a Kis és Berzsényi című verset csak felsorolásban említi, illetve a barátság bizonyítékaként, az ő szerzőségét erősíti. Egészében nagy elismeréssel fogadja a magyar irodalmi élet és írók bírálatát, még a túlságosnak erősnek tartott Himfy c. epigrammát is igyekszik menteni (bár itt némi tétováság érezhető). A magyar Parnasszuson eluralkodott magahittség megérdemli Kazinczy ítéletét, a német, az angol és a francia irodalomban természetes, hogy olvasás révén tanulnak az írók. Kiváltképpen a finomabb ízlés elsajátítása a feladat. Igazi epigrammákat lehetünk a kötetben – írja –, apró képeket, leírásokat, kis elbeszéléseket, allegóriákat, dialógusokba öltöztetett verset. A tartalom egysége, a kifejezésbeli tömörség, az előkészítés és a csattanó megfelelő aránya jellemzik a verseket. A legtöbb szatirikus élénkséggel tűnik ki, ahol ez hiányzik, ott a látszólagos ellentmondás vagy a főgondolat finomsága és gazdagsága kárpótol. A versforma elégiai vagy jambikus, igen gondosan kidolgozva. A jóízlés kecses versekben megformált törvénykönyvének minősíti Kis a kötetet.

A többi ismertetésről szólva, sorrendben az első: négy alkalmi költemény szemlézése;¹²⁽¹³⁴⁾ a legjelentősebb a Kazinczy Ferencé, 'A' Nagyság és Szépség' diadalma, majd *Der Götterschluss* címmel Carl Philipp Pozsonyban publikált művecskéje, illetve Kézy Mózes Sárospatakon napvilágot látott *De nuptiis Napoleonis Magni et Mariae Ludovicae*-ja: mindhárom füzetke Napóleon és Mária Lujza esküvője alkalmából készült, jellegzetes darabjai annak az alkalmi költészetnek, amely Európa-szerte több évszázad óta virult. Maga, Kazinczy általában elítélőleg szólt erről a fajta poézisről, viszont a maga ilyen jellegű műveiről azt hirdette, hogy a személy mellett az ügyről szólnak, így felülemelkednek az alkalmiságon. S bár pesti hívei némi fanyalgással fogadták éppen ezt az antikizáló verset, a széphalmi mester érzékenyen utasított vissza minden bírálatot.¹³⁽¹³⁵⁾ Kis Jánosnak nem volt könnyű dolga, mikor ismertetésre vállalkozott, hiszen Kazinczynak messze nem legsikerültebb költői alkotásáról van szó. Úgy oldotta meg (igen ügyesen) ezt a feladatot, hogy nem ismertette, pusztán hírül ⁶⁰adta a megjelenést, a jelentős esemény magyarországi visszhangjára utalva, hiszen a szerzőket nem kell külön bemutatnia. A negyedik ismertetésre vállalt füzet: 'A' Párta és 'A' Főköttő, soproni kiadvány, Nákó Sándor és Festetics Terézia házassága alkalmából hangzott el 1808. május 6-án a Magyar Társaság megbízásából. A névtelenül megjelent versike szerzője: Fábri Pál,¹⁴⁽¹³⁶⁾ kinek életrajzi adatait egészíti ki a recenzió, az ismertetés esztendejében göttingai egyetemi hallgató (máshonnan tudjuk, hogy 1807–1808-ban a soproni Magyar Társaság tagjaként tevékenykedett.¹⁵⁽¹³⁷⁾ Költői tehetségének elismerése, hogy a jeles napon ő köszönthette az ifjú párt. Kis János szerint olyan kezdő alkotásáról kell szólnia, aki nem közönséges tehetséget mutat, s akinek kísérlete szép reményekre jogosít föl. Ha alaposabb ismeretekre tesz majd szert az ifjú poéta, és jobban megismeri mind a poézis, mind a nyelv finomságait ennél kiválóbbat fog majd adni. Három szakaszt idéz ennek

bizonyításául a versikéből.

Kis János óvatossága szembetűnő. Megkerüli, hogy Kazinczy alkalmi verséről véleményt mondjon, a kezdő poétában inkább a lehetőséget dicséri, mint a megvalósítást, s így sem igazán dicséretnek, sem igazán elmarasztalásnak nem fogható föl az ismertetése.

Nyíltabban foglalt állást Szemere Pálnak Tekintetes Vida László Úrhoz¹⁶⁽¹³⁸⁾ címzett verse ügyében, amely eredetiben és Halitzky András fordításában egyként megjelent. Az ürügyet az a magyar színháztörténetben fontos esemény szolgáltatta, hogy a művészetpártoló nemes, Vida László átvette (saját költségére) a magyar nemzeti játszóársulat igazgatását. Szemere verse a magyar dramaturgiai gondolkodás historikumában is említést érdemel,¹⁷⁽¹³⁹⁾ a színház világtükörként való felfogása pedig egy régi toposz magyar költőiesítésére szép példa. Kis János értékelő szavai jórészt egybecsengenek az utókor kevésbé lelkes ítéletével, egyben pontosan jelzi, Kis mit tart bírálatra érdemesnek, miképpen igyekszik tapintatosan segíteni egy kezdőn.

A recenzens nagy örömmel mutatja be ezt a szép költői levelet, amely annál kellemesebben lepte meg, minél fáradtabb lett, hogy számos alkalmi költőcskének nyomorult szellem- és szívtelen zöngeményeit hallani kényszerült. Szemere úr ama kevés kezdők közé tartozik, akit a Múzsák elégedetten sorolnak felszentelt papjaik közé. Amit egy szakértő bíró cikkében Árkádiáról mondott, hogy ti. az első ifjú kísérlet ott kezdődik, ahol mások férfiúi és érett munkáiknak végére szoktak érni, azt erről, a tudomásunk szerint első nyilvános költői kísérletről is elmondhatjuk. Igaz gondolatok, nemes érzülettől áthatva, átfogó tekintettel ábrázolva a színpad előnyeit, a legszebb érzések csendes, elégikus áradása, természetes, dísztelen és mégis kellemes, állandóan változó képekben gazdag tónus, a nyelv tisztelete, ritka gondosság a költői mesterséget tekintve, a kis munkának ezek leglényegesebb vonásai, s ezek önmagukban biztosítják a kellemes élvezetet, s azonkívül örvendetes távlatot nyitnak. A mű csekély számú hibájára oly férfiú, mint Szemere úr, aki sosem szűnik meg önmaga tökéletesebbé képzésében, hamar felfigyel maga is. Ám néhány megjegyzést mégis megtesz a recenzens a szeretetre méltó költő iránt érzett tisztelete jegyében. Az átmenetnek néhány helyen itt meg ott könnyedebbnak és természetesebbnek kell lennie, a 9. lapon az alábbi hely grammatikailag helytelen:

*Ki, könnyen tavaszra nyithatván a' telet,
Hidegen, mint a' hold, fénylik-le sugára.*

61A nominativus *ki*-re egy verbum personale finitum simili numero-nak kellene következnie, de nem következik. A *kedvesed 's fiadtól*, valamint a *kor'*, *rang'*, *vallás'*, és *nemzetű* formákat nehezen lehet megengedni a *kor'*, *rang'*, *vallás'* és *nemzetű*, valamint a *kedvesedtől 's fiadtól* helyett, különösen akkor, ha a suffixumoknak nem egyforma a vokálisuk. Az *ált'* az *által* helyett a recenzens szerint közönséges és kemény, *a' köz virágzást nem tenyészt-elő* viszont lankadt, és kontrasztot alkot a többi verssorral. A *vetett – életet* rímpár nem megengedhető ily korrekt ritmusban. A német fordítás jó. Befejezésül két magyar és egy német szakaszt idéz a recenzens jelezve a költemény értékeit.

Kazinczyhoz hasonlóan a tónus egyneműségét és a nyelvtani korrektséget kéri számon; s amit dicsér, az a negyedik műnembe, a didaktikumokba tartozó alkotások jellemzője. Figyelemre méltó, hogy az episztola, a Kazinczy által is kedvel művelt műfaj ürügyén mondja el idevágó nézeteit, s a következő ismertetés pedig éppen Kazinczy Ferenc Két episztolájáról¹⁸⁽¹⁴⁰⁾ szólva fejt ki egy iskolásnak minősíthető poétika álláspontját. Más kérdés, hogy a már ifjúkorában is Batteux-t, Eberhardot, Eschenburgot¹⁹⁽¹⁴¹⁾ forgató Kis nézetei általában a Kazinczyéval harmonizálnak, bár néhány kérdésben itt is eltér mestere véleményétől. S

ami még lényegesebbnek tetszik: nagyjában-egészében olyan időpontban jelenik meg ez az ismertetés, amely Berzsenyi Dániel költői pályája fordulópontjával esik egybe: a Kis által fölfedezett költő ezekben az esztendőkből már főleg költői leveleket (s nem ódákat) alkot. Ilyeténképpen semmiképpen nem mondható időszerűtlennek Kis János kisebb értekezése, bár az évtized második felében Kölcsény már bíráltni fogja a műfaj művelőit.²⁰⁽¹⁴²⁾

Kis ezúttal ismét az általános szokásból indul ki: sokan sajnálják, hogy elmúlt az az idő, mikor egy mű előszavában a költő kijelenthette: barátai unszolására bocsátotta ki ezt a kötetet. Kazinczynak két episztolájáról van szó, a Kazinczy Ferencz Méltóságos Báró Wesselényi Miklós Urhoz, Miklósnak fájához, midőn tizenharmadik esztendejébe lépve (...) az Attyának szolgáltni kezdett, valamint a Kazinczi (sic! F. I.) Ferencz (...) Cserei Farkas Urhoz, midőn Autographiai Gyűjteménye' öregbítése végett néhány nagy betű leveleket küldte címűekről. Nemcsak unszolták barátai, adná ki a költő verses leveleit, hanem egyenesen ők adták ki, a barátok költségén jelent meg Budán, illetve Kolozsvárt a két episztola, amely valóban Kazinczynak poétikailag is érdekesebb darabjai közé tartozik. Kis János méltatja ugyan e levelek jelentőségét, de ismertetése második bekezdésében már műfajelméleti kérdésekkel foglalkozik. Egyebek között ezeket írja:

Az episztolák a költészetnek könnyedebb hangvételű nemébe sorolandók, mivelhogy a kifejezés és a verselés könnyedsége jellegükhöz tartozik. De tévedne az, aki könnyűnek vélné a természet és a művészet egymással való pontos egyesítését, amiképpen ennek az ilyen nemű költeményekben meg kell valósulnia. A költészet egyetlen neme sem (állítja a művészet egyik legjobb mestere) nélkülözi oly kevéssé a külső díszet, mint az úgynevezett könnyedebb, amely tárgyában a csendes érzelmre, a finom gúnyra és a kézzelfogható bölcsesetre szorítkozik. Az okok nyilvánvalók. Minél kisebb egy festmény, annál inkább szűr szemet a részletek elhanyagolása. Ha a komoly lírikus vagy epikus költő a nyelvet és a kritikát rabszolganókként diadalszekeréhez láncolja, ⁶²ha ők a külsőt a gondolatok merészségével, a fülsértő licenciákat a fantázia varázsával feledtetni tudják: a dal, az elbeszélés, az episztola stb. viszont célját éppen akkor hibázza el, midőn a versépítés szükséges gondosságától, az értelem meghatározottságától, a nem művészkedő hajlékonyságtól és a dikció kellemétől eltér.

Azért hittük, hogy ezeket a gondolatokat előre kell bocsátanunk, mivel magyar íróink könnyű munkának tekintik episztolák készítését, s mivel az episztolák tónusát és nyelvét teljesen egynek hiszik a levelekben megszokottal, fölcserélik egymással a meghittet és a közönségest, a könnyűt a gondatlant, következésképpen nem ügyelnek a költő figyelmeztetésére:

Ti, költők, őrizkedjétek a túl könnyű jelenségtől.

A könnyen leírtat nem olvashatjuk túl könnyedén...

És most annál rövidebbre tudjuk fogni az előttünk fekvő episztolák bemutatását. Nem tartoznak ama tréfás, bizalmas és kedélyes művek közé, amelyek ebben a műfajban a leginkább szokásosak, és amelyekben kiváltképpen a francia irodalom mutathat föl sok és jeles mestert; ezek az episztolák a fentebb stílusú és komolyabbak közé sorolandók, amelyek emeltebb tónusúak, és a tanító költeményekhez közelítenek; ezért nem bukkanhatunk bennük lágy és gyengéd, csupán magasabb, különösen hazafias érzelmekre, nemcsak melegségre, hanem tűzre is; ám nem szenvedélyeket, hanem érületet fejeznek ki, de ezt sok élénkséggel és erővel teszik. Elegancia a nyelvben, jóhangzás a versszerkezetben, és mindkettő annak érdekében, hogy hasznos igazságoknak, nemes érzelmeknek adjon hangot, helyenként attikai sóval vagy római urbanitással fűszerezve: íme, ezek a bemutatandó episztoláknak szembetűnő tulajdonságai, a Wesselényihez címzetté

inkább, mint a Csereihez küldötté, amely szintén igen szép, de szinte az óda területére csap át. De mit törődik a Szép elfogulatlan barátja, vajon egy költői műalkotásban a határok, amelyeket a gyakorta aggályos és szűkkeblű retorika jelölt ki, gyermeki félelemmel szentnek tartatnak-e vagy nem, ha egy szép vagy – mint ebben az esetben – szívet emelő egészet kínál.

Ismét szemelvényel szolgál Kis, majd dicséri a Wesselényihez címzett episztola csinos nyomtatását, megrója viszont a kolozsvári nyomdát, hiszen a másik episztola szebb papírt, jobb betűtípust, hibátlanabb nyomtatást érdemelt volna (Kazinczy is sűrűn foglalkozott a bibliofília körébe vágó kérdésekkel).

Kis János ismertetései ott találtak a legmelegebb fogadtatásra, ahová szánta tőket: Kazinczy Ferencnek és a baráti körnek házában. Nem hozott különlegesen újat, az ismertet adta elő, alkalmazva az ismerősök műveire. Feltétlenül érdeme, hogy a magyar irodalmat német nyelvterületen népszerűsíteni szándékozott, viszont ki tudta elolvasni ott a bőségesen közölt magyar nyelvű szemelvényeket? Mégis az a benyomásunk, hogy magyarországi használatra szánta az ismertetéseket, csöndes hozzászólásként magyar vitákhoz, megjegyzéseket téve a magyar írókat foglalkoztató kérdésekhez. Egészében Kazinczy Ferenc irodalmi pozícióját erősítette.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Mollay Károly: Az 1528. évi soproni bordézsma jegyzék

63 Mollay Károly: Az 1528. évi soproni bordézsma jegyzék

1. A soproni bordézsmajegyzékeket 1417–1526-ig Házi Jenő már kiadta. Az elsőt, amely töredékes, ugyan 1428-ból keletkezett, de a családtörténeti adatok alapján kideríthető volt, hogy 1417-ben, nov. 11-e, azaz Szt. Márton napja körül készült (SSz. 1964, 2: 3. jegyzet). Házi Jenő még egy töredékes bordézsmajegyzéket közölt (II/6: 315–317), amelyet írása alapján az 1520–1522. évekre keletkezett. Korábban magam ezt 1524-ből keletkeztem (SSz. 1987, 205: 27. jegyzet), ma azonban már bizonyos, hogy 1529. nov. 11-e körül írták. A töredék elején szerepel Sol Kristóf káplán, aki 1525. jan. 9-én írta be reverzálisát a városi könyvbe (SSz. 1989, 210): a töredék azonban nem származhat sem 1525-ből, sem 1526-ból, mert ezekből az évekből megmaradt a bordézsmajegyzék (II/6: 401–407, 430–437). 1529 mellett szól: Valentin Pauer özvegye (*Valentin peurin*) először az 1530. évi, még kiadatlan adójegyzékben szerepel, itt viszont a férje; Stefan Schön nevét először az 1528. évi bordézsmajegyzékben találjuk Erhard Schön özvegyének a helyén (vö. II/6: 315, 316). Ez az 1529. évi bordézsmajegyzék töredékes volta ellenére is jó támpontot nyújt az első török hadjárat idejére nézve (szept. 26–okt. 14: Bécs ostroma). Sopron városát egyetlen török csapat sem ostromolta, de portyáztak a város környékén, jobbágyfalvai közül csak Meggyes (Mörbisch), Ágfalva és Kópháza falvakat ért károkról tudunk. Az 1528. és az 1529. évi bordézsmajegyzék összehasonlításával feleletet adhatunk arra is, milyen kár érte Sopron határát az első török hadjárat idején. Ilyen szempontból tanulságos lehet a kiadott 1526. évi (II/6: 425–428) és a kiadandó 1529. évi gabonadézsma-jegyzék összevetése is. Az 1529. évi bordézsmajegyzék azért is tanulságos, mivel feltünteteti a Bécsújhelyről és 19, Sopron környéki faluból a török elől Sopronba menekített borokra kivetett bordézsma-t is. A városi tanács általában tiltotta idegen borok bevitelét Sopronba, ez alól csak vészterhes időkben, pl. 1453–1455-ben tett kivételt (II/3: 407–415).

2. Minden bordézsmajegyzék helyrajzi szempontból azért is tanulságos, mert a házak, pontosabban a pincék sorrendjében készült összeírások az adójegyzékekben általában nem szereplő papok saját szőlőinek

termése után szedett bordézsmát is feltüntetik. Minden év Szent Márton napján (nov. 11) vagy ezt követően a polgármester és a városbíró egy íródeák kíséretében végigjárta a város pincéit és a még nem lefejtett borok dézsmáját, azaz „tizedét” megállapította. Kezdetben ez valóban pontosan a termés tizedét jelentette, az idők folyamán azonban előfordult, hogy többet is, kevesebbet is szedtek. Joachim Jakab kereskedő pl. 1489. és 1490. évi elszámolásában is panaszkodik Herb Kristóf polgármesterre: „II vaß, hatt Herb darauff geschlagen III vr, vor rechtt wers II 1/2 vr gewest, hatt anderen auch also tan. . . II vesell weynn, darauff geschlagen meynn herren I 1/2 vr, wan der Herb ist yn mein keller nichtt kommen, ist gebessen meynn veyndt” (II/4: 356). Az 1480-as években a kivetés kulcsszáma csak ritkán volt 10, leggyakrabban 11, sőt 12. Ezért is, különösen pedig kisebb mennyiség esetén lehetséges volt a bordézsmamegváltása pénzzel. Joachim Jakab 1485–1495. évi elszámolásából tudjuk, hogy a reá bízott Haberleiter-árvák borát általában az eladási ár felével vagy még ennél alacsonyabb áron váltotta meg (SSz. 1941, 115).

Az 1528. évi bordézsmajegyzékben a 23 soproni papból 19 szerepel (2. fertály: 12; 3. fertály: 6; 4. fertály: 1). A városplébános, miként a polgármester és a városbíró is, dézsmamentes volt. A bordézsmajegyzék összesítő táblázatába beszámítottuk az ún. jogi személyeket” is: az első fertályból a molnárok Szt. Farkas-testvérületét [64](#)(*Zecha Sancti Wolfgangi*), a kovácsok céhét (*Zecha schmid*), a város közösségét (*communitas Ciuitatis*); a második fertályból a halászok Szt. Katalin-testvérületét (*Zecha Sante Katherine*), a Tisztítóhelyen szenvedő lelkek testvérületét (*Zecha animarum*), a szabók Szt. Anna-testvérületét (*Zecha Sante Anne*), a papok testvérületét (*Fraternitas Sacerdotum*) és egy közelebről meg nem nevezett céhet/testvérületet (*Zecha*); a harmadik fertályból a Gyertyaszentelő Boldogasszony-testvérületet (*Zecha Beate virginis purificationis*); a negyedik fertályból a Szentháromság-testvérületet (*Zecha Sancte trinitatis*); a belvárosból a Számkivetettek testvérületét (*Zecha exulum*) és a Szt. György-kápolnát (*sancti georgj*). Ezek a „jogi személyek” előjárójuknál (*sancti georgy*). Ezek a „jogi személyek” előjárójuknál tartották borukat, ott is teljesítették a bordézsmát, így eligazítást nyújtanak az előjáró (céhmester, templomatya) személyére nézve.

Ami a bordézsmának pénzzel történő megváltását illeti, általában három változattal kell számolnunk: 1. Ismerjük a megváltott dézsmameennyiségét, de nem ismerjük a megváltás összegét; 2. ismerjük a megváltás összegét, de nem ismerjük a megváltott dézsmameennyiségét; 3. egyiket sem ismerjük, a bordézsmajegyzék csupán közli a megváltás tényét. Az első és a második változatnál kiszámítottuk a megváltás összegét, ill. a megváltott dézsmameennyiségét. Ugyanis egyetlen esetben közli a dézsmajegyzék mind a megváltott dézsmameennyiségét, mind pedig a megváltás összegét: „Christan fidler 1/2 vrnám, solvit 25 kreuzer” (6^r. lap). Van ugyan a bordézsmajegyzékben még egy adat: „Oswald frank 1/2 vrnám, 10 creuzer fir quartale” (7^r. lap). Itt nyilván kedvezményes fizetésről van szó, általánosnak az előbbi adatot vehetjük, azaz 1/2 akóért 25 krajcárt vagyis 100 dénárt kellett általában fizetni. Az első változat dézsmája a kimutatott teljes dézsmameennyiségben szerepel; ennek jövedelme 1250 dénár, azaz 5 font 1 solidus 20 dénár; a második változat kiszámított dézsmája a kivetett dézsmameennyiségben *nem* szerepel, utóbbihoz hozzáadva kapjuk meg majdnem pontosan az egész város teljes bordézsmáját, azaz $669.93 + 6.36 = 6761/3$ akót. A bordézsmajegyzék a készpénzbevétel nélkül közli a külváros, a belváros és az egész város bordézsmájának összegét. Ez mindenütt kevesebb az általunk kiszámítottnál:

	külváros	belváros	egész
dézsmajegyzék	380 1/2	264 1/2	644
szerintünk	391	266	657 1/3

Városrész	Adózott	Dézsmá		Ebből fizet			Készpénzzel fizetett			
		fő	akó	fő	akó	dénár	fő	krajcár	dénár	akó
I.	92	31	41.88	3	3.25	650	3	33	–	0.56
II.	117	87	162.00	3	1.00	200	7	63	60	1.55
III.	93	44	101.30	2	1.50	300	3	14	120	0.68
IV.	101	71	97.75	2	0.50	100	11	93	190	2.75
I–IV.	403	233	402.93	10	6.25	1250	24	203	370	5.54
belváros	112	92	267.00	–	–	–	3	26	60	0.82
egész	515	325	669.93	10	6.25	1250	27	229	430	6.36

65 A harmadik változatba 6 fő tartozik: az első fertályból 2, a negyedikből 3, a belvárosból 1. Az összesítő táblázat első két számoszlopából megállapítható, hogy az adózóknak hány százaléka foglalkozott bortermeléssel. Messze vezet a belváros (82.14%), persze itt voltak a legtöbben, akik megműveltették szőlőiket. A külvárosban legtöbben voltak a második fertályban (74.36%): ez volt a Kovácsok utcája, Ikvahíd egyik oldala, a Rózsák utcája, a Szélmalom utca, a Fövényverem és a Szent Mihály utca. Sokan voltak a negyedik fertályban (70.29%): ez volt a Fapiac, Állatvásártér, Ezüst utca, Hosszúsor, Hátulsó utca, a Lövér utca. Lényegesen kevesebben voltak a harmadik fertályban (47.31%): ez volt a Halászok utcája, a Templom (ma: Hegy) utca, a Wieden és a Széplaki utca. Legkevesebben voltak az első fertályban (33.70%): ez volt az Ógabona tér és az Újteleki utca. Az egész városban átlag 63.10% foglalkozott bortermeléssel, ill. volt szőlője.

3. A bordézsmajegyzék eredeti szövege. Mottója a görög Biblia szerint az 54., a héber Biblia szerint az 55. zsoltár vége: „A vérengző és csaló emberek éveik felét sem élék meg.”

WeinZehend Register der Statt Odensburg auff das XXVIII^{te} Jar 1528

psalmodium libro 54

Viri Sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies Suos (1.^r lap. 1^v üres)

1528 Jar

Erst Quartal

michael pauer II vrnas, idem michel eyseler I 1/2 vrnas, idem Leonhart Mulner 1/2 vrnas solvit

philipp peulnstainer I 1/2 vrnas

Alt schimblin I quartale

Colman swartz I 1/2 vrnas I quartale

georg mugkl in toto I 1/2 vrnas I quartale, solvit, soluit

[Benedict] Bartlme wagner I 1/2 vrnas I quartale

Leonhart schuester in toto 3 vrnas, solvit I vrnas

georg schmeüger I vrnas I quartale

georg engl 1/2 vrnas [I quartale]

Steffan wetzer I vrnas I quartale

Florian trüngkl soluit, solvit

michel käsler solvit

Bartlme maurer I vrnam
 Jacob Henndtl 1/2 vrnam
 Ambross däwyd III 1/2 vrnas, idem mathes stifter [III vrnas]
 Hanns wäxhouer 1/2 vrnam
 Hunger walentin III quartalia, idem
 Fritz Hunger 1/2 vrnam
 Marcuss chrictan 1/2 vrnam (2.^r lap)
 Günndl Mulner III quartalia, idem Zecha S(ancti) wolfgangi I vrnam
 wölffl georg – sol ain Zedi pringen
 georg paur III achtl
 n. Farnner IX cr(euzer), idem georg
 Mulner solvit XIII cr(euzer),
 idem Hanns Lanngin solvit X cr(euzer)
 wolfgang maurer I vrnam I quartale
 Gloß I vrnam I quartale
 groß gergl 1/2 vrnam
 mathes praun I vrnam
 [Hainrich] Zecha schmid II vrnas
 Andre Bläswester II vrnas, idem n. Reitter vnd Kuentzl Janusch I vrnam, idem communitati Ciuitatis 3
 vässl
 Niclos vysthay III 1/2 vrnas

 Christan Muerr I vrnam, idem Peter ledrer I vrnam

Annder Quart

Fritz maurerJnn I 1/2 vrnas
 Bärtl Ratt I vrnam, idem Cuentz peter I vrnam I quartale
 relicta michaelis fidler I 1/2 vrnas, idem Sixt trutl (2^v. lap)
 Simon Fechter II vrnas, idem waltaser
 nesslinger II vrnas
 66 wolfgang fechter I vrnam
 idem peter häberle I vrnam
 Egidi smauss III vrnas
 idem Zecha S(ancte) Katherine III vrnas
 Mathes Hösch I 1/2 vrnas I alltz, idem Leopold progenntl III 1/2 vrnas
 georg sayler I quartale solvit, idem mert schaden II vrnas
 Zecha Animarum III vrnas
 Mathes schöett I vrnam, idem Bartlme schon 1/2 vrnam
 Caspar slesinger X vrnas, idem Hanns Barwir 1/2 vrnam
 d(ominus) Andreas II vrnas
 Cristan Zeuner apud Steffan pek VI vrnas
 michel prunner V vrnas
 D(ominus) vdalricus Raydl III 1/2 vrnas
 Hanns Reyss I 1/2 vrnas, idem mater (3^r.lap)
 Bernhart tischler 1/2 vrnam

d(ominus) panacracius greiner IIII 1/2 vrnas
 D(ominus) Erhardus II vrnas
 d(ominus) vdalricus VIII vrnas, idem Frantz taschler I 1/2 vrnas I quartale
 D(ominus) wolfgangus Rauscher 1/2 vrnas, idem pangratzin I vram
 d(ominus) Bartholomeus V vrnas
 mathes kersngraft I vrnas, idem valentin kersngraft I quartale
 Thoman rauscher VI vrnas, idem Paul Strabmer II 1/2 vrnas
 Steffan thödl II vrnas
 Vincentz weiss II 1/2 vrnas
 Erasm tobler 0
 mathes kaesler 1/2 vrnas
 mert ledrer I 1/2 vrnas
 michel Ratner I vrnas
 Thoman Rauhenspan I vrnas I quartale
 georg pfeilschiffter solvit VIII cr(euzer)
 Blasi salltzer solvit II sol. den., idem Zecha S(ancte) Anne I vrnas, idem allt Zeuner I quartale
 Augustin Samppl I quartale, idem peter stiftter 1/2 vrnas (*3^v. lap*)
 philipp traissndorffer I 1/2 vrnas, idem Hanns stogkher III quartale
 paul weispek VI cr(euzer)
 gregor polanÿ III vrnas
 Steffan Ziegler 1/2 vrnas
 Sebastian Ducat solvit 18 cr(euzer), idem pater solvit 9 cr(euzer)
 mathes pauer II vrnas, idem Jung schaller I vrnas
 peter Hungercasten III quartalia
 pertl wulfing
 Egidi schürnprant III quartalia
 Andre wayda I vrnas
 Niclaß Kolbmhouer I 1/2 vrnas
 n. merkatzin I vrnas, idem wolfgang Zÿgen XII cr(euzer)
 Bertlme schürnprant I vrnas, I alte, idem Hanns schürnprant I vrnas
 Steffan schueler III vrnas, idem mater III quartalia, idem Zecha IIII vrnas
 Steffan Reisenperger I 1/2 vrnas
 Fraternitas Sacerdotum III vrnas, idem d(ominus) paulus V vrnas
 D(ominus) petrus swartz III vrnas
 wolfgang am ort II vrnas (*4^r. lap*)
 Christan slesinger I vrnas
 georg Ritter 1/2 vrnas
 Allt Hebaufin I vrnas
 mathes maurerin solvit 10 cr(euzer)
 Andre kregsner 1/2 vrnas
 Andre sämppl III quartalia, idem Steffan sailer 1/2 vrnas, idem alit pla[ttler] nerin I quartale
 alt Stefflerin I quartale solvit
 mathes wagner 1/2 vrnas
 mert Hebauf 1/2 vrnas
 Andre schurnprant I vrnas

martin Hoch relicta III quartalia
Quirein strabmer I quartale, idem Thandel 1/2 vrnas
philipp wastian [I vrnas I quartale]1/2 vrnas solvit, idem michel filius [1/2 vrnas] I vrnas I quartale
michel kater 1/2 vrnas
thoman lasla II vrnas
d(ominus) clemens V vrnas
D(ominus) georgius V 1/2 vrnas
D(ominus) Leonhardus Hengst III vrnas

67^{3-ium} quartale

D(ominus) Christofferus Sol VII vrnas
D(ominus) michael schawer V 1/2 vrnas
mert farauerjn 0, idem Christan Houer III quartalia (4^v. lap)
Rueprecht Feyles I vrnas
Jacob grueber I vrnas, idem Kilian 1/2 vrnas, soluunt
wolfgang khern I 1/2 vrnas
Christan pranbald I 1/2 vrnas
Veit geissler I 1/2 vrnas, in fratere
Valentin pauer II vrnas 1 quartale
Hanns wager (!) solvit VIII cr(euzer)
Andre pauer II vrnas
Lorentz schmid solvit III sol. den.
Steffan schön I vrnas
Emrich steirer II vrnas I quartale

Emrich mogkh II 1/2 vrnas, idest halbs
idem michel am ort II 1/2 vrnas, idest halbs

Andre pair I vrnas, idem Craumbapfl VI cr(euzer)
Hanns am ort I 1/2 vrnas
georg Rädler III 1/2 vrnas
Andre Ritter 1/2 vrnas, idem Wolfgang Rabi I quartale
Hanns Hamer 1/2 vrnas, idem Schober in toto 5 quartalia I quartale
thoman wiennerin I vrnas I quartale (5^v. lap)
Sperrerin I vrnas I quartale, idem Steffan schurnprant III quartalia
paul scheiber III quartalia, idem mert trütlin 1/2 vrnas
Philipp mogk I vrnas, idem Zunemen I quartale, idem Zecha Beate virginis purificationis III 1/2 vrnas,
idem Ecclesie Beate virginis I 1/2 vrnas, idem Emrich steirer solvit nullum
D(ominus) thomas Radinger III vrnas, idem D(ominus) matthias piesch 1/2 vrnas
Steffan Spilber 1/2 vrnas
gilg schuester I 1/2 vrnas, idem Colman ledrer I vrnas
Hainreich pinter I 1/2 vrnas, idem Hanns im Spütl 1/2 vrnas
D(ominus) Vuolfgangus swärtzl III 1/2 vrnas
D(ominus) nicolaus Auer XII vrnas
d(ominus) Bernhardus Laindl VIII vrnas

Frantz Subenburger XVII vrnas (5^v. lap)

Vierd Quart

Wolfgang wagner IIII vrnas
Erhart slosser 1/2 vrnsm, idem faust reuther VI cr(euzer) solvit
n. Hafner 1/2 vrnsm
Steffan Barbir III vrnas
Castl Zierler IIII 1/2 vrnas
georg Jager II 1/2 vrnas
Steffan Colbmhouer I vrnsm I quartale
plebanus Beate virginis XII vrnas
Steffan Zeuner II vrnas
margs paul 1/2 vrnsm
Steffan wagner
gregor polanÿ
apud georg schmid sein swager I vrnsm I quartale, solvit I quartale
Joannes wültzay 1/2 vrnsm
Zecha Sancte trinitatis IIII vrnas
Leonhart castner solvit
Andre pauer 1/2 vrnsm
Benedict wagner II vrnas, idem Nicka oswaldin
Steffan mulnerin I vrnsm, idem Lasla Fleyschagker III quartalia
georg Fidler, idem Benedictin fidler
[solvit 10 cr(euzer)] simul III quartalia, idem Christan fidler 1/2 vrnsm solvit 25 kr(euzer) (6^r. lap)
Bartlmen sweinbartner III quartalia
Steffan käsler I quartale
Aembring pinter solvit VII kr(euzer), idem Sauschneider I quartale
wolfgang plasweter II vrnas
vrban Hunger solvit 10 den.
mert Stubmfol 1/2 vrnsm, idem Steffan Hunger 1/2 vrnsm
Wentze walasch –
Ambros prasch 112 vrnsm, idem michel thöllld I vrnsm I quartale
wolfgang weber III quartalia
georg prasch cum patre soluunt
Erhart cZün cum Matre, idem sein swager I 1/2 vrnas I quartale
mert mogk III quartalia
Fleischagker Liendlin I quartale
68 Andre Caschauer III vrnas I quartale, idem Hanns Hunger III quartalia, idem mathes pantzer solvit 2 sol.
den.
Oswald ölber III vrnas
michel greisser solvit 4 sol. den., idem Andreaschin vrban sun 1 /2 vrnsm, idem Ambrol3 wei13 1/2 vrnsm,
idem Jacob greisserin 1/2 vrnsm, idem Andre greisser solvit I quartale
n. Haberuogt I vrnsm I quartale
n. polltzin III quartalia
michel Eeberl 1/2 vrnsm (6^v. lap)

Cristan kaiser 1/2 vrnas
 michel Colbmhouer III quartalia
 Rueprecht nika II vrnas, idem Leopold poltz im Zuhauß 10 cr(euzer)
 wolfgang Hafner II vrnas
 michel Hamer [III quartalia] 1/2 vrnas III quartalia
 relicta Helwiser III vrnas, idem Hunger vrbau 1/2 vrnas
 thoman Deüml III quartalia, idem valtín greisser I quartale
 Quireinbl I quartale
 Vlrich kernner III quartalia
 Oswald frank 1/2 vrnas 10 cr(euzer) fir quartale
 n. Deümel 16 cr(euzer)
 mathes pauer VI vrnas
 Benedicht schreiner I vrnas
 Wentzl pernhart I vrnas
 Andre Lang 10 cr(euzer)
 michel graf III quartalia
 Rueprecht pinter III quartalia
 Veit strauss I vrnas I quartale
 Summa vorstat wein Zehennd
 Facit III^C LXXX vrnas 1/2 vrnas (7^r. lap)

Statburger Zehennd in Anno 1528

Apud Judicem Zecha exulum III vrnas, idem allt meirrin I 1/2 vrnas
 Lasla Riemer VI 1/2 vrnas, idem Sancti georgÿ I vrnas
 Caspar Nesslinger XI vrnas
 Steffan pinterin II vrnas
 Paul moritz VI vrnas
 michel puelndorffer VIII vrnas, idem Hanns Zingiesser 1/2 vrnas
 Hieronymus Hierss II 1/2 vrnas
 Dominus petrus Lanng VII 1/2 vrnas
 Hanns Castner I 1/2 vrnas
 georg schmid III vrnas
 Anndre schreiner III vrnas
 Caspar pauer III vrnas
 mathes Felber I 1/2 vrnas
 michel schuester III vrnas I quartale
 Cristoff schuester III quartale
 Jacob Awer I vrnas
 Jacobin I vrnas
 Hanns piesch II 1/2 vrnas
 Hanns Blasweter 1/2 vrnas, idem Straussin solvit VI cr(euzer), idem Allt seyserin III quartalia, idem
 Lorentz schuester 4^{or} vrnas in toto (7^v. lap)
 Wilpold fleischagker III quartalia
 michel fleischagker II vrnas
 Mathes garthner V vrnas

Rueprecht Hauser witiß II vrnas I quartale
 [Rueprecht] Lorentz pinter I vrnas I quartale
 Andre paltrumb V 1/2 vrnas
 Vrban andreasch III quartalia
 Walasch caspar VI 1/2 vrnas minus I quartale
 Hanns schutzner III vrnas, idem maister Leopold II vrnas
 georg schneider I vrnas
 wolfgang pauss III vrnas
 Hanns Muerr III vrnas
 Caspar kolb III vrnas, idem waltingerin I vrnas
 Cristan fleischagkher X vrnas, idem Blasi werffenring I 1/2 vrnas
 Veit Schneider III quartalia
 Peter schneider III vrnas
 Wolfgang thölldl III 1/2 vrnas
 Matthias nadth III vrnas, idem minerre I vrnas
 georg Haberleutter I vrnas (*8^r. lap*)
 Jacob ledrer III vrnas, idem peter graff I vrnas
 Hanns Peckh III 1/2 vrnas, idem georg weber III quartalia, idem Clement Braun I 1/2 vrnas
 69D(ominus) mathias Schöttl XI vrnas
 michel Raidl cum vidua III 1/2 vrnas, idem paul Spilber I vrnas
 mathes kolbmhouer II 1/2 vrnas, idem Caspar Muerr III quartalia
 georg kinnd tobler 1/2 vrnas
 Rueprecht Franngkh V vrnas
 Hanns Fleischagkher solvit 20 (kreuzer) n. Puxpaumbin III vrnas
 wolfgang fleischagkher solvit II sol. den.
 Steffan Muerr II 1/2 vrnas, idem Steffan waag 1/2 vrnas
 michel schneeller III vrnas I quartale
 georg mogkh II vrnas I quartale, idem Fridlin I quartale, idem Schellin I quartale
 peter fleischagkher V vrnas
 Jobst schneider III quartalia (*8^v. lap*)
 mert khettner –
 mert [khe] Sighart XX vrnas, idem Filius III vrnas
 Hanns leuttnerin II vrnas
 Vlrich Sighart I vrnas
 Cuenntz vischer II 1/2 vrnas
 Veit schuester VIII vrnas
 Bernhart schneiderin I 1/2 vrnas
 Blasy nagd XII vrnas
 Benedict wors II 1/2 vrnas
 Georg schuester 1/2 vrnas
 Blasy scherer II 1/2 vrnas
 Friderich Schneider I vrnas
 michel Daumb I 1/2 vrnas I quartale
 mathes tröppl I vrnas, idem ducit de cruce XX vrnas
 Bartlme wagner III vrnas

Andre colbmhouer III vrnas
Hanns schneider I vrnam
Georg kramer I vrnam
Cristan Hunger II vrnas
Leonhard peter solvit
Sigmund kursner II vrnas I quartale
Summa Statburger II^C LXIII 1/2 vrnas (9^r. lap)
Summa totalis weinzehennds (on pargellt) aller purgerschatt
Facit VI^C XLVIII vrnas Jdest VI^C XLVIII vrnas (9^v. lap. A 10^{rv}. lapok üresek).
Jelzete: Lad. J fasc. 3 nr. 214/1-a.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Katona Imre: Jászai Mari, a Sopron vármegyei „földbirtokos”

Katona Imre: Jászai Mari, a Sopron vármegyei „földbirtokos”

Jászai Marit meleg érzelmi szálak fűzték Sopron vármegyéhez, különösképpen egy kis falujához, Rábatamásihoz. Pest után ez jelentette neki a kikapcsolódást, pihenést. Évente, vagy ennél is gyakrabban tért meg ide, hogy öccsének rábatamási otthonában élvezhesse a falusi élet örömeit, a család iránta megmutatkozó szeretetét.

Jászai Mari kiterjedt családja révén kapcsolatba került a megye más községeivel is. E kapcsolatok alig ismertek, pedig egyikük-másikuk – mint például a Csapod-szolgagyőri – sok tekintetben megvilágítja Jászai Mari életének utolsó éveit.

Jászai Marit kezdettől érdekelte a magyar színészek, pályatársak élete, helyzete. Láttá, érezte, hogy a színészi pálya örli az idegeket, emberi energiákat. Játszott a gondolattal, hogy szerez valahol vidéken néhány holdnyi telket, rajta egy kis házzal, melyet felkínál pályatársainak pihenő- és alkotóházzal.¹⁽¹⁴³⁾

A 20-as évektől kezdve öccse és húga családja terebélyesedett, egyik-másik gyermekük már nagy lánnyá, illetve felnőtté lett. Öccsének legidősebb fia, ifj. Jászai József, a család Dodija, már a 20-as évek elején túl volt a katonaságon. Mint diák öltötte magára a mundért, végigharcolta az I. világháború legborzalmasabb csatáit, majd a Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratát. Itt állítólag zászlóaljparancsnoki tisztségig **70**emelkedett, amiért is haláláig élvezte az ebből eredő elismerést.²⁽¹⁴⁴⁾ Előbb betegeskedő apját helyettesítette Rábatámásiban, majd 1923-tól 1927-ig Csapodon működött néptanítóként. Innen 1927-ben Pápára került, ahol előbb mint óraadó, majd a katolikus polgári iskola rendes tanáraként dolgozott nyugdíjba vonulásáig. Helytörténeti érdeklődése már akkor megmutatkozott. Több anekdotát jegyzett fel csapodi tanítóskodása idején, melyek sohasem kerültek elő jegyzetei közül. 1940 körül megírta faluja, Rábatamási történetét, de a kritika kedvét szegte. Helytörténeti érdeklődése a pápai múzeum szervezésében csúcsondott ki.

Csapodra úgy jött, mintha végleg ott akarna maradni. Jászai Mari halála után hamarosan elpályázik Csapodról. Ebből megkockáztathatjuk azt a következtetést, hogy odakerülésekor tervei között Csapodnak és környékének más szerepe volt. E feltételezésünket támogatja az is, hogy a szomszédos Ivánból nősült, valamint, hogy Jászai Mari az unokaöccse működési helyéhez közeli Szolgagyőrön választott magának

birtokot.³⁽¹⁴⁵⁾

Jászai Mari és a birtokszerzés első pillanatra összebékíthetetlen antagonizmusnak látszik. Naplóját olvasva többször találkozhatunk a földbirtokkal, ennek ajándékozási okiratával⁴⁽¹⁴⁶⁾. Kérdés, hogyan került Jászai Mari kapcsolatba a földbirtok-üggyel? Erre keresve a választ Jászai Mari életének utolsó éveit kell szemügyre vennünk. Kiderül, hogy a nagy tragika személyes tragédiája bontakozik ki a birtoküggyről szóló történetből.

Az 1922-es év már a viszonylagos konszolidáció jegyében köszöntött be. Nagy kulturális esemény lázában ég a főváros. Jászai Mari nemzeti színházi tagságának félévszázados jubileumát ünnepli az ország. Az évfordulón, 1922. március 12-én este Shakespeare: János király c. színművét tűzte műsorára a Nemzeti, melyben Jászai kedves szerepét Constantiát alakította. Üdvözlésére az előadás kezdete előtt került sor. Előbb a pályatársak, majd a pesti és a vidéki küldöttségek üdvözölték a jubilánst. Falujának lakói üde fenyőággal köszöntötték nagyobb és értékesebb ajándék helyett. A kormány volt a leggálásabb, 10 holdról szóló adománylevelet nyújtottak át Jászainak azért a sok és kiváló művészi alakításért, mellyel a Nemzeti hírnevét öregbítette.⁵⁽¹⁴⁷⁾

Az ajándékozásról évekig nem hallunk, már-már azt hihetnénk, Jászai csak papíron kapott földet a kormánytól, a valóságban pedig nem. 1923-ban ugyan volt némi mozgás a birtok körül, kiutalása azonban még 1924 elején sem látszott közelinek. Nehezítette a megoldást, hogy nemcsak Jászainak és a Nemzeti Színháznak kellett hozzájárulnia a kiutaláshoz, hanem a Kultuszminisztériumnak is. Amihez a művésznő hozzájárult, ⁷¹arra a Kultuszminisztérium, vagy a Nemzeti Színház mondott nemet, más esetben Jászai emelt vétót a kiutalás ellen. Az is előfordult, hogy az Altruista Bank próbált akadályt gördíteni a kiutalás elé.

Jászai sohasem volt jubileumpárti. Ezt bizonyítja emlékirataiban a közvetlenül a jubileumi ünnepeket követő beírása: „Mindig undorodtam a jubileumtól, az élve temetkezéstől. És most engem is elért a végzetem. Agyonjubiláltak.”

„– Miért ünnepelnek? Mindig azt tettem, ami jólesett és mindig úgy éreztem, hogy helyesen tettem. Ez volt az életem. Ezért nem érdelek ünneplést. Csak követésre méltó példa vagyok! Mindent magamnak és magamért tettem, azért voltak sikereim. Elhitték rólam, hogy a tőlem telhető legjobbat akarom. És hogy mindig a legtöbbet akarom, ennek köszönhetem, hogy valamit elértem. És most hálám kifejezéséül, csak egyet kérek: addig élhessek, amíg dolgozhatom”.⁶⁽¹⁴⁸⁾

A soproni sajtóban 1924-ben olvashatunk először arról, hogyan áll a nagy művésznőnek adandó, elhúzódó földadomány ügye. „Sopron-megyében ajánlott fel az Altruista Bank Jászai Mari részére vitézi telket. A felajánlott telket nem tartja alkalmasnak a kultuszminisztérium” címmel a Soproni Hírlap egyik, 1924. évi⁷⁽¹⁴⁹⁾ cikke már címében is jelzi az adomány realizálását nehezítő akadályokat: „Jászai Mari tíz holdas vitézi telkének ügyét – melyről a Soproni Hírlap már megemlékezett – most végérvényesen düllőre (!) akarja vinni az Altruista Bank. A kultuszminiszternek bejelentette tehát, hogy a rendelkezésre álló telkek közül Sopron megyében ajánl föl (erre a célra) tíz holdat; a minisztérium azonban ezt az ajánlatot nem fogadta el, mert a felajánlott telket sem alkalmasnak, sem könnyen megközelíthetőnek nem tartja. Az Altruista Bank most azt az ajánlatot tette a minisztériumnak, hogy hívjon össze konferenciát, amely a rendelkezésre álló földek közül kiválassza és kijelölje a Jászai Mari földjét. Reméljük, hogy a nagy tragika mégis csak Sopron megyében és minél előbb megkapja kis birtokát annál inkább, mert úgy tudjuk, ő maga is évenként tartózkodik a megyében, így Rábatamásiban, ahol rokonai élnek.”

A Nagyatádi-féle földreform, az 1920. évi XXXVI. t. c. végrehajtása megyszerte sok nehézségbe ütközött. Az még csak érhető, ha a Rábaköz és Sopron megye jobb termőtalajú falvaiban nehezen és késve, 1924–25-ben sikerült az Esterházyaktól és más nagybirtokosoktól néhány katasztrális hold kisajátítását kieszközölni, de a Cservidék falvaiban sem ment könnyen, ez már nehezen magyarázható meg. Más volt a helyzet a Csapodtól nyugatra eső Szolgyayóri pusztát illetően, melyet gyakran változó birtokosai miatt megváltás céljából kisajátítottak,⁸⁽¹⁵⁰⁾ kis részének kiosztását egy ideig visszatartották, hogy a környék – elsősorban Csapod község – közben felmerülő közérdekű földbirtokpolitikai igényeit ebből elégíthessék ki. Miután ez elől az Esterházyak sem tudtak kitérni, Csapodon is biztosítottak vitézi, és hadirokkant-telkeket a faluhatár ⁷²általuk bírt nyugati felén.⁹⁽¹⁵¹⁾ Ugyanakkor a szolgyayóri földeket országos érdekű célok kielégítésére tartalékolták, melyekből nemcsak a csapodiak és a pusztacsaládiak, hanem elsősorban az ország más részein lakók ilyen jellegű érdekeit elégítették ki. Különböző tervek készültek a terület „kiárúsítására”, ami már csak azért sem volt könnyű, mert Szolgyayőr ugyanolyan messze volt Csapodtól és Pusztacsaládtól, mint Pityer, mely tulajdonképpen Szolgyayórból szakadt ki, ennek mindvégig ikermajorja volt. Szolgyayórt már a múlt század közepén említik, ahol „a gazdaság okszerűen üzetik”.¹⁰⁽¹⁵²⁾ Ezzel szemben Pityer, mint major, csak a múlt század végén bukkan fel. A „földreform” következtében Szolgyayőr és Pityer környéke is alaposan átalakult. A két ikermajort ugyan meghagyták, de mindkettő területét alaposan redukálták, hogy a fennmaradó földekből különböző rendeltetésű földeket hozzanak létre. Pityer volt a nehezebb eset, mert az feküdt a szomszédos falvaktól legtávolabb, ezért ott csak olyan nagyságú telkeket alakíthattak ki, melyek az ottlakást és az egész kinngazdálkodást lehetővé tették ugyanúgy, mint az alföldi tanyákon. Ezért egy-egy parcella nagyságát 10–15 kat. holdban állapították meg, sőt egy 100–120 holdas tábla szervezése is napirenden volt. Végül a szomszéd községek földéhes parasztjaitól való félelmükben nem mertek ekkora tagot kialakítani, elvenni a faluktól Pityernél alig közelebbi területen. 15 holdas tagot is csak Pityerhez, illetve Újkérhez közeli területen szerveztek, arra számítva, hogy majd olyan valakinek adják el, vagy juttatják azt, aki tanyát alakít ki rajta.¹¹⁽¹⁵³⁾

⁷³Ha nem is álltak ezért sorban, jelentkező akadt több is, ennek ellenére bőven maradt rendelkezésre álló föld az Altruista Bank kezén. A Kultuszminisztériummal folytatott eljárási huzavona készítette a bankot arra, hogy az adományt úgy szerepeltesse, mint „vitézi telket”, mert így az ajándékozást határidőhöz köthette. Ugyanis, a vitézi telkek átadását ünnepélyes ceremónia között végezték s az ünnepély időpontját előre kitűzték. Másrészt az ilyen címen adományozott ingatlanhoz „meghatározott közszolgálatok teljesítésének kötelezettségét” kapcsolták, hogy az adományozottat politikailag elkötelezzék. A Jászainak szóló adomány külső elfogadtatását is szolgálta ez a kitalált ürügy, de – és ezt sem hallgathatjuk el – az adomány címe egyúttal annak szándékát is korrigálta, hiszen nemcsak előtte vált nyilvánvalóvá – mint ez az emlékirataiból kitűnik, – hogy nem nemzeti színházi működését honorálta ezzel a kormány, hanem ismert első világháborús szolgálatait.¹²⁽¹⁵⁴⁾ Jászai Mari nemcsak minden idejét, megtakarított fillérét, havi fizetésének háromnegyed részét adta a sebesülteknek, hanem műsorokat szervez, Petőfi-verseket mond a kórházakban, kaszárnyákban és önkéntes ápolónői teendőket is vállal, hogy a sebesülteken segítsen. Tehát ilyen elismerésre is rászolgált volna. Most azonban az adománytól is félévszázados színházi munkája eredményeinek méltó elismerését várta.

A szolgyayóri birtok fölött az Altruista Bank rendelkezett, miután azonban a Jászai Marinak szóló adomány a kulturális tárca ajándéka volt, az ajándékozás végleges lebonyolításához ennek is kellett a beleegyezése. Mindenekelőtt Jászai Marinak a jóváhagyására volt szükség.

Azt hihetnénk, minden rendben ment, s Jászainak néhány év alatt sikerült megvalósítania elképzelését. 1925. május 12-én írt naplójában azonban megdöbbenve olvashatjuk, hogy a papírt ugyan megkapta, de az

adományt még nem. „Három évvel ezelőtt vettem át ország-világ szemeláttára azt a szép, országcímeres okmányt, amely szerint a nemzet tíz hold földdel jutalmaz. Valószínűleg azért a nyolcszáz szavalatért, mellyel a beteg katonákat segélyeztem. Szép jutalom! Itt függ a fejem fölött azóta is, berámázva ... a földbirtokom. Két tenyérnyi papiros. Én pirulok, ha ránézek, nem azok, akik adták. De jól van így is. Nem zúgolódom. A földet nem kaptam meg, de kaptam ötvenöt éven át annyi meg nem érdemelt dicsőítést, megbecsülést és irigylést, amiből egy féltucat hadvezér és politikus megélt volna.”

74 Jászai Mari naplója e részének írását alig egy évvel élte túl. Így joggal gondolhattak arra a kutatók, hogy a bürokrácia jóvoltából a földadományozásból semmi sem lett s a tragikából nem lett földbirtokos, illetve alkotóház tulajdonos.¹³⁽¹⁵⁵⁾

Az ajándékozás azonban mégis megvalósult, Jászai Mari földhöz jutott. Ez olyan tény, melyet ma már nem lehet vitatni. 1925-ben történt döntő fordulat az ügyben. A bank befejezett tények elé akarta állítani a Kultuszminisztériumot azzal, hogy mielőtt hozzájárulását megszerezte volna, az Országos Földbirtokrendező Bírósághoz tette át jóváhagyásra az ajándékozási ügyiratot, hogy az így, az OFB-ítélettel jóváhagyva kerüljön az illetékes Kultuszminisztérium elé. A Kultuszminisztérium így sem támogatta a bank ajánlatát. Csak akkor gyorsult fel az ügy, amikor Jászai Mari gyógyíthatatlan betegsége nyilvánvaló lett. Már 1925 elején sikerült az OFB-től döntést kicsikarnia a banknak, de még a második döntés is haszталannak bizonyult. A Kultuszminisztérium csak az ajándékozási szerződés harmadik változatát fogadta el az első kettő érvénytelenségének kimondásával. A föld helye azonban nem változott, Szolgyayör maradt.¹⁴⁽¹⁵⁶⁾ A bank a rendelkezésre álló területtel „kereskedett”, nyilván részéről az is meghatározta a juttatás szándékát, tudja-e teljesíteni az igénylő a megváltás feltételeit. Miként az 1900-as évek elején a parcellázáskor, úgy most is megpróbálták a bankok és egyéb közvetítők keresni az akción elsősorban azzal, hogy magasabb áron adják tovább a földet, mint amennyit adtak érte a kisajátításkor. Jövedelmüket az is növelte, hogy a silányabb földeken akartak mielőbb túltenni. A Szolgyayórtól 1-2 km-re észak-nyugatra eső, ún. pityeri szántókra már sikerült a banknak tulajdonosokat szereznie a megye és az ország különböző részeiből. Sőt a majort is eladták épületeivel és mintegy 250-300 holdnyi birtokával együtt 1925-ben Rudics Jánosnak. E terület egy részén Sopron megyében egyedülálló településtípus, alföldi jellegű tanyarendszer alakult ki az 1920-as évek második felében, az 1930-as évek elején.¹⁵⁽¹⁵⁷⁾

Szolgyayórral azonban sehogy sem boldogult a bank. Amíg nem akadt vevő, a bank gazdálkodott a birtokon egy felfogadott tisztartó segítségével. 1925-ben végre akadt vevő, báró Berg Tasziló személyében. A vétel lebonyolítása ugyan még hosszú 75 időt igényel, hiszen báró Berg a röjtöki birtok árából akarja megvásárolni Szolgyayórt.¹⁶⁽¹⁵⁸⁾

Röjtök miatt azonban nemcsak testvéreivel, hanem a vevővel, verseghi Nagy Elekkel is perbe kerül, ami Szolgyayör megvételét hátráltatja. Báró Berg Tasziló jelentkezésével a birtok végére akar tenni a bank, ezért a Jászai Marinak felkínált területre döntést kíván kicsikarni a kultusztárcától. Végül Jászai Mari elfogadta Szolgyayórt: ebben jelentős szerepe volt annak, hogy ezekben az években unokaöccse, Jászai József Csapodon volt tanító és rajta keresztül Jászai Mari is kapcsolatba került a vidékkel.¹⁷⁽¹⁵⁹⁾

Jászai Mari tőle hallhatott Csapodról és környékéről, amikor elhatározta, hogy személyesen is ellátogat Csapodra. Unokaöccsén kívül Csapodról valószínűleg csak a plébánost, Keszler Antalt ismerte édes öccse, Jászai József rábatamási főtanító révén, aki a fiatal Jászai József tanítói kinevezését is támogatta.

Keszler Antal többször küldött Jászai Józseftől lefojtott mustot Rábatamásiba Jászai Marinak. Jászai Mari egy rábatamási, Steiger Ferenc (ma már nem létező) gőzmalomát ábrázoló, Pestről, a Rudolf tér 6-ról kelt,

képselapon köszöni meg a „nektár”-t. A levelet alábbiakban szószerint közöljük, mert ebben ígéri meg személyes csapodi látogatását:[18\(160\)](#)

„Tekintetes Jászai József tanító urnak Csapod Sopron megye

Dodikám!

Kedvesebbet nem küldhettél volna! Hogy is talátlad így el? Hogy’ szeretem a csipkét, és éppen ez nem volt. Csapatostul megyünk a nyáron Csapodra megköszönni a főtisztelendő urnak a remek nektárt! Addig is száz üdvözlöt nekik és neked.”

Jászai József szerint Jászai Mari csapodi látogatására inkább 1924-ben került sor, mint 1925-ben, mert ekkor már Jászai Mari beteg volt és nem igen mozdult ki hazulról. Keserüné Jászai Ilona „buvárkodása” is Jászai József érvelését támogatja. „Az már biztos – írja a szerzőhöz Keserüné 1985. március 24-én –, hogy 1922-ben nálunk nyaralt Mari néném, arra az időre esik a csornai népiünnepély is, ahol szavalt Kokas doktor felkérésére.

1923 nyarán levélben közölte távolmaradását. Íme néhány sor:

»1923. júl. 12.

Kedveseim, mindnyájan!

Köszönöm a leveleiteket: olyan kedvesek, hogy megérik azt az áldozatot, hogy haza nem mentem, mert hiszen én sem maradtam itthon könnyű szívvel, nekem is gyönyörűség Köztetek lennem; azonban leveleitek nagyban kárpótolnak veszteségemért.«

[76](#)1924-ről nem találok bizonyítékot, mégis nyugodtan mondom, azon a nyáron lehettünk Csapodon. Máriával utaztam én is Pestre, a vonatban ismertem meg Csatkai Endrét.”

1925 augusztusában Rábatamásiban kelt az Emlékiratok utolsó bejegyzése. Mivel ebben és az ennél bővebb az ún. „pepita füzetekben” a csapodi kiruccanásnak nincs nyoma, azt már csak ennek alapján sem tehetjük 1925 augusztusa elé. E szerint a csapodi látogatásra alig az utolsó naplóbejegyzése után kerülhetett sor, azaz 1925 nyarán.[19\(161\)](#)

A művésznő unokahúga, Ilona kíséretében jött a kora délutáni vonattal és este ment haza. Bubb intező hintót küldött értük az állomásra. Jászai Mari unokaöccsét, Jászai Józsefet akarta meglátogatni csapodi otthonában. A plébánost azért látogatta meg, hogy tiszteletét tegye unokaöccse hivatali felettesénél. Akkoriban az iskolai ügyekben az iskolaszék döntött, elnöke a falu plébánosa volt. Ezt a tisztet akkor Keszler Antal plébános töltötte be. Elsőként Jászai Józsefhez mentek, aki a főtanító lak hátsó középső szobájában lakott Hertl (Hartai) Béla tanító szomszédjaként. Ebben laktak a 20-as években és még sokáig a nőtlen tanítók. Ezek szinte fűthetetlen, vizes helyiségek voltak, olyanok, mint a hónapos vagy cselédszobák. Érthető, ha Jászai Mari és kísérete itt csak rövid ideig tartózkodott. Innen a szembeni plébánialakba mentek, ahol Keszler plébános fogadta a tragikát és kíséretét. Italul édes musttal kínálta vendégeit, később is küldött a művésznőnek Rábatamásiba. Az egyik küldeményét kísérő levélke fennmaradt a Jászai-hagyatékban és ma Jászai József őrzi egyéb értékes Jászai Mari-dokumentum között. A „Keszler Antal plébános Csapod”-feliratú és 1925. november 30-án kelt névjegy az alábbi szellemes aforizma olvasható: „Fogadja Nagyasszony szívesen az édes magyar föld nedűjét azzal a nagy szeretettel, mellyel

szereti a magyar földet s melylyel mi körül vesszük a magyar föld leányát.”

Jászai Mari csapodi látogatásakor már végrendeletével foglalkozott. Ekkor ígérte meg unokaöccsének, hogy ráhagyja a Károlyi Árpád által sajtó alá rendezett, Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka című, neki dedikált 2 kötetes művet.²⁰⁽¹⁶²⁾ Így is történt, mint ezt az 1926. június 29-én kelt végrendelet tanúsítja; „Legértékesebb könyvem, a nevemmel ellátott »Széchenyi levelei és naplója« c. kétkötetes nagy művem Jászai József unokaöcsém (jelenleg Csapodon, Sopron megye) néptanítónak hagyományozom. E műből csak öt példány lett nyomva és a tulajdonosok neve a műbe bele lett nyomtatva.”

1925 nyarára végleg eldőlt a birtok sorsa, sikerült a banknak s a Kultuszminisztériumnak a birtok helyében véglegesen megállapodnia. Az ajándékozási szerződést ugyan csak 1926. március 31-én kötötte meg a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége és Jászai Mari színművésznő, az ajándékozott azonban már 1925. október 1-jén belépett az ajándékozás tárgyát képező ingatlanok birtokába. Az ajándékozási szerződés első pontja hangsúlyozza, hogy az „ajándékozó Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium óhaját követve az ezen szerződésben foglalt ingatlan-ajándékozással Jászai Mari nagynevű színművésznőnek azon kiváló érdemeit kívánja elismerni, melyeket a nevezett a magyar színművészet és a magyar kultúra terén évek hosszú során át szerzett.” E mondatokkal, úgy véljük, sikerült annak hitét visszaállítani a művésznőben, hogy nem katonai szolgálataiért, hanem többévtizedes nemzeti színházi működéséért kapta a nemzet ajándékaként ⁷⁷a Pusztacsalád határában fekvő, a pusztacsaládi 4. sz. telekkönyvi betétben 193. sor. 16083 hrsz. 327. sor. 16422 hrsz. és 332. sor 16435 hrsz. alatt felvett és mérnöki felmérés szerint 15 kat. holdnyi területű ingatlanokat. Az ajándékozást a Kultuszminisztériumon és a Nemzeti Színház igazgatóján, Hevesi Sándoron kívül még 1926 április havában az Országos Földbirtokrendező Bíróság is ellenjegyezte. Az okirat kiadását Jászai Mari időközben egyre elhatalmasodó betegsége sürgette.

Megelőzőleg a kapcsolat a Csapodon tanítóskodó Jászai József és Jászai Mari között. Unokaöccse időnként részletesen informálta a falu egy-egy kulturális eseményéről. 1926. január 19-én például ezt írta Csapodról Jászai Marinak:

„...Szenzáció is van a faluban. Vasárnap Thalia asszonynak mutatunk be áldozatot. Színre kerül a »Falurossza« és a »Sárga-csikó«. Az utóbbi úgy, hogy egy legény egy sárga csikón végig futtat a falun, s közben kikajátja a nevezetes hírt az érdeemes polgártársaknak...”

Talán szükségtelen hangsúlyoznunk, hogy a népszínműveket Jászai József tanította be és rendezte.

A nagybeteg Jászai Marit azonban már alig érdekelte a birtok, különben sem tudott volna mit kezdeni vele egyedül Pestről, ezért előbb egy Schiffer nevű ügyvédet (aki háztulajdonosa volt), majd egy Molnár nevű (Molnár Antal zenekritikus apja, volt argentin követ) nyugalmazott diplomatát bízta meg a földekkel kapcsolatos ügyek intézésével, végül testvéröccsét, Jászai József nyug. rábatamási tanítót hatalmazta fel 1926. augusztus 5-i keltezéssel, hogy szántóföldjeit „bérbe, vagy örök áron is eladhassa, a pénzt fölvehesse”.²¹⁽¹⁶³⁾ Jászai József fia, Jászai József útján napok alatt talált néhány olyan csapodi parasztot, akik az időközben egy-két holdra szétparcellázott birtok egyrészét hajlandók voltak Jászai Maritól megvenni. Az egyik vevő – aki az OFB-ügyiraton szerepel – az a Kámán (Csingi) József volt, aki mint iskolaszéki tag Jászai József csapodi tanító állásának megszavazásakor, 1923-ban, a jegyzőkönyvet hitelesítette. Az adásvételi szerződés megkötésével a művésznő betegségének súlyosbodása miatt sietni kellett. Jászai Mari képviselője útján már június 29-e előtt megkezdte a tárgyalásokat Kámán Józseffel és társaival a pusztacsaládi 226. sz. telekkönyvi betétben szereplő három ingatlan megvásárlása ügyében. A

szerződést a három csapodi paraszt már 1926. augusztus 13-án, a nagybeteg Jászai Mari pedig két nappal később, augusztus 15-én írta alá. A vétel végleges lebonyolítását lassította, hogy a vételi szerződés csak az Országos Földbirtokrendező Bíróság jóváhagyása után emelkedett jogerőre. Erre csak 1926. október 7-én került sor. Október 24-én 1411. sz. alatt iktatták be a csapodi jegyzőségen az adásvételt.

A család azt remélte, hogy a szolgagyőri földeket az idős és fiatal Jászai Józsefre hagyja a művésznő. Éppen azért meglepetéssel vették tudomásul, hogy a testvér Jászai József mellett meghalt nővérenek fiára, Banko Károlyra és feleségére hagyta a szolgagyőri 15 holdat: „Az árverésen begyűlt pénzt, Jászai József testvérem és két éve meghalt nővérem fia, Banko Károly... egyenlő arányban öröklök az állam által nekem ajándékozott és most eladás alatt levő föld (tizenöt hold) után befolyandó vételösszeget...”

Jászai Mari halála csak gyorsította a megkezdett eladást, hiszen az örökösöknek tényként kellett tudomásul venniük a vételár szétosztását. Nemcsak azért, mert Jászai Mari végakarata volt ez, hanem azért is, mivel néhány parcellát már eladtak s így enélkül nem lehetett volna elkezdni azt a tulajdonjogi megosztást, melyet Jászai Mari végrendelete 78-előírt. Jászai József visszaemlékezése szerint csak 1927-ben kezdtek el a parcellázást, ez azonban nyilvánvalóan tévedés, mert 1927 elején már be is fejezték. Erre utal az is, hogy Jászai József ebben az évben már dolgát végezve továbbáll, elpályázik Csapodról. Viszont kétségtelen tény, hogy a birtok szerteágazó ügyei nemcsak 1926-ban (OFB. 48. 824/1926), hanem még 1927-ben (OFB. 1588/1927) is foglalkoztatják az OFB-t, illetve a csapodi jegyzőséget. Ez érthető is, hiszen még a Jászai Marival közvetlenül kötött szerződés végleges rendezése sem történt meg 1927. február 28-ig. Ekkor, illetve néhány nappal ezelőtt már a jóváhagyási záradékkal ellátott szerződés visszaküldését jelzi az OFB, de – mint a jegyző jelenti – „a szerződés nem volt mellékelve” az ügyirathoz. 1926-ban a hozzátartozók parcellázásának eredményeit írásba foglaló szerződés jóváhagyása is megtörtént.

A Jászai-birtok története ezzel azonban nem zárul le. A két Jászai – apa és fia – már 1926-ban elkezdi parcellázni a birtokot és árusítják egy-másfél holdas egységekben. Ekkor már Pusztacsalád is Csapodhoz tartozik jegyzőségileg, érthető, ha a csapodi jegyzőség mindent elkövet, hogy a birtokot ne a pusztacsaládiak, hanem a csapodiak kapják, akiknek eddig – 1926 nyaráig – mindössze csak 130 hold birtokot parcellázott szét a hercegség, viszont a pusztacsaládiak földigényének egyrészét már az 1900-as évek elején oly mértékben kielégítették, hogy a Széchenyiek újkéri birtokainak 1908. évi parcellázásakor már nem is jelentkeztek birtokigénnyel. Bár 1921-ben ők elleneztek Schöpflleuthner János birtokainak megváltás alóli mentesítését, s követelték soronkívüli szétosztását, mégsem kerültek a birtokukba. E földet birtokpolitikai célra tartalékolt területnek tartották évekig vissza, csak Jászai Mari 15 holdját szakították ki belőlük, de azt is csak akkor, amikor a művésznő betegsége miatt kiadását tovább nem odázhatták el. 15 hold kicsi terület ahhoz, hogy egy falu földéhségét még átmenetileg is csillapíthassa, szétosztása mégis jól jött a csapodiaknak, bár egy összegben kellett kifizetniük az árát a Jászai-örökösöknek, akkor, amikor különböző típusú, jellegű földekhez részletfizetésért hozzá lehetett jutni.

Az OFB-iratok 1956-ban elpusztultak az Országos Levéltárban. Nem tudjuk pontosan, hogy az adományt milyen problémák előzték meg. Az azonban az 1924-es újságcikkből is nyilvánvaló, hogy már a kultuszminisztérium által ekkor elutasított bankjavaslat is Sopron megyei birtokra vonatkozik és a következő is. A bank feltehetően végig kitarzott a szolgagyőri birtokra tett javaslat mellett, 1925-ben csupán arról folyt vita a minisztérium és a bank között, hogy 10 hold maradjon-e az adomány, vagy 15 holdra emeljék fel, tekintve, hogy Szolgagyőr földértékben alatta van az országos átlagnak. Noha a bank és nem Jászai ragaszkodott Szolgagyőrhöz, néhány momentum mégis arra készítette Jászait, hogy elfogadja birtokai színhelyeül Szolgagyőrt.

Nem egy hasonló nagyságú telek ajándékozására került sor Magyarországon az 1920-as, 30-as években. Jászai Marié azonban mindegyiktől különbözött. Azokkal többnyire háborús vagy politikai teljesítményeket honoráltak, Jászai Mari egyedülálló okból kapta az adományt, félévszázados nemzeti színházi tagságáért és egyáltalán színészi teljesítményéért. Jászai Mari alkotóházat akart létesíteni kerttel, azonban mezőgazdasági célra alkalmas területet kapott a kormányzattól. A földreformra felkínált területek mindig a legrosszabb minőségűek közé tartoztak, hiszen ha nem lettek volna ezek, nem kínálták volna fel tulajdonosaik kisajátításra. Elképzelhető, milyen gyenge minőségűek lehettek ezek a földek a különben is rossz talajú Cser-vidéken. A falvak földéhes parasztjait sem ez, sem a megváltás súlyos feltételei nem érdekelték, mindent elkövettek, hogy bármi áron földhöz jussanak. Nem tudtak volna annyi tartalékföldet teremteni, mely az igényeket kielégítette volna. A Jászai 79Marinak adományozott 15 hold a kiosztásra kerülő területet csökkentette, érthető, ha a parasztok a Jászainak adott adományt irigyelték. De bántotta Jászait is, hogy 50 évi színházi teljesítményét olyan földdel honorálták, mely mint termőföld a legsilányabbak közé tartozott, viszont arra elegendő volt, hogy feszültséget teremtsen közte és a parasztok között.

Mégis mi vezethette Jászai Marit abban, hogy Szolgagyőrt válassza birtokai színhelyéül? Erre nehéz válaszolni a jelenlegi ismereteink alapján, ezért csupán néhány idevágó tényre hívjuk fel a figyelmet. Jászai Mari közismerten nagy tisztelője volt Széchenyinek, a Legnagyobb Magyarnek. Tisztelete kifejezéséül többször járt Nagycenken a mauzóleumban és a Széchenyieknél a kastélyban. Egyik ilyen alkalommal kapta azt a Széchenyi-emblémát Széchenyi Bélától, mely már közvetlenül halála előtt ábrázolja a Legnagyobb Magyarat, ahogyan Gassner 1859-ben megörökítette. Erre az emblémára mindig büszke volt Jászai és haláláig őrizte. Nemcsak Szolgagyőr volt Széchenyi-birtok, hanem az attól nyugatra és délre fekvő falvak, köztük Iván, Újkér és Sopron-horpács is. E falvakat a legnagyobb magyar bátyja, Pál örökölte és a közelmúltig az ő leszármazottai birtokolták, Szolgagyőr Széchenyi Istváné, majd pedig fiaie lett. Bár az 1920-as évek közepén már báró Berg Taszilóé Szolgagyőr, a környékeliek pontosan tudják, hogy egykor, virágkorában, a Széchenyieké volt a major és környéke egészen a Pusztacsaládig, Újkérig és Lövőig nyúló határával.

Szintén figyelemre méltó, a Jászaiak kapcsolata a Rudicsokkal. Jászai Mari apjának és Jászai József csapodi tanító nagypapjának második felesége, özv. Rudics Mátyásné, szül. Vennesz Katalin, nagynénje volt Rudics János iváni, majd pityeri nagybérlőnek, illetve nagybirtokosnak. Jászai József többször felkereste Csapodról az Ivánban, illetve Pityerben lakó bátyját, Rudics Jánost. Kapcsolatukban nyoma sem volt azoknak az indulatoknak, melyeket Jászai Mari érzett évtizedekig a mostoha, özv. Rudicsné iránt. Vennesz Katalin ugyancsak nagynénje volt Jászai József csapodi tanító anyja öccse feleségének, aki szintén ápolta a Jászaiak kapcsolatát a Rudicsokkal. „Ami a szolgagyőri 15 kat. hold adományozott birtokot illeti, annak adományozásáról előtte Jászai Marival »nem konzultáltak«, még kevésbé testvérevel, édesapámmal. Annyit hallottam – említette Keserűné Jászai Iona –, hogy olyan véleményt adtak róla az illetékesek, hogy az »rábaközi« föld, ami csak kitűnő lehet! Ezt a birtokot bérelte Rudics János iváni nagybérlő, de csak egy esztendeig”!

Hamar kiderült azonban, hogy nem „rábaközi” földet kapott Jászai Mari Szolgagyőrön, hanem kavics-tengert. Ezért az ügy mielőbbi lebonyolítása érdekében még a díszoklevélen feltüntetett adományt is megnövelték 10-ről 15 holdra. A Rábaközhöz szokott Jászaiaknak a szolgagyőri birtok földszámába sem ment, hiszen a telket még a gazdasági válság éveiben is alig tudták bérbeadni. Csak nehezen vette bérbe a pusztacsaládi földbirtokos, Újhelyi József. Jászai Mari emlékeiben úgy él a birtok, mint rosszul termő, sülevékeny terület, mely a belevetett mag két, vagy háromszorosát is alig adja vissza. Jászai József szerint

körülbelül fél vagon krumplit kaptak a földek évi béreként a pusztacsaládi újhelyiektől.

Egy darab föld a szoligagyőri kavicsból akkor, az 1920-as évek végén sem képviselt jelentős értéket. Szinte észrevétlenül „szétfolyt” az örökösök kezén, mégis Jászai Mari életének egy darabja volt, olyan fontos, mint életében alig más. Mintha ebbe konkludálódott volna élete, minden öröme és bánata. Sajnos nem örülhetett neki sokáig, mert halála megakadályozta ebben.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

---

80 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Hárs József: Emlékezés Sopronban az 1921. évi népszavazás 70. évfordulójára

Hárs József: Emlékezés Sopronban az 1921. évi népszavazás 70. évfordulójára

Ritkán lehet előzményeket ennyire nyomon követni, mint az 1991. december 12-i emléküléséét. A szomszédban zajló tartományalapítási emlékünnepek erkölcsi kényszerére pattant ki az ötlet a Városszépítők szokásos szerdai fogadónapjainak egyikén. Metzl János javaslatára formálódott úgy a műsor, hogy a három rendező egyesület közül a MTESZ adta székházában az előadótermet, a Corvinus Magyar–Osztrák Baráti Kör elnöke a bevezetőt és a két zeneiskolás kis zenei közjátékát, s – a Soproni Városszépítő Egyesülettel együtt – az előadókat.

Magától értetődött, hogy magyar részről a Soproni Szemle főszerkesztője álljon emelvényre, s a rendezvény jellegének megfelelően nem vitákra, hanem objektív elemzésekre készülve, az is természetesnek látszott (ha nem is mindenki számára), hogy másodikként osztrák kutató beszéljen nekünk a hajdani eseményről.

A dátumot gyakorlati megfontolások rögzítették december 12-re, a Lábasházba hirdetett kiállítás megnyitója előtti napra. Az önkormányzat választott testületét és vezetőségét – többek között – a polgármester és Czike alpolgármester képviselte.

17 óra után néhány perccel kezdődött a műsor, telt ház előtt. A kissé hosszúra sikerült bevezető után Mollay Károly tartotta meg a figyelmet mindvégig lekötő felolvasását. Ebben a korszak történéseinek mai tudásunk szerinti tárgyyszerű összefoglalását eddig nem ismert személyes vonatkozások tették hitelesen élményszerűvé. (Az érdeklődő gyerek tapasztalatai arról, hogy a politikai határral kettészakított nagy család hogyan tartotta fenn a gazdasági kapcsolatot, akár főterméke, a bor csempészése árán is.) Továbbá rámutatott néhány túlzó osztrák megnyilatkozásra, sőt sajtótermékre. Velük szemben leszögezte, hogy ha voltak is csalások, ezek százalékos aránya elenyésző. Nem befolyásolhatta a végeredményt.

Gerald Schlag, a Burgenlandi Tartományi Múzeumok igazgatója, jó egyórás szabadelőadásában vázolta fel azokat a gazdasági, érzelmi és nagypolitikai összefüggéseket és okokat, melyek fényében megérthetővé és elfogadhatóvá válik a velencei egyezmény máig titokban maradt döntése. A békeszerződésnek azt a

paragrafusát, mely a pontos határ megvonását későbbre hagyja, úgy értelmezték, hogy ebbe belefér a soproni népszavazás. Erre így az osztrák belpolitikai helyzet miatt volt szükség. Mert ha az osztrák kancellár szó nélkül beleegyezik a saint-germain-i békeszerződés kiigazításába, bizonyára belebukik. Ez vagy a Németországhoz való csatlakozást, vagy a kommunisták hatalomátvételét jelentheti.

Gerald Schlag világossá tette, hogy az első világháborúnak nemcsak Magyarország volt a vesztese, hanem Ausztria is. Hiszen a felbomló ötvenmilliós Monarchia egy életképtelennek látszó, hétmilliós kis országgá zsugorodott össze, amelynek élelmezését nehezítette a szénhiány és a kétmillió lakost számláló vízfej: Bécs. Szüksége volt tehát Nyugat-Magyarországra mint mezőgazdasági területre. Ezt a problémát azonban csak akkor kezdték komolyan venni a békét diktáló hatalmak, amikor az ellenkormányuk révén a győztesek oldalára került csehek benyújtották igényüket a tengerhez vezető korridorra. Bizottság szállt ki a helyszínre. Meg kellett állapítania, hogy a kiszemelt terület tetemes részén németek élnek. S ezek gazdaságilag a bécs–bécsújhelyi iparvidékhez kötődnek. Az osztrákok kérése sem az olaszoknál, ⁸¹sem a franciáknál nem talált süket fülekre. Az előbbiek közel álltak ahhoz, hogy háborúba keveredjenek Dalmácia miatt Jugoszláviával (ezen a néven 1929 óta). Nem kívánták tehát, hogy a csehek összepaktáljanak a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal, majd a kisantanttal. Ennek ellensúlyozására jól jött volna nekik a burgenlandi kérdés olyan megoldása, amely nem teszi ellenségekkel a két érdekelt hajdani fegyvertársat. A franciák pedig főleg azután támogatták az osztrákok területi igényeit, miután Magyarországon kikiáltották a tanácsköztársaságot. Félő volt, hogy a mótely megfertőzi a Nyugatot is. A 133 nap elmúltával a magyar kormány már nem sokat tudott javítani a helyzetén. Azzal sem, hogy még le nem szerelt seregének bevetését felajánlotta a lengyeleket szorongató szovjetek ellen. Egyrészt azért nem, mert a béketárgyalásokon akkor már túl voltak, másrészt Pilsudziék maguk is megbirkóztak az ellenséggel.

A magyar kormány tárgyalási hadállásait csak a végső eszközzel: a felkeléssel tudta erősíteni. Utólag és reálisan mérlegelve a körülményeket, többet ezzel sem érhetett el, mint amit végül is a népszavazással sikerült. Az előadó befejezésül megállapította, hogy a Velencében elhatározott megoldás bizonyult a legidőtállóbbnak az összes, akkoriban Európában meghúzott határ közül.

A közönség túlnyomó része jól megértette és tapssal jutalmazta a fordítás nélkül elhangzottakat. Az emlékülés berekesztése után az előadók vacsorával egybekötött jó hangulatú beszélgetésen vettek részt a Helytörténészek Baráti Körének szervezésében.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Nikolics Károly–Höfle József–Macher Frigyes: A Magyar Kémikusok Egyesülete Soproni Csoportjának 35 éves működése

Nikolics Károly–Höfle József–Macher Frigyes: A Magyar Kémikusok Egyesülete Soproni Csoportjának 35 éves működése

Az MKE Soproni Csoportja 1955 novemberében alakult meg az Erdőmérnöki Egyetem Kémia Tanszékének oktatói, néhány aktív vegyész, gyógyszerész, analitikával foglalkozó mérnök és pedagógus kezdeményezésére, a MTESZ Széchenyi téri székházában.

Az első tisztikar tagjai: Dr. Kiss József elnök, Ugrinovits Mátyás titkár, ill. Hauer Alfréd, Höfle József, Dr. Nikolics Károly vezetőségi tagok voltak. A taglétszám eleinte 20 volt, később 40–50 főre emelkedett.

Az elnök és a titkár 1956-ban külföldre távozott, ezért 1957-től a titkári teendőket Dr. Nikolics Károly látta el Dr. Macher Frigyes segítségével. 1961–69-ig Dr. Szendrey István, 1968–80 között Dr. Nikolics Károly, 1980–90-ig Dr. Németh Károly volt az elnök, 1990-től pedig Dr. Macher Frigyes. Titkárok: 1968–80-ig Dr. Németh Károly, 1980–90 között Dr. Reisner Erzsébet, 1990-től Németh Zsolt. A vezetőség tagjai ez időszakokban: Dr. Czirfusz Miklós (†), Dr. Fábíán Károly, Hófle József, Dr. Horváth Dénes, Dr. Juhász Miklósné, Dr. Macher Frigyes, Dr. Mecher Tibor (†), Dr. Szendrey István.

Programunk mindvégig megegyezett azzal a céllal, amelyet Egyesületünk alapszabálya is megfogalmaz, hogy tevékenységünkkel a kémiai tudományok, a kémia oktatása, a vegyipar és a vegyi eljárásokat alkalmazó, valamint határterületeken működő tagjainknak szakmai színvonalát emeljük és a műszaki fejlődést szolgáljuk.

82Ennek érdekében a város és környéke kémiával foglalkozó és ez iránt érdeklődő szakembereit igyekeztünk összefogni, továbbképzésüket, kutatási és oktatási feladataikat támogatni. Rendezvényeinket az alábbiak szerint csoportosítottuk:

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Nikolics Károly–Hófle József–Macher Frigyes: A Magyar Kémikusok Egyesülete Soproni Csoportjának 35 éves működése / 1. Továbbképző előadás-sorozatok:

1. Továbbképző előadás-sorozatok:

Évenként váltva, a kémia egyes szakterületeinek legújabb eredményeivel ismerkedhettek meg tagjaink:

analitikai kémia
fizikai kémia
szerves kémia
gyógyszerkémia
biokémia
műanyagkémia
élelmiszer kémia
komplex kémia
textilkémia
a környezetvédelem analitikája

Az előadás-sorozatok hatékonyságát a hazai kémiai tudományágak, a vegyipar kiemelkedő reprezentánsai biztosították (többen ismételtlen is):

Beck Mihály
Berecz Endre
Bernáth Gábor
Bodor Géza
Bruckner Győző
Burger Kálmán
Dévay József
Erdey László
Erdey Gruz Tibor
Görög Sándor
Körtvélyes István
Pais István
Proszt János
Pungor Ernő
Szekeres Gábor
Szendrei Kálmán
Telegdy Kováts István
Végh Antal
Vorsatz Bruno

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Nikolics Károly–Hőfle József–Macher Frigyes: A Magyar Kémikusok Egyesülete Soproni Csoportjának 35 éves

működése / 2. Helyi előadások, látogatások:

83. Helyi előadások, látogatások:

Igyekeztünk fórumot biztosítani tagjaink számára s a fiatalok közül megfelelő előadó-utánpótlást nevelni. Ez előadóülések száma évente általában 6–10 között volt. Új színfoltot jelentett egy-egy témakörnek két előadóval való megvilágítása. Így pl. egyes biokémiai tárgyköröket vegyész és orvos előadóval iktattunk programba.

A helyi keretek kibővültek a „Soproni Vegyész Napok” elindításával. Ezek a konferenciák lehetőséget biztosítottak arra, hogy a helyi előadók eredményeit szélesebb körben is bemutassuk. E rendezvények mindig számos, máshonnan érkező szakembert is vonzottak.

Az Egyesület munkájában hangsúlyt kaptak a soproni vonatkozások, a múlt adatainak feldolgozása. Így előadások hangoztak el a város vegyészetének múltjáról, soproni kémikusokról, az első soproni cukorgyárról. Romwalter Alfrédéről, a Soproni Egyetem Kossuth-díjas kémiaprofesszoráról 1975-ben emlékeztünk meg és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesülettel közösen Romwalter plakettet alapítottunk (Renner Kálmán alkotása). 1990-ben, születése 100. évfordulóján került sor újabb tudományos ülészakra és megemlékezésre.

Két szakterületet emelünk ki. Gyógyszerész tagjaink rendszeres szereplése és részükre vendégelőadók révén újabb kutatási eredmények bemutatása gyakori program volt. E testületről több nagyrendezvényt is szerveztünk városunkban. Azután a középiskolai kémiászakos tanárok különleges igényeit is igyekeztünk kielégíteni. Vendég-, ill. helyi előadókkal módszertani kérdéseket tárgyaltunk meg. Ennek keretében megvitattuk az általános, a középiskolai és az egyetemi kémiaoktatás egymásra épülésének problémáit.

84Jelentősek voltak azok a rendezvények, amelyeket más tageszervezetekkel közösen szerveztünk. Ezek egy-egy témakör kémiai vonatkozású problémáinak megismertetését szolgálták. A következő egyesületekkel

alakult ki gyümölcsöző kapcsolat:

Faipari Tudományos Egyesület
Gépipari Tudományos Egyesület
Magyar Élelmiszeripari T. E.
M. Gyógyszerészeti Társaság
Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület

A Petőházi Cukorgyár kollektívájának kezdeményezésére 1966-ban kezdtük el a munkahelyi beszámolókat. Ezek mindig hasznos eszmecserékké alakultak. Kihelyezett beszámolóink az alábbi munkahelyeken voltak:

AFIT soproni gyáregysége
Bányászati Kutatóintézet Soproni Laboratóriuma
Erdészeti és Faipari Egyetem Kémia Tanszéke
ÉGÁZ Soproni Gyáregysége és Gázbontó Telepe
Gyógyszertári Központ „Than Károly” kísérleti gyógyszertár
Gyógyintézeti laboratóriumok (Kórház, Áll. Szanatórium)
Növénynevelési Kutatóintézet Fertőd, ill. Sopronhorpács
Petőházi Cukorgyár
Richards Finomposztógyár Soproni Gyáregysége
Soproni Sörgyár
Soproni Szőnyeggyár
Soproni Vasöntöde

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Nikolics Károly–Hőfle József–Macher Frigyes: A Magyar Kémikusok Egyesülete Soproni Csoportjának 35 éves működése / 4. Nagyrendezvények.

4. Nagyrendezvények.

Helyi csoportunk megalakulásától kezdve arra törekedett, hogy országos vagy tájjellegű, esetleg nemzetközi konferenciák révén jobb tájékozódási lehetőséget biztosítson tagjai számára. Ugyanakkor kapcsolataink is erősödtek ez alkalmak révén. 1968-ban – a MTESZ városi szervezetén keresztül – a város vezetőségénél és más helyi szerveknél kezdeményeztük, hogy Sopront a „konferenciák városává” fejlesszük. Városunk sok adottsággal rendelkezik, melyek erre alkalmassá teszik és ebben az irányban kell további fejlesztéseket tenni.

A tárgyalt időszak alatt a következő nagyrendezvényeket szerveztük meg, részben más egyesületekkel közösen:

- 1958: I. Emissziós Színképelemző vándorgyűlés
- 1962: Soproni Vegyésznapok
- 1963: Soproni Vegyésznapok
- 1965: Országos Vegyészkonferencia (Jubiláris közgyűlés)
- 1966: Nyugat-Dunántúli Oktatási Ankét

- 1966: IX. Emissziós Színképelemző Vándorgyűlés
- 1968: IV. Dunántúli Analitikai Konferencia
- 1969: I. Gyógyszeranalitikai Kollokvium
- 1970: Műanyagok a korrózióvédelemben (I. konferencia)
- 1971: Ipari optimálási ankét
- 1972: IV. Gyógyszeranalitikai Kollokvium
- 1972: Műanyagok a korrózióvédelemben (II. konferencia)
- 1973: Vasalapú anyagok analitikája
- 85 1974: Gyógyszeripari és szerves intermedierek vizsgálata
- 1974: Fermentációs konferencia
- 1974: Műanyagok a korrózióvédelemben (III. konferencia)
- 1975: Romwalter Alfréd-emlékülés
- 1976: Műanyagok a korrózióvédelemben (IV. konferencia)
- 1977: Komplexkémiái kollokvium
- 1977: XIII. Dunántúli Analitikai Konferencia
- 1978: Műanyagok a korrózióvédelemben (V. konferencia)
- 1979: Országos Vegyészkonferencia
- 1980: Műanyagok a korrózióvédelemben (VI. konferencia)
- 1980: Kromatográfiás vándorgyűlés
- 1981: Új szempontok a gyógyszeranalitika, ill. klinikai kémiai kutatás területén
- 1982: Műanyagok a korrózióvédelemben (VII. konferencia)
- 1982: XXV. Színképelemző vándorgyűlés
- 1983: MTA Termóanalitikai Bizottság kihelyezett tud. ülése
- 1983: Intermedierek analitikája
- 1984: Műanyagok a korrózióvédelemben (VIII. konferencia)
- 1985: MTA Szál- és Rostkémiái Bizottság kihelyezett tud. ülése
- 1985: XXI. Dunántúli Analitikai Konferencia
- 1985: Biomolekulák kölcsönhatásának térbeli szempontjai
- 1986: Műanyagok a korrózióvédelemben (IX. konferencia)
- 1986: A kémiaoktatás időszerű kérdései
- 1987: Kőolajipari termékek reológiája
- 1987: Szteroidok analitikája (nemzetközi konferencia)
- 1987: Komplexkémiái szimpozium
- 1988: XX. Gyógyszeranalitikai kollokvium
- 1988: Biomolekuláris konferencia
- 1988: Flavonoid szimpozium

1989: MTA Termoanalitikai Bizottság kihelyezett tud. ülése

1990: Romwalter Alfréd-emlékülés

A felsorolt 42 nagyrendezvény tanúsítja, hogy vannak visszatérő konferenciák, melyek többször is Sopronban kerültek megrendezésre. Ezek lendületet adtak a helyi és környékbeli szakembereknek. Ugyanakkor számos új barátot vonzottak Sopronba.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Nikolics Károly–Hőfle József–Macher Frigyes: A Magyar Kémikusok Egyesülete Soproni Csoportjának 35 éves működése / 4. Egyéb tevékenység.

4. Egyéb tevékenység.

A MTESZ keretében fontos terület az ún. munkabizottsági tevékenység. Ebben egyfelől felmértük a város és környéke munkahelyeinek kémiai nagyműszereit és ezek révén koordinálni tudtuk a kutató munkát, értekezésekhez, dolgozatokhoz segítséget tudunk nyújtani. Egyben katasztert készítettünk a könyvtárakról, folyóiratokról is. Másfelől, kémiai-műszaki tanácsadást végeztünk (pl. szennyvíztisztítás, műanyag ragasztók alkalmazása).

Jó kapcsolatot tartottunk fenn a Magyar Kémikusok Egyesülete elnökségével, a MTESZ Sopron városi elnökségével. Mindkét szervezet támogatta munkánkat. Sopron környékén a vegyiparnak csak határterületeivel találkozunk s ezért feladataink végrehajtása nem volt könnyű, mégis a már felsorolt ipari üzemekkel jó a kapcsolatunk.

A tudomány iránti érdeklődés ébrentartása különösen a fővárostól távol eső helyen fontos: az egyesületi élet is biztosíthatja a tudomány fejlődésével való lépéstartást.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK

---

86 MEGEMLEKEZÉSEK

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Metzl János: Graf Ferenc (1914–1990)

Metzl János: Graf Ferenc (1914–1990)

1990. december 1-én halt meg a magyar belgyógyászat egyik nagy egyénisége, Dr. Graf Ferenc professor.

Graf Ferenc 1914. április 26-án született Sopronban. Édesapja tanító, majd az evangélikus elemi iskolák igazgatója volt. Boldog gyermekéveit 10 éves koráig szülei Nándor-fasori házában töltötte el, melyet a mai Cseresznye sorig terjedő hatalmas kert vett körül. Innen ered természetszeretete, itt szívta magába a lóverek illatát, mely az évszakoktól függően a különböző növények, virágok és gyümölcsök csodálatos keverékéből állt. Itt figyelte meg a madarak életét, ami később is sokszor kikapcsolódást jelentett számára, nehéz hivatása szorongó gondjai közt. Később sem került messzire innen, szüleivel a Frankenburg útra költözött és innen járt az evangélikus líceumba, ahol 1932-ben kitűnő eredménnyel érettségizett. Egy időben a Líceumi Magyar Társaságnak is elnöke volt. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán végezte, ahol 1939-ben avatták orvosdoktorrá, summa cum laude eredménnyel. Egyetemi hallgató korában 3 évig a Kórbonctani és Rákkutató Intézetben dolgozott. Ezen idő alatt 3 hónapot töltött a Frankfurt am Main-i egyetem kórbonctani intézetében.

Végzése után rögtön a budapesti II. sz. Belklinika orvosa lett. A II. világháború alatt 40 hónapig volt katona, ebből 2 évet hadikórházban, a fronton teljesített szolgálatot.

1944-ben belgyógyász szakvizsgát tett, 1981-ben haematologus szakorvosi címet szerzett.

A II. sz. Belklinikán 1974-ig dolgozott. Közben 1965-ben az orvostudományok kandidátusa lett és 1969-ben egyetemi tanári címet kapott. 1973 szeptemberétől 1974 júliusáig a klinika megbízott igazgatója volt. 1974-ben a III. sz. Belklinika élére nevezték ki egyetemi tanárrá. E tisztét 1985-ig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be. Közben 1970–1973 között a Semmelweis Orvostudományi Egyetem

dékánja volt.

Pályája kezdetétől fogva nemcsak emberszerető, igazi hivatástudattal bíró orvos volt, hanem nagy szorgalommal képezte magát kiváló belgyógyásszá. Alapos felkészültsége alapján igen jó diagnosztává és gyógyító orvossá vált.

Már fiatal orvos korában bekapcsolódott a klinika tudományos munkájába. Tudományos érdeklődése a belgyógyászaton belül elsősorban a haematologia és endokrinológia felé irányult. Éveket foglalkozott a vérképzés szabályozásának kérdésével, az agyalapi mirigy működésével és annak a vérképzéssel való kapcsolatával. Az endokrinológia területén elsősorban a fokozott anyagcserével járó állapotok elkülönítő diagnosztikájának problémaköre foglalkoztatta. Kiterjedt klinikafarmakológiai vizsgálatokat végzett a daganatellenes szerek (cytostatikumok) alkalmazásának területén, a vérképzés rosszindulatú betegségeinek kezelésében. Az utolsó másfél évtizedben a haematologiai kórképek funkcionális kóroktanával foglalkozott, így a veseeredetű vérszegénység létrejöttének mechanizmusával, a fehérvérűség egyes formáinak kórtanával és gyógyításának lehetőségeivel.

Hazai és külföldi szaklapokban megjelent közleményeinek száma 80. Ezen kívül „Anaemiák” címen monográfiát írt, valamint 7 könyvfejezetet. Számos előadást tartott hazai és külföldi, nemzetközi tudományos fórumokon német és angol nyelven is, franciául is beszélt. Több külföldi egyetem és társaság meghívott előadója és referense volt. Több alkalommal vett részt hosszabb-rövidebb külföldi tanulmányúton (NDK, Ausztria, Lengyelország, Dánia).

1968-ban megszerezte az orvostudományok doktora fokozatot.

1950–1965-ig a Belgyógyász Szakcsoport főtitkára volt. Alapító tagja és alelnöke, 1978-tól pedig elnöke volt a Magyar Belgyógyász Társaságnak. Alapító tagja és alelnöke volt a Magyar Haematologus Társaságnak. Tagja volt a Belgyógyászati Intézet szakmai kollégiuma elnökségének, a Haematologiai és Vértransfúziós Intézet szakmai kollégiumának, az MTA és Egészségügyi Minisztérium Onkológiai Szakbizottságának. A „Magyar Belorvosi Archivum”, a „Haematologia” és a „Therapia Hungarica” c. orvosi tudományos folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja volt. Tagja volt a Nemzetközi Haematológiai Társaságnak, a Nemzetközi Belgyógyász Társaságnak, a Nemzetközi Chemo- és Immunotherápiás Társaság tudományos bizottságának. A Nyugatnémet Haematológiai Társaságnak tiszteletbeli, az Osztrák Haematologus Társaságnak pedig levelező tagja volt.

Munkásságáért számos kitüntetésben részesült: 1950-ben Munka Érdemrend ezüst fokozata, 1967-ben kiváló orvos, 1968-ban Markusovszky-díj, 1970-ben Felsőoktatás Kiváló Dolgozója, 1977-ben Munka Érdemrend arany fokozata. Megkapta a Hőgyes Endre emlékérmét is.

Klinikájával nyugdíjba vonulása után sem veszítette el a kapcsolatot. Hetente kétszer bejárt régi munkahelyére és tapasztalataival, tanácsaival segítette a gyógyító és tudományos munkát. Minden évben visszajárt szeretett szülővárosába is, melytől lélekben sohasem szakadt el. Szeretett utazni, számos országot bejárt, legjobban azonban Ausztriát szerette, annak szép tájaira ismételten visszatért.

Graf Ferenc nemcsak a magyar belgyógyászatban hagyott maradandó emléket maga után, hanem emlékét szülővárosa is híven őrzi.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Irwing, David: Aufstand in Ungarn. Die Tragödie eines Volkes. Hamburg, Albert Knaus Verlag, 1981, 612 lap + 18 kép

**Irwing, David: Aufstand in Ungarn. Die Tragödie eines Volkes.
Hamburg, Albert Knaus Verlag, 1981, 612 lap + 18 kép**

A szerző elsőnek nézhette át Washingtonban a CIA aktáit, a „Szabad Európa és az USA diplomatáinak jelentéseit, elrepült Kansasba, hogy tanulmányozza Eisenhower elnök feljegyzéseit. Moszkvában Pavel J. Batov tábornokkal, a szovjet csapatok magyarországi főparancsnokával, Torontóban Kopácsi Sándorral, Budapest akkori rendőrfőkapitányával beszélt. Többször is járt Budapesten, hogy az akkori résztvevőkkel, tanúkkal találkozzék.

A könyv 45 fejezetre és epilógusra tagolódik. Gazdag forrásanyagot idéz. Bibliográfia és névmutató segíti az olvasót. Kiemeljük a soproni vonatkozásokat:

„Sopron lakossága győri és mosonmagyaróvári munkásokkal közösen fegyverezte le az ÁVH-t”. Időpontot a szerző nem közöl, de 1956. okt. 25–26-ra lehet következtetni (327. lap).

„Délután Fritz Molden osztrák újságkiadó és Pogány Géza riporter Budapesten megjelent a parlamentben... és Nagy Imréhez igyekeztek a lehető leggyorsabban, hogy beszámoljanak a Győr és Sopron között megfigyelt páncélososzlopokról” (495. lap).

„Egy újságíró, aki Dudás megbízásából Sopronban járt, megtudta az ottani katonáktól, hogy a nap folyamán a lövegeket rejtélyes módon használhatatlanná tették” (499. lap). Visszaemlékezésem szerint a november 4-én Kópháza felé kivonultak és ott harci állást elfoglaltak elmondása szerint megdöbbenéssel tapasztalták, hogy a lövegekből hiányzott a csapszeg. Vissza is jöttek Sopronba.

Történelmi értékű a 17. fénykép, amely – Hiller István azonosítása szerint – a soproni egyetem tanácsstermében a forradalmi ifjúsági bizottságok tanácskozásáról készült. A felvételen jól látható a professzori kar és Pöschl Ede, valamint Farbaky István rektorok fényképe.

Macher Frigyes

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kiss Jenő: A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 190. sz.). Budapest, 1990, 91 lap

**Kiss Jenő: A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között
(A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 190. sz.).**

Budapest, 1990, 91 lap

Kiss Jenőnek Mihályiról, főleg annak magyar nyelvjárásáról írt több munkáját ezen a helyen már többször ismertettem. Mihályi nyelvjárása a rábaközi nyelvjárás része: az utolsó száz esztendő változásait itt azért lehet nyelvtudományi hitelességgel nyomon követni, mert bőségesen maradtak fenn értékelhető feljegyzések és közlések. E változásokat ilyen részletességgel kevés magyar nyelvjárásnál lehet leírni. Mindez Kiss Jenő munkáját helyi, rábaközi és nyugat-magyarországi tanulságain túlmenően általános nyelvtudományi szempontból is használhatóvá teszi.

A változások legfőbb oka és tényezője a köznyelvi hatás: „A köznyelv irányába vivő változások többsége a köznyelvvvel megegyező, kisebb része a köznyelvhez közeledő, ⁸⁹de attól mégis eltérő neologizmust szül”. A köznyelv hatása a nyelvjárásokra tulajdonképpen világjelenség ugyan, egyetlen faluközösségen belül ilyen alaposítással Magyarországon még senki sem vizsgálta meg. Kiss Jenő e vizsgálat általános tanulságait is elemzi.

A vizsgálat kiterjed a hangtanra, az alaktanra, a mondattanra, a frazeológiára és a szókészletre. Itt tanulságul csak néhány példát idézhetünk. Kiss Jenő például meggyőzően bizonyítja, hogy a zöngés mássalhangzók szóvégi zöngétlenedése, amely nemcsak a mihályi, hanem az egész rábaközi nyelvjárásra jellemző volt, teljesen visszaszorult a régi *zap* a mai *zab* helyett, hasonlóan *bellepp* 'beljebb', *szét* 'szed', *etty* 'eggy', *tüsz* 'tűz' stb. Kiss Jenő ennek okára nem tér ki: véleményem szerint ez azzal függ össze, hogy a korábbi nemzedékek a katonáskodás és a csereintézmény miatt erősen magyar–német kétnyelvűek voltak, a mai nemzedékek pedig már nem azok. A zöngétlenedést tehát korábbi bajor–osztrák nyelvjárási hatásnak tulajdonítom (vö. még rábaközi *ja* 'igen' a német *ja* szóból stb.). A régi és az új állapot szembenállását a következő szópárok is szemléltetik: *biho*: *bival* 'bivaly'; *ibola*: *iboja* 'ibolya'; *góla*: *gója* 'gólya'; *fenye*: *fene*, *teknő*: *teknő* (de megmaradt *Hany* 'Hanság', *sopronyi*); *ellem*: *elem*, *zállog*: *zálog* stb. Régebben a mássalhangzótorlódást feloldották, azóta „megtanulták”: *isterc*: *sterc*, *priccül*: *spriccül* stb. A magánhangzóknál teljesen eltűnt az ún. *á*-zás: már nem hallható *Ámerika*, csak *Amerika*. Kihalóban van az ún. *ë*-zés: *hetfë* 'hétfő', *bicëgli* 'bicigli'; az ún. *ö*-zés: *csütörtök*: *csütörtök*, *ümmög*: *ing*, *jövödelem*: *jövedelem*. Az ún. *í*-zés még általános (*szíp* 'szép'), de a *bijjég* mellett már van *béjje* 'bélyeg'.

Az alaktanra jellemző, hogy visszaszorultak régi tőtípusok: *szatorgya* helyett *szatyra*, *telektye* helyett *telke*, *sindölgök* helyett *sindők* 'zsindelyük', *fűjes* helyett *fűves* stb. Ilyen változások a képzőknél, ragoknál és jeleknél is megvannak. Tanulságos, hogy az 1950-es években kezdett terjedni a nyelvjárásban az ún. suksüknyelv (*láthassuk*, *csókutassuk* stb.), most meg visszaszorulóban van. Ez alighanem a nyelvileg műveletlen pártfunkcionáriusok hatása volt. A mondattanban visszaszorulóban van a *kertnek ment*, az újabb a *kert felé mēnt*. Terjed az ún. kettős tagadás, ahol korábban csak egyes tagadás járta (*soha attá még a pinszt*).

1892–1896 között 190 állandó szókapcsolatot jegyeztek fel: ebből 130 volt szólás, 58 falucsúfoló. A szólásokból 20 még ma is él, a falucsúfolókból (pl. *sipkaszentülő potyondiak*) már egy sem. Viszont új falucsúfolók keletkeztek (ezeket régebben ismertettem).

Leggyorsabban a szókészlet változik: itt tehát archaizmusok és neologizmusok állnak egymással szemben. Kihalt pl. a *klépētus*, az *égigunár* 'villám', visszaszorult a *krumpüsterc*, a *divó* 'dió', a *napraforduló* 'napraforgó'. Új a *fóliáz*, *furikázik*, *sír* a *rí* helyett, *kalbász* a *kóbász* helyett. Ugyanez a helyzet a jelentésekben is. Kihalt a *zörget* 'szid; szapul', visszaszorult a *facér* 'munka nélküli iparoslegény', új a *csaj*

'serdülő lány'. A XX. században a nyelvjárásba került neologizmusokat a szerző korszakolta: az I. világháború idejéből származik pl. a *hadisegél*, a II.-ből a *tovaris*, a Rákosi-korszakból a *kulák* stb. 1957 után keletkezett a *cicibusz* 'a nődolgozókat Kapuvárra, a Triumph-melltartókat készítő üzemébe szállító busz'.

A régebbi elemek és az újak sokáig együtt élnek a nyelvjárásban: az előbbieket inkább az idősebbeknél, az újabbak a fiatalabbaknál. Kiss Jenő ezekre a szempontokra is kitér. Munkái mintául szolgálhatnak más rábaközi falu nyelvjárásának feldolgozásához.

Mollay Károly

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Panoráma, Budapest, 1990, 175 lap.

**90 Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon.
Panoráma, Budapest, 1990, 175 lap.**

Az idők változásának tagadhatatlan jele, hogy a Panoráma kiadó delizsánsz emblémával díszített könyvsorozatában speciális jellegű kézikönyv jelent meg: Barna Gábor néprajzkutató munkája, mely a zarándokok figyelmét hívja fel a meglátogatandó kegyhely múltjára, műemlékeire. Esterházy Pál herceg, akit számos szál fűz Sopronhoz is (itt választották nádorrá 1681-ben, fiát a soproni Wolmuth János tanította zenére), két terjedelmes kötetben gyűjtötte össze a hajdani Magyarország kegyhelyeit (Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz képeinek röviden föl tett eredeti... Nagyszombatban, 1690; Mennyei korona... h. n. [Nagyszombat] 1696). Jordánszky Elek, aki a „Néhai nagy nevű herceg” „két magyar könyvei nyomdoka szerint” a történelmi Magyarország kegyképeit vette számba 1836-ban, számos Sopron megyei kegyhely történetét írta le, több kegyképét is bemutatta. Más szerző századunkban emlékezik meg Sopron környéke kegyhelyeiről, így pl. a fáradhatatlan Mohl Adolf, aki füzetet állított össze „A soproni Szent Mihály-templom ősi Mária-szobra” címmel (Győr, 1926), lorettói plébános korában a kismartoni ferences templomról és kolostorról írt egy német könyvecskét (Verlag von Binder Paul Oedenburg, é. n.) és teljesség nélkül említhetjük a szerző két nagyobb gyűjteményét: Mondák Kismarton vidékéről (Győr, 1900) és Pap bácsi álnéven megjelent „Nyugat-magyarországi mondák és mondafélék” (Győr, 1926). Se szeri, se száma azoknak a kisebb, kegyhelyeken árusított nyolcadrét alakú aprónyomtatványoknak, melyeket pl. az osli vagy vadosfai kegytemplom búcsúin árusítottak (az utóbbi füzet Mihályi Ernő: A vadosfai templom története. Pannonhalma, 1936). Barna Gábor gyűjteményes kötetéhez hasonló munkára az elmúlt negyven esztendőben nem akadt vállalkozó, ha akadt volna is szerző, a kézirat nem talált volna kiadóra...

A szerző meghatározza, mi a búcsú: a katolikus egyház „tanítását a bűnbánati fegyelemmel, a *bűnbánattartással* összefüggésben fogalmazta meg.” Ezt követi a magyarországi búcsújárás rövid története. E fejezetben foglalta össze a szerző a külföldi zarándoklatok kedvelt helyeit a Szentföldtől Rómán át Máriazellig, az utóbbi kegyhely a harmincas években a soproni zarándokcsoportok kedvelt szent helye is volt. Ezt követi a hazai zarándokhelyek felsorolása. Már a könyv bevezető sorai is arra figyelmeztetnek, hogy „túlnyomó többségük a Dunántúlon és Észak-Magyarországon található” (8). Sopronhoz legközelebb a várossal összeépült Bánfalva (ma: Sopron-Kertváros) esik. Kézikönyvünk azonban rosszul tudja, hogy „Németül a neve Wondorf vagy Bondorf” lenne (helyesen: Wandorf). Fontos tudni, hogy a főoltár felett

függő kép Czenstochowa Fekete Mária-képének másolata. De valóban a templomépítő pálos rend hozta volna magával a XV. században? Még a XVI. századi eredet bizonyítása sem egyszerű! A Mária Magdolna kápolna (ahová a kegykép került) nem a falu plébániatemploma! Az ún. pálos lépcső szobrai sem maradtak eredeti helyükön, a Csatkai-féle topográfia 1956-ban még úgy tudja, hogy 4 szobor maradt csak meg, a lépcső helyreállítása az 1970-es évek végén valósult meg. A Nádasdy-Esterházy címer és az 1643-as évszám a donátor Nádasdy Ferenc és felesége, Esterházy Julianna újjáalapító tevékenységére utal. Állítólag Nádasdy Ferenc, a kópházi nagykápolna alapítója 1670-ben. Nádasdy Eleonóra halálát és az ezt követő kápolnaalapítást már Mohl Adolf 1930-as mondagyűjteménye is leírja. Az évszámmal azonban baj van, mivel a Wesselényi-összeesküvés résztvevőit ekkor tartóztatják le, áprilisban 91 Zrínyi Péter grófot és Frangepán Ferencet, szeptember 3-án pedig Nádasdy Ferenc gróf országbíró és helytartót pottendorfi várában. Bizonyára Bán János egyháztörténésznek van igaza, aki úgy véli, hogy az első kis kápolna „építését a monda Nádasdy Ferencnek tulajdonítja, holott a hagyományból mindössze annyi lehet igaz, hogy Nádasdy talán egy ősi Mária-szobrot adományozott a temetőben épült Szent Márton kápolnának hálából azért, hogy a kópházi jobbágyok a város engedélyével fuvarral és robottal segítettek neki a loretoi templom és kolostor építésénél” (Bán: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 395), tegyük hozzá: 1652-ben: A mondabeli Nádasdy Eleonórárt, aki korábban apáca akart lenni (esküvője napján villám sújtotta halálra), Nagy Iván Magyarország családai c. kézikönyve nem ismeri. Barna Gábor utal arra, hogy a mozgalmas főoltár architektúrája „Mária názareti házát sejteti”. Figyelmezteti könyve olvasóit, hogy Kópházáról meglátogatható a burgenlandi Lorettom is. A szerző szerint Esterházy Pál herceg ajándéka a fertőszentmiklósi plébániatemplom főoltára, myrai Szent Miklós püspök (Mikulás!) ábrázolásával. Azonban 1903-ban épült fel a köralakú kápolna, az oltár felett látható sasvári Pietà alakjával. A kápolnát a színes képtábla aláírása kegytemplomként említi! „A kegyhely tisztelete különösen a II. világháború után erősödött meg, amikor a háború okozta sebek gyógyítását a halott Fiát ölében tartó Szűzanyától várták” (67). Következő úticélnak a közeli Rőjtökmuzsajt javasolja a szerző. A kegyszobor a II. József uralkodása idején felozlatott vimpáci (Wimpassing) minorita kolostorból került a községbe, a szobor nyilvános tiszteletét 1811-ben engedélyezte a győri püspök, a szeptemberi búcsú előtt ma is fáklyás körmenetet tartanak a faluban. Oslly kegytemplomát 1644-ben azonban Esterházy Pál nem építtethette újjá – mindössze 9 éves volt – a segítő főúr az apa, Esterházy Miklós nádor lehetett. A valószínű megoldás Csatkai Endre topográfiájában olvasható: „a kegyszobrot Esterházy Pál maga hozta el Kismartonból” (572). Esterházy Pál azonban 1696-ban így írt: „A’ melly kép pedig az oltáron vagyon, aztat Kis-Marton várából vitettem oda” (Jordánszky 70). Ugyancsak a herceg írja, hogy a kegyképhez járulók „súlyos betegségekől szabadíttatnak meg Isteni malaszt által...”

A csornai kegyképet: „A Szerecsen Mária néven emlegetett kegyképet 1757 körül Schrabel Tádé hozta magával a morvaországi Grádicsból”. A kép sértetlenül került ki az 1790-es tűzvészéből, már korábban is történtek csodás gyógyulások, ezt a kép sértetlensége még fokozta (54).

Megállapíthatjuk, hogy az egykori Sopron megye említett búcsújáró helyei (ha esetenként középkori alapítások voltak is) jórészt a Nádasdy és Esterházy, részben a Széchenyi családok segítségével születtek újjá. Fontos az is, hogy a kegyhelyek kapcsolata a történeti megye mai burgenlandi részeivel (Loretom, Vimpác, Kismarton stb.) tagadhatatlan, és együttesen ez része az ellenreformáció ekkor már diadalmas folyamatának, mely Batthyány Ádám 1630-as és Nádasdy Ferenc 1643-as áttérése után feltartóztathatatlan volt. Mindezekre Barna Gábor búcsújáróknak írt útikönyvét lapozva is gondolhatunk. A kötet érdeme, hogy a kegyhelyek történetének vázolása mellett figyelmeztet művészeti, történeti értékeikre is, gyakorlati tanácsokat ad a közelben és néha távolabb úticélként látogatható kegyhelyek elérésére. Az elsősorban gyakorlati céllal készült szép kiadvány színes képeivel, térképeivel, a kegyhelyekről szóló irodalmi

szemelvényekkel is felkelti olvasói érdeklődését.

Kovács József László

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Németh Alajos: Papok a rács mögött. Budapest, Szent István Társulat, 1991, 300 lap

**92 Németh Alajos: Papok a rács mögött.
Budapest, Szent István Társulat, 1991, 300 lap**

A régi soproni polgár tudatosan élt együtt múltjával, az szinte jelene egy részévé vált. Talán ez is egyik oka annak, hogy Sopronban annyi krónika keletkezett. Csatkai Endre harminckettőről tud, de sejt még szépszámú lappangót, fel nem fedezettet. Az ország majd minden jelentős eseményének megvan a helyi vetülete: Payr György és Mihály a XVI. századi dolgokról, Csányi János, a Thököly-időkről, Hans Georg Ritter a kuruc háborúskodásokról, a Petz-féle krónika, a három Fiedler krónika a napoleoni időkről, Bruckner Gottfried családi krónikája a kiegyezést követő időkről tudósít. Színesíti a múlt képét, hogy Bertók, Tschürtz, Geiger, Michel krónikája párhuzamosan egészíti ki az eseményeket.

Századunk jelentős eseményéről szól Németh Alajos „Papok a rács mögött” című naplószerű feljegyzések alapján készült könyve, amely a közvéleményt jelenleg is foglalkoztató eseménnyel, az egyházi iskolák államosításával kezdődik és nemrég került az olvasók elé. Németh Alajosnak nem ez az első írása, egy korábbi, „Sopron könnyes-véres napjai” címmel évszázadunk másik sorsfordító idejéről, a negyvenes évek derekáról íródott, a német megszállásról, a bombázásokról, majd az orosz „felszabadítás” eseményeiről. Minderről Németh Alajos a szemtanú és résztvevő hitelességével tudósít, hiszen paptagja volt annak az osztagnak, amely a háború áldozatait temette. De nemcsak temette, feljegyezte a temetés helyét, a halottak adatait és ha lehetőség volt rá, értesítette a hozzátartozókat is. Németh Alajos a szovjet csapatok bejövetele után is tevékenyen működött, amit a nemrég hozzáférhetővé vált „Orsolyita Krónika” sok feljegyzése tanúsít, számtalan helyen említve a „fiatal hitoktatót, aki nemcsak tanított, hanem élelmet is szerzett a zárának és az oda menekülteknek”, nem egy esetben „kézikocsin maga szállítva azt oda”. Megszervezte a bombázások következtében romossá lett helyiségek helyreállítását, segítségére volt az apácáknak a zárdai internátusba telepített hadikórház ellátásában, s nagyrészt az ő energiájának volt köszönhető, hogy a romos Orsolya teret járhatóvá tették.

A „Papok a rács mögött” kézírata évtizedeken át íróasztalában rejtőzött, meg sem kísérelte a kiadását, hiszen akkoriban még beszélni sem lehetett ilyen témáról. A politikai helyzet változása tette lehetővé, hogy a Szent István Társulat kiadja a munkát. Az idei könyvnapokra jelent meg és nagyjából el is fogyott.

Könyve nagyobbik részében Németh Alajos a buda-déli és a kistarcsai internálótáborban töltött idejéről szól, leírja az internálást megelőző eseményeket is, miképpen próbálta az ázó rábizonyítani az egyházi iskolák államosítása elleni soproni tüntetés megszervezését. Noha ebben Németh Alajosnak semmi része nem volt, ennek ellenére lefoglalták és számtalan eredménytelen kihallgatás után huszonegy hónapra internálták.

A könyvnek erről az időről szóló része nemcsak a táborról, az internálatakról, öreikről, a tábor parancsnokairól rajzol szemléletes, érdekes képet, hanem magáról a krónikásról is, a bátor papról, aki a mesterségesen szított gyűlölet közepette sem inog meg hivatásában és meggyőződésében, aki szembeszáll a

rádióban is emlegetett, hírhedten kegyetlen, féllábú, Dreifuszként emlegetett táborparancsnokkal és a besúgóktól nyüzsgő környezetben is mer gyóntatni, áldoztatni, feljegyzéseket készíteni, noha mindez szigorúan tilos.

93A Németh Alajos könyvét fogadó nagy érdeklődés mutatja, hogy a fiatalabb soproniakban sem hunyt ki az érdeklődés a városmúlt iránt és ez talán ismét felébreszti a soproni polgárt annyira jellemző nemes várostudatot, amely alapja a városért vállalt önzetlen áldozatoknak.

Szabó Jenő

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Deák Antal Ferenc: A Magyar Vízügyi Múzeumban őrzött Széchenyi iratok katalógusa. (Források a Vízügy Múltjából 7.) Budapest, 1990, 143 lap

Deák Antal Ferenc: A Magyar Vízügyi Múzeumban őrzött Széchenyi iratok katalógusa. (Források a Vízügy Múltjából 7.) Budapest, 1990, 143 lap

1875 és 1880 között Széchenyi István kéziratgyűjteménye az általa alapított Akadémia birtokába került. 1896. október 5-én a Magyar Tudományos Akadémia „összes-ülése” – Szily Kálmán főtítkárral előterjesztésére – elhatározta a Széchenyi-iratok, a rá vonatkozó iratok, könyvek, művészi alkotások és tárgyi emlékek összegyűjtését, s ezzel az anyaggal nyílt meg 1905-ben a három helyiségből álló múzeum az Akadémia első emeletén. 1945-ben az épületet belövés érte, sok kép, emléktárgy elpusztult, de szerencsére a biztonságba helyezett kéziratokban nem tett komolyabb kárt.

Széchenyi kéziratgyűjteménye ma három helyen van. A Tasner Antalra hagyott naplót és autográf kéziratokat 1875-ben megvásárolta az Akadémia. 1878-ban és 1880-ban Széchenyi István fia, Béla két részletben két-két láda irományt küldött a nagycenki levéltárból az Akadémiának. A háború alatt (1943) Széchenyi Bertalan ajándéka gyarapította az anyagot.

A Döblingben 1860-ban lefoglalt iratok csak a Monarchia összeomlása után kerültek elő (pl. Széchenyi naplójának utolsó kötetei), s ezeket sikerült az Országos Levéltárnak megszereznie. Ezekhez az iratokhoz Paulinyi Oszkár készített kitűnő segédletet, mely szerény formában ugyan, de sokszorosítva megjelent 1956-ban. Itt őrzik a Széchenyi család soproni levéltárának anyagát, melyről ugyancsak rendelkezünk leltárral (Bakács István: A Széchenyi család levéltára. Bp., 1958.). Az Akadémián található dokumentumokat Körmeny Kinga rendezte, majd vaskos kötetben tette hozzáférhetővé a kutatók számára.

Az Esztergomban található Magyar Vízügyi Múzeum – eddigi ismereteink szerint – a harmadik legnagyobb kéziratgyűjtemény, melynek tartalmáról csak szórványos ismereteink voltak a jelenlegi katalógus megjelenéséig, mely 738 darab, zömében levél jellegű iratot és további 565 pénzügyi (számla, nyugta, értesítés stb.) dokumentumot, összesen mintegy 1300 tételt ölel fel. Döntő többségük forrásértékű, eddig publikálatlan, a kutatók által fel nem tárt. A gyűjteménynek csak kisebb része vízügyi vonatkozású – ezeket az I–IV. fejezet tartalmazza –, nagyobb hányada vegyes témájú, de mindegyik hozzájárul az eddig kialakult Széchenyi-kép teljesebbé tételéhez, a kor jobb megértéséhez.

A Magyar Vízügyi Múzeum 1973-ban Kezdte meg működését, s mindjárt az indulásnál célul tűzte ki a

vízügyi vonatkozású Széchenyi-emlékek összegyűjtését. 1978-ban sikerült megszereznie a soproni Storno család archívumának Széchenyi-anyagát, mely számtalan publikálatlan kéziratot tartalmaz. A megszerzésben Mészáros Vincének vannak hervadhatatlan érdemei, aki akkoriban a Közlekedési Múzeum főigazgatója volt. (A vásárlás körülményeit érdemes lenne egyszer megírnia). Az iratok 94 tetemes része a „Gróf Széchenyi István hagyatékából” bélyegzőt viseli, de hogy miként kerültek a Storno család birtokába, azt ma már nehéz nyomon követni. Az azonban biztos, hogy Stornóék már a múlt század végén elkezdtek gyűjteni a Széchenyi személyére vonatkozó emlékeket és nyomtatványokat. Az 1943-ban Cenkről felhozott ládák nem tartalmazták a teljes iratanyagot, s ezek a kastély 1945-ös feldúlása következtében szétszóródtak. Megmentésük jórészt Storno Gábornak köszönhető. Ezek egytől-egyig megtalálhatók a múzeumban.

A „Források a Vízügy Múltjából” sorozattal teljessé vált a Széchenyi-dokumentumok levéltári feltárása. Nincs többé akadálya annak, hogy komoly kutatómunka után napvilágot lássanak az eredeti, szövegű iratok. A bizonyára vaskos kötetek sajtó alá rendezése egyik legsürgősebb teendője kell legyen a magyar történészeknek.

Kóhegyi Mihály

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

Katona Imre írja: A pécsi Zsolnay-gyárat alapító Zsolnay család az irodalom szerint Szombathelyről származott. Itt élő utolsó ősiük, Zsolnay József szabó volt. Ezzel merőben szemben áll az a nekrológ-adat, melyet a Soproni Napló 1900. III. 25-i számában olvashatunk: „Zsolnay Miklós (sic!) a magyar agyagipar nagy mestere, tegnap Pécsen meghalt. Halála nagy veszteség a magyar iparra, melynek ő világhírű képviselője volt. Sopronban, különösen az öreg urak közt több jó barátja volt, kiknek elbeszélése szerint Zsolnay soproni születésű és iskoláit is itt végezte. Atyja városunkban volt gyakorló orvos.” Ez az adat merőben újszerű. De ahogyan a lap összetéveszti az apát a fiúval: Zsolnay Vilmost Zsolnay Miklóssal, úgy többi adatában sem tűnik pontosnak. Vagy mégis?

Katona Imre írja: 1929. március–áprilisában Rákosi Mátyás a váci fogház rabja. Innen intézi meg-megisméltendő kérelmét az illetékesekhez: helyezték át a köztörvényesek közül Szegedre, a Csillagbörtönbe. A Rákosi-per szerint át is szállították Vácról Szegedre. Ennek ellenére július 14-én még Vácott van, mint ez egy e napon kelt leveléből nyilvánvaló. Közben – s ez a Rákosi-perből nem derül ki – Rákosi Sopronkőhidán is megfordul, sőt ott is tartózkodik hosszabb-rövidebb ideig. A Soproni Hírlap 1929. ápr. 19-i száma szerint Rákosit, Vágót és mintegy húsz társukat fegyveres öreik előző nap délelőtt Sopronkőhidára kísérték. Érdekes lenne megtudni: meddig tartott Rákosi Mátyás kőhidai börtönintermezője, miért hiányzik Sopronkőhida a Rákosi-életrajzból?

Katona Imre írja: Az üvegfestészet virágzó ipar-, illetve művészeti ág volt Sopronban a múlt század végén, e század elején. A soproni Vermes Alajos országos hírnévre tett szert mint üvegfestő. Ahhoz, hogy e tevékenységét méltathassuk, munkáinak számbavétele, katalogizálása elengedhetetlenül fontos. Ehhez

szolgáltat érdekes adatokat a Sopron c. lap 1886. V. 5-i száma:

„Verme Alajos, városunk hírneves üvegfestésze elkészítette a szergényi templomnak a Szt. Istvánt és Szt. Erzsébetet ábrázoló üvegfestményt.”

Fogarassy László írja: Nagy meglepetéssel olvastam Katona Imre cikkében (Az ún. királypuccs ismeretlen részletei egy könyv ürügyén. SSz. 1990, 323.): „Mint a puccsban érdekeltek kihallgatásából kitűnt, Ostenburg a katonáknak nem azt mondta, hogy Horthy fővezér ellen, hanem hogy a szlovák kommunisták leverésére indulnak.” Majdnem fél évszázada foglalkozom ezzel a témával, de ilyen adattal sem az általam kutató irodalomban, sem levéltári anyagban nem találkoztam. Tudom azonban Maderspach Viktor emlékirataiból, hogy a király Sopronba érkezése után Bohéza százados 95a menetkészültség elrendelése után feltételezte, hogy „valószínűleg Pozsony ellen készül valami” (SSz. 1979, 36, átvétel a Magyarország 1926. február 4-i szám 6. oldaláról), tehát ez a mendemonda a királypuccs kezdetén keletkezett. Éppen olyan komolytalan, mint az a hír, hogy Károly király osztrák és cseh csapatokkal közeledett volna Budapest felé, vagy hogy Zita királyné árulta volna el a piavei osztrák–magyar offenzíva tervét az olaszoknak. Ugyancsak Maderspach révén (uo. 44. o.) tudjuk, hogy az Ostenburg-zászlóalj ellen felvonult polgári ruhás (és diák tányérsapkás) főiskolások láttán merült fel az a hit, hogy Budapesten kommunisták kerültek hatalomra. Ugyanez Missuray-nál is olvasható (ifj. Krug L.: Tüzek a végeken. Sopron 1930, 120). Ostenburg egyébként tudta, mi az igazság, hiszen parancsot adott Maderspachnak, lehetőleg keveset löjjenek, mert félrevezetett egyetemi hallgatók ellen harcolnak. Történetkutatói praxisomban sokszor találkoztam esetekkel, hogy újsághírek, bírósági vagy rendőrségi jegyzőkönyvek nem bizonyultak autentikusnak. „Szlovák kommunistákról” lévén szó, vettem magamnak annyi fáradságot, hogy megnézzem a csehszlovák haderő korabeli sematizmusát. Ebből megállapítható, hogy Pozsony a kritikus időben tele volt katonasággal, amely bármilyen forrongás vagy zavargás leszerelésére több volt mint elegendő. Már említettem, hogy a magasabb parancsnokságok francia kézen voltak. Sem a királynak, sem az Ostenburg-zászlóaljnak nem volt érdeke, hogy rendcsinálás ürügyén csehszlovák területre behatoljon. Nekem még volt alkalmam olyanokkal beszélni, akik résztvettek a budaörsi csatában, akik tőlem függetlenül hasonlóképpen nyilatkoztak.

Az önkritika elvének kívánok eleget tenni, amikor helyesbítem a legutóbb megjelent tanulmányomat: Hülgerth alezredes Karintiában 6923 ember, 219 gépfegyver és 75 löveg (hibásan géppuskát írtam) fölött rendelkezett, a sopron-környéki evangélikus községek közé pedig Ágfalva is beleszámított (SSz. 1990, 293, 311). A soproniak közül a nyugat-magyarországi felkelésben résztvettek: ifj. Krug (később Missuray-Krug) Lajos, Simon Gusztáv, Schneider Ernő és Kirkovics István erdészmérnökhallgatók, Medgyesi Schwartz Antal akad. festő, Laehne Vilmos főhadnagy, Zergényi Pál, Töpler Iván, Táros Endre, Geronnay-Kossow Imre, Stráner Ernő, Hollós Sándor orvos, Papp József (személyesen ismertem). (Vö. ifj. Krug i. m. 96–97.) Rajtuk kívül tudtommal Obendorf Károly bányamérnökhallgató, Dobrovics Károly dr. is. Gebhardt Pál felkelőalvezér soproni születésű, Szombathelyről jött harcolni.

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Friedrich Károly ny. gimn. tanár-könyvtáros, Sopron, Deák tér 21/23.

Hollósné Elek Mária ny. szerkesztő, 1101 Budapest, Pongrácz út 17, MN épület, III. lépcsőház, I/36

Dr. Fried István tszv. egyetemi tanár, 1072 Budapest, Akácfa u. 30.

Dr. Mollay Károly ny. egyetemi tanár, 1118 Budapest, Kőbölkút u. 11.

Katona Imre művészettörténész, 1014 Budapest, Dísz tér 13.

Hárs József olvasószerkesztő, Sopron, Deák tér 21/23.

Dr. Nikolics Károly c. egyetemi tanár, Sopron, Kis János u. 1.

Höfle József ny. gimn. igazgató, Sopron, Erzsébet u. 6.

Dr. Macher Frigyes ny. főmetallurgus, Sopron, Közp. Bányászati Múzeum, Templom u. 2.

Dr. Metzl János ny. kórházi főorvos, Sopron, Deák tér 35.

Dr. Kovács József László főiskolai tszv. tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8/II/2

Kőhegyi Mihály muzeológus, 6501 Baja, Pf. 55

Dr. Fogarassy László ny. könyvtáros, ČS–851 01 Bratislava, Vysehradská ul. 37/II/20

1992. XLVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

---

96 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Friedrich, Karl: Der Prediger Simon Gerengel, Organisator der Ödenburger ev. Kirchengemeinde 1518–1571

Aktuelle Fragen der Odenburger Geschichtsforschung

H. Elek Mária: Stellungbau – Todesmarsch – Lichtenwörth

Kleine Mitteilungen

Fried, Stefan: Zur Tätigkeit des Kritikers Johann Kis

Mollay, Karl: Das Ödenburger Weinzehntregister vom Jahre 1528

Katona, Emmerich: Marie Jászai Schauspielerin und „Grundbesitzerin“

Kulturelles Leben in Ödenburg

Hárs, Josef: Gedenksitzung zur 70. Jahreswende der Ödenburg Volksabstimmung im Jahre 1921

Nikolics, Karl–Höfle, Josef–Macher, Fritz: 35 Jahre der Ödenburger Gruppe des Vereines der Ungarischen Chemiker

Nekrologe

Metzl, Johann: Primararzt und Professor Franz Graf 1914–1990

Bücherschau

Macher, Fritz: Irwing, David: Aufstand in Ungarn. Die Tragödie eines Volkes, Hamburg, 1981

Mollay, Karl: Kiss, Jenő: Wandlungen der Mundart von Mihályi zwischen 1889 und 1989. Budapest, 1990 (ung.)

Kovács, Josef Ladislaus: Barna, Gabriel: Wallfahrts- und Gnadenorte Ungarns, Budapest, 1990 (ung.)

Szabó, Jenő: Németh, Aloysius: Geistliche hinter Gitter. Budapest, 1991 (ung.)

Kőhegyi, Michael: Deák, Anton Franz: Katalog der Széchenyi-Schriften im Ungarischen Museum für Wasserbau. Budapest, 1990 (ung.)

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Pauß, J.: Simon Gerengel der Reformator der Buckligen Welt. Glaube und Heimat Kalender 1988, 73.

2 (Megjegyzés - Popup)

Schattenmann, P.: Simon Gerengel. Ein Exulantenschicksal. Zeitschrift für Bayr. Kirchengeschichte 11 (1936) 148.

3 (Megjegyzés - Popup)

Payr S.: Gerengel Simon lelkész... Luther Naptár 1913, 39 kk.

4 (Megjegyzés - Popup)

Launer, J. Th.: Chronik von Salzburg. Salzburg, Duyle 1796–1826. V. Th. 293. A feljegyzés közli Valentin Kormar salzburgi őslakosnak mint tanúnak vallomását a kegyetlen szállításról.

5 (Megjegyzés - Popup)

Raupach, Berhard: Erläutertes Evangelisches Österreich... Hamburg, 1736. 117 skk.

6 (Megjegyzés - Popup)

Schattenmann i. m. 151 és Raupach i. m. 118.

7 (Megjegyzés - Popup)

A levelek 16 imádsággal együtt kerültek kiadásra. Ezek között vannak reggeli, esti imák, hálaadó, gyónási, úrvacsorai imádságok, házassulandók, haldoklók könyörgései. A kötet leírása: „Sechzehene Christliche Gebetlein Simonis Gerengels, in seiner Vierthalb Jerigen Gefengnus, aufs Heiliger Schrifft zusammen gezogen. Item, Vier Tröstliche Sendbrieff, Darinnen ein guter Theil der Historien, wie es in solcher Gefengnus ergangen, begrieffen. Psalm 79.... Gedruckt zu Ursel.” Az előszó Rothenburgban kelt 1562-ben.

8 (Megjegyzés - Popup)

Schattenmann i. m. 150.

9 (Megjegyzés - Popup)

„Die schön Euangelische Hystoria von der enthauptung des Heyligen Johanis des Tauffers, vnd vorlauffers vnsers Herren Jesu Christi, in ein Tragedia gesetzt, Durch Simonem Gerengel in seiner Betrübtten gefencknus, als man zahlt nach Christi vnsers erloesers geburt 1553. Jare. Psalm 118. ... dat. Salzburg inn meiner langwirigen betrübtten gefencknus, am tag Laurenti des heyligen martirers im 1553. Jare.” Valószínűleg Valentin Newber nürnbergi nyomdászmaster munkája.

10 (Megjegyzés - Popup)

Schattenmann, Paul: Eine neue Druckschrift des Exulanten Simon Gerengel aus Rothenburg o. d. T. 1556. Zeitschrift für bayrische Kirchengeschichte 31 (1962) 105 skk.

11 (Megjegyzés - Popup)

Hartmann, August német irodalomtörténész az általunk idézett jelen kiadástól eltérő példányt említ, mely a 2. ének 21 versszakából csak 2 strófát vesz fel, ugyanakkor a közölt négy ének után egy ötödik is következik: „Ein ander Geistlich lied, Simonis Gerengels den 4. Februarij im 52. Jar [1552] gesungen. Im Thon, O Gott thu dich erbarmen...” Az ének első sora: „Nun hört jr frommen Christen”. Az ének 12 versszakból áll. A kötet végén: „Gedruckt zu Nuernberg, durch Valentin Newber.” Tehát a nyomdász is más, mint az általunk ismert kiadásnál, ahol a nyomdász Georg Merkel. Vö. Hartmann, August: Historische Volkslieder und Zeitgedichte vom sechzehnten bis neunzehnten Jahrhundert. I. Bd. München, 1907, 21–27.

12 (Megjegyzés - Popup)

Hartmann i. m. 22.

13 (Megjegyzés - Popup)

Pauß i. m. 76.

14 (Megjegyzés - Popup)

Ein einfältig kurze Predigt am Tage Andrea des hl. Apostels über das Evangelium Matthäi am 4. Kapitel durch Simonem Gerengel Austriacum Anno 1557 gehalten zu Rothenburg uff der Tauber, durch Albrecht Gros, Gewidmet Michael Graf, Bürger zu Nürnberg, 8. Dec. 1557; Die dreierlei Schlußreden Kasparis Huberini seliger Gedächtnis. Mit Vorrede von Pfarrer Simon Gerengel an den Spitalpfarrer Konrad Hochmut, Rothenburg, 3. Januar 1558; Ein schöne christliche Leichenpredigt aus Luc. 2. – Lobgesang Simeonis – über der Leich der tugendsamen Jungfrau Elisabeth des Hochgeb. Hern Dr. Güther Bocks geliebte Tochter durch Simon Gerengel Austriacum... Anno 1563 (Schattenmann, P.: S. G. ein Exulantenschicksal. i. m. 154–155. Függelék).

15 (Megjegyzés - Popup)

„Zwo christliche Predigten, über die Epistel Esaie Cap. 7. Welche man pfelet am Tage der Verkündunge Marie, in der Christlichen Gemeine zu handeln.... Durch Simonem Gerengel Austriacum... Gedruckt zu Ursel, durch Nicolaum Henricum”. Az előszó végén: „1560.” (Inventario dei libri stampati Palatino-Vaticani vol. II, parte 1. Roma, 1886, 463.)

16 (Megjegyzés - Popup)

Schattenmann i. m. (S. G. ein Exulantenschicksal) 152.

17 (Megjegyzés - Popup)

„Von der Musica; Singenkunst oder MeisterGesang, so bey den Teutschen üblich und gebräuchlich gewesen, auch was etwas für Vornehme Meister singer nahmhaft gemacht werden, welche in Teutscher Nation gelebt und diese Kunst darinnen geübet...”

18 (Megjegyzés - Popup)

Vizkelety, András – Tarnai, Andor: Wolfhart Spangenberg. Sämtliche Werke. Berlin–New York, 1971, I, 101.

19 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: A világi zene jelentkezése Sopronban (1430–1629). SSz. 1974, 9, Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Bp., 1984, 22.

20 (Megjegyzés - Popup)

Rupprich, Hans: Das ausgehende Mittelalter, Humanismus und Renaissance (1370–1520). München, 1970, 228 skk.

21 (Megjegyzés - Popup)

Sonderabdruck aus der Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte, VI (Weimar) 1893, 322–328.

22 (Megjegyzés - Popup)

Schattenmann i. m. (S. G. ein Exulantensch.) 153.

23 (Megjegyzés - Popup)

Friedrich Károly: Celeberrimae collectiones Sopronienses (A soproni evangélikus gyülekezet gyűjteményei) SSz. 1990, 102, 104.

24 (Megjegyzés - Popup)

A rothenburgi városi számadáskönyvben található bejegyzés: „1679 9. August 7 fl. 12 kr. der Stadt Odenburg in Ungarn zu Auferbauung einer Evangelischen Kirche gesteuert, so Herr Alter Bürgermeister Staudt, als welcher solch verwilligte und in 30 Reichsthalern bestehende Beyhülfe aus allen Pflegen colligirt, empfangen” (Schattenmann i. m. 153–154)

25 (Megjegyzés - Popup)

Jos. Maria Wagner: Oesterreichische Dichter des XVI. Jahrhunderts. Simon Gerengel. Serapeum, 1864, N° 19, 291–292.

26 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története I. Bp., 1913, 96.

27 (Megjegyzés - Popup)

Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 46.

28 (Megjegyzés - Popup)

Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Jegyzetekkel ellátta Heimler Károly. Sopron, 1942, 6.

29 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf Teofil: Ausführliche Geschichte der ev. Kirche zu Oedenburg... 1517–1840. (Kézirat) I. 201.

30 (Megjegyzés - Popup)

Házi J.: Soproni polgári családok 1535–1848. Bp., 1982, 4513. sz. A krónika: OSZK Quart. Germ. Nr. 192. fol. 6.

31 (Megjegyzés - Popup)

Schattenmann i. m. 153.

32 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 102–103.

33 (Megjegyzés - Popup)

OSZK. Catech. 486.

34 (Megjegyzés - Popup)

Részletesebben Schmidt János: Szeniczai Bárány György... élete és munkássága. 1682–1757. Paks, a nyomdászat feltalálásának 500. évében. 39 skk.

35 (Megjegyzés - Popup)

Házi i. m. 348. sz.

36 (Megjegyzés - Popup)

Kirchengesang darinnen die Heubtarticke des christlichen glaubens... von newen durchsehen, gemehret... Anno Domini 1566. (H. n. – Ny. n.). A kötés fedéllapjának belső oldalán possessor bejegyzés: „Dieses Gesang puch gehert meiner Tochter Anna von Polham.”

37 (Megjegyzés - Popup)

Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp., 1977, 244.

38 (Megjegyzés - Popup)

Bán i. m. 48.

39 (Megjegyzés - Popup)

„Ein schöne christliche Hochzeit Predigt, vber die wort Syrach: Drey schöne seind, die beyde Gott vnd den Menschen wolgefallen, etc. Capitel 25. Darinnen fuernemblich angezeyget wirdt, wie die Eheleut jre anfahende erste Lieb vnd Freundtligkeit erhalten vnnd vermehren moegen. Durch Simonem Gerengel, Aust:... M.D.LXX.” A cím feketén-pirosan. 64 l. 8°. Az első lapon fametszet, a másodikon az ajánlás: „Dem Edlen vnd Ehrnuesten Herrn, Christoffen Kraell. Rom. Kay. May. dreissiger, zu Oedenburg. 6. April

1570.” Majd az 51–63. lapokon 7 ének következik: „Nun volgen etliche Psalmen, vnd Geystlich Lieder, zum Ehestand gehörig.” Két ének szerzője Gerengel: „Gelobt sey Gott im Himels thron” és „Ich will euch freundlich bitten, beyd Frawen unde Mann...” – Az énekek a szerző fent említett énekeskönyvében is szerepelnek. Az énekek felsorolása után, a 63. lapon: „Getruckt zu Augsburg durch Michael Manger” (Wagner J. M. i. m. Serapeum, 1864. 291.)

40 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 104; G. S. lelkész... Luther Naptár, 1913, 42.

41 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Jánossy Lajos: Az evangélikus liturgia megújódása történeti és elvi alapon. Bp., 1932. 97 skk.

42 (Megjegyzés - Popup)

Bárdos i. m. 25.

43 (Megjegyzés - Popup)

Bárdos i. m. 97.

44 (Megjegyzés - Popup)

A könyv megismertetésében, leírásában nyújtott segítségéért Grüll Tibornak, a soproni Berzsényi D. Gimn. könyvtárosának mondok köszönetet.

45 (Megjegyzés - Popup)

A német Dél Hadseregcsoport 1944. szeptember 21-én elrendelte az Attila-vonal (Attila-állás), vagyis a főváros keleti agglomerációjában, illetve peremén tervezett védelmi rendszer kiépítését. Az Attila-vonal három védőövből állt: az első Alsógöd–Csomád–Veresegyház–Maglód–Ecser–Dunaharaszti, a második Dunakeszi–Mogyoród–Isaszeg–Pécel–Pestimre–Soroksár, a harmadik Újpest–Kőbánya–Kispest szegélyén húzódott. Élet és Tudomány 1985, XI. 15. 46. sz. 1461.; M. Szabó Miklós: A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944–1945. Bp., 1985, 78.; Dombbrády Lóránd–Tóth Sándor: A magyar királyi honvédség 1919–1945. Bp., 1987, 382. Az 1944. október 20-án megindított „zsidóakcióról”: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Bp., 1968, 906.; Beregyfy Károly nyilas honvédelmi miniszter rendelete 1944. október 21. a 16–60 éves zsidó férfiak és a 16–40 éves zsidó nők honvédelmi munkaszolgálatra való igénybevételéről: „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Karsai Elek. Bp., 1962, II. 643–44. A női sáncásó munkaszolgálatról: Országos Zsidó Múzeum (OZSM) 1208., 1930. sz. jkv. Közli Fegyvertelen II. 648–49., 649–51. OZSM 2494. sz. jkv. Az isaszeg–szentgyörgypusztai női munkatáborról: Sárdi Imréné szül. Koltai (Bass) Klára: Naplóm, feljegyzéseim után. (A 84. sz. női munkaszolgálatos század kötelékébe került.) Képes Figyelő 1947. nov. 29.; Népbírósi Közlöny 1946. febr. 2., máj. 18., júl. 26. A 44. sz. női munkaszolgálatos századot 1944. november 7-én a Drasche-téglagyárból nyugat felé meneteltették, s e menetelés során Albertfalváig tíz munkaszolgálatos nőt agyonlőttek. A tíz munkaszolgálatos nő agyonlövéséről: Lugosi Károly népbírósi bűnperéből. Népbírósi Közlöny 1945. nov. 24.; Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon. Bp., 1948, 318.; Szita Szabolcs: Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Bp., 1989, 61.,

238.

46 (Megjegyzés - Popup)

Asszonyok az országúton. 23. sz. dok. Waldmann Erzsébet volt lichtenwörthi fogoly jegyzőkönyvi tanúvallomása. Vö. Sárga könyv. Szerk. Vihar Béla. Bp., 1945, 143–44. A hegyeshalmi halálmarsról még: OZSM 2444., 2544. sz. jkv.; „... az úton jóformán önkívületben mentünk.” OZSM 2444. sz. jkv.; Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon 1944. október 16–1945. április 4. Bp., 1974, 148–49.; Mementó Magyarország 1944. Bp., 1975, 207–08.; Szita Szabolcs: Holocaust az Alpok előtt 1944–1945. Győr, 1983, 19–32.; SSz. 1985. 257–58.; Szita: Halálérőd 59–89.; Lévai Jenő: A hegyeshalmi halálmarstól a Duna-parti halálmenetekig. A hegyeshalmi halálmars hiteles története. Új Élet 1974. nov. 15.

47 (Megjegyzés - Popup)

Lovas Gyula vasúttörténész és L. Szabó Ágnes kópházi adat- és anyaggyűjtő közlése; Szita: Halálérőd 153., 256.

48 (Megjegyzés - Popup)

Widerstand und Verfolgung in Wien 1934–1945. Eine Dokumentation. Band 3. Wien, 1975, 308–09.; Szita Szabolcs: Magyar deportáltak a megszállt Ausztriában 1944–1945. Bp., 1990, Kézirat. 84., 85.

49 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Holocaust 77.; Halálérőd 152–53., 256.

50 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 194., 432., 671, 1476., 2544., 2694., 2965. sz. jkv.; Szita: Halálérőd 153., 256.

51 (Megjegyzés - Popup)

Mementó 202., 209.; Szita: Holocaust 79.; Halálérőd 154., 257.; SSz. 1985, 258.

52 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Kerekes Lászlóné volt kópházi fogoly 1981. március 8-án kelt visszaemlékezése.; Sárdi Imréné i. h.

53 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1984, 342, 1985, 259.; OZSM 2544. sz. jkv.; Szita Szabolcs: Munkaszolgálat, hadimunka Nyugat-Magyarországon 1944–1945. Bp., 1988, Kézirat. Kópháza története és a vonatkozó jegyzet; dr. Csatkai Endre: Kópházán szabadultam fel... I. Előzmények. Győr-Sopron Megyei Hírlap 1955. febr. 20. „... ha razzia volt és elcsípték az embert, akkor büntető munkára vitték, persze előbb alaposan helyben hagyták.” Szita Szabolcs: Csatkai Endre munkaszolgálat (1944–1945). SSz. 1984, 332–45.

54 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Kerekes Lászlóné i. h., SSz. 1985, 260.

55 (Megjegyzés - Popup)

A Vág Marcell volt kópházi fogoly tanúvallomásáról felvett OZSM jkv. töredéke. 3.; OZSM 501. sz. jkv.; Lauthán Ferencné Schwéd Livia volt kópházi fogoly visszaemlékezése a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága (NÜB) részére 1981-ben kitöltött kérdőíven, Memento 209.; SSz. 1985, 260.; Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság Soproni Levéltára, Sopron (SL). Kópháza halotti anyakönyv. 1944. 83. sz. dr. Oláh Jenő 48 éves orvos, meghalt lövéstől 1944. december 8-án. Szita: Holocaust 79–80., Halálerőd 155., 257.

56 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Holocaust 79., Halálerőd 154–55., 257.; Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL) XIX–E–1–m. Soproni Néptügyészség 1945. Nü. 897. sz.; SL Soproni Népbíróság 560/1945. 4. doboz.

57 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Kerekes Lászlóné visszaemlékezése szerint az árokásás közben 1944. december 10-én kiválasztott fogoly nők száma kb. 30-40, az OZSM 412. sz. jkv. szerint 130, Nádas Lajosné volt kópházi fogoly szerint 150 volt a számuk. Nádas Lajosné: Memento! Kéziratrészletek. Új Élet 1970. máj. 1.; Szita. Halálerőd 256.

58 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Holocaust 89.; Halálerőd 154.

59 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2544. sz. jkv.; SSz. 1985. 261.

60 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Kerekes Lászlóné visszaemlékezése.; Nádas Lajosné: i. h.; OZSM 412. sz. jkv.; SSz. 1985, 261.

61 (Megjegyzés - Popup)

Memento 202., 209.; SSz. 1985, 261–62.; Szita: Halálerőd 154.

62 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Zsidók Bizottsága. Kimutatás Kópháza községben elhunyt és ugyanott eltemetett zsidó munkaszolgálatosokról. ÚMKL XXXII–6. 53., 54., 55. sz. irat. Kópháza és Balf. Az adatokat 1944. november 21-kétől december 31-éig lehetett felvenni. Az irat 67 kópházi és balfi halott listáját tartalmazza; elszámolás folytán az iratban regisztrált halottak száma 77, a 44-es sorszám után ugyanis az 55-ös sorszámot írták le s így tovább. A ténylegesen 67 regisztrált halottból 1 fő levante, 1 fő karp. őrv. s még 1 fő honvédegyén, a többi halott deportált kényszermunkás fogoly.

63 (Megjegyzés - Popup)

Livia Boinitzer volt harkai és lichtenwörthi fogoly eredeti naplója (Boinitzer-napló); OZSM 3017. sz. jkv.; Szita: Holocaust 70.; Halálerőd 149., 255.

64 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Holocaust 71.; Halálérőd 151., 256.; OZSM 2444., 3339. sz. jkv.

65 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Holocaust 70–71., 72.; Halálérőd 150–51., 256.; OZSM 2444., 3017., 3339. sz. jkv.

66 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Halálérőd 151., 256.; OZSM 2876., 3339. sz. jkv.; Cziffer Erzsébet tanúvallomásáról felvett OZSM-jkv.

67 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.; a burgenlandi Sopronkeresztúrról (Deutschkreutz) 1945. január 10-én vagy 11-én Harkára gyalogoltattak 150 kényszermunkás nőt. OZSM 3249. sz. jkv.; Friedmann Erzsébet és Grünfeld Márta tanúvallomásáról felvett OZSM-jkv.; Cziffer Erzsébet tanúvallomásáról felvett OZSM-jkv. A Harkán visszatartott 110 és Sopronkeresztúrról odahajtott 150 fogoly nő közül az 1945 március végéig életben maradtak az erődítő táborok kiűritéséig voltak Harkán, ekkor a mauthauseni, majd a gunskircheni halálmenetbe kerültek.

68 (Megjegyzés - Popup)

Mementó 202., 209.; Szita: Holocaust 70.; Halálérőd 150., 255.

69 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Holocaust 58., 75., 89., 127.; Halálérőd 129., 141., 143., 148–49., 156., 250., 254., 255.; Bence György: Szabadító börtön. Bp., é. n. [1945], 44., 48–49.; OZSM 3287., 3329., 3408., 3413. sz. jkv. A Balfról Hidegségre átvezényeltokről Szita: Halálérőd 141.; a sopronkeresztúri magyar deportáltakról még Szita: Magyar deportáltak a megszállt Ausztriában 134–135.; Banny, Leopold: Schild im Osten. Eisenstadt, 1985, 150–57.; DÖW Vr 3967/61. sz. irat.

70 (Megjegyzés - Popup)

Flanner, Karl: Widerstand im Gebirg von Wiener Neustadt 1938–1945. Wien, 1973, 266–73.; Eichbauer, Werner: Die „Judenlager“ von Wiener Neustadt, Felixdorf und Lichtenwörth. Neulengbach, März 1987, Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien 20 236. sz. Kézirat. 49.

71 (Megjegyzés - Popup)

A mauthauseni múzeum anyagában a tichtenwörthi tábor mint Arbeitslager és mint Straflager is előfordul. A Bécsújhelyen (Wiener Neustadt) 1945. május 11-én felvett jegyzőkönyv szerint is büntetőtábor. ÚMKL XXXII–6. 111–15. sz. irat. Judenlagernek nevezi a DÖW E 19. 287. jelzetű iratok, Vrtoch-Prozess, a Wiener Zeitung 1948. jan. 1-i számában közölt tudósítás, valamint a Bécsújhelyen 1945. május 8-án felvett jegyzőkönyv. ÚMKL XXXII–6. 81. sz. irat. A lichtenwörthi emlékkő felirata szerint Anhaltelager (tartózkodási tábor), az Osztrák Ellenállók és Fasizmus Áldozatai Országos Szövetsége (Bundesverband Österreichischer Widerstandskämpfer und Opfer des Faschismus, röviden: KZ-Verband) Bécsben (Wien) 1974. szept. 20-án kelt közlése szerint Aussenkommando des KZ–Mauthausen, koncentrációs táborként

elismerve (NÜB 3879/74). 1020 Wien 20. IX. 1974. BV-F/f. sz. irat.

72 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

73 (Megjegyzés - Popup)

Mementó 201-02.; Szita: Magyar deportáltak a megszállt Ausztriában 137.

74 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.; Flanner i. h.

75 (Megjegyzés - Popup)

Wiener Zeitung 1948. jan. 1.; DÖW E 19.287. jelzetű iratok, Vrtoch-Prozess.

76 (Megjegyzés - Popup)

Mementó 202-03.; OZSM 501., 964. sz; jkv.; ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

77 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.

78 (Megjegyzés - Popup)

Gideon Hausner: Ítélet Jeruzsálemben. Bp., 1984, 226.; Népszabadság 1961. jún. 4.

79 (Megjegyzés - Popup)

A lichtenwörthi táborban talált halálozási lista 1945. április 25-éig. ÚMKL XXXII-6. 94-98. sz. irat.

80 (Megjegyzés - Popup)

Gideon, Hausner i. m. 225-26. és Vera Broser osztrák történész közlése.

81 (Megjegyzés - Popup)

Flanner i. h.; DÖW E 19.287. jelzetű iratok, Vrtoch-Prozess.

82 (Megjegyzés - Popup)

Mementó 203-04.; Eichbauer i. h. 51-52., 63-64. Eichbauer szerint tisztázatlan, hogy a szelektálást végző SS-tiszt valóban dr. Mengele volt-e.

83 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.; Csiki Istvánné volt lichtenwörthi fogoly (1944-1945-ben Schuller Antalné) közlése.

84 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.; Az akkori lichtenwörthi községi titkár beszámolója. Közli Flanner i. h.

85 (Megjegyzés - Popup)

Ungvári Katalin vallomása a Krumey-per 1961. november 5-i tárgyalásán. Idézi Eichbauer i. h. 52. Minthogy az orvosi kísérletekről szóló közlések magá a szerző is a tábor története egyik tisztázatlan fejezetének tartja, ezeket az adatokat természetesen mi is fenntartással fogadjuk.

86 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.; Boinitzer-napló.; OZSM 2544. sz. jkv.; Az akkori lichtenwörthi községi titkár beszámolója. Közli Flanner i. h.

87 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

88 (Megjegyzés - Popup)

Boinitzer-napló.; Sárdi Imréné i. h.

89 (Megjegyzés - Popup)

Boinitzer-napló.; MKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

90 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

91 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.; Sárdi Imréné i. h.

92 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.

93 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

94 (Megjegyzés - Popup)

Uo.; Csiki Istvánné közlése.

95 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.; OZSM 2444. sz. jkv.

96 (Megjegyzés - Popup)

Uo.; Flanner i.h.

97 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

98 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Holocaust 63.; Halálérőd 133., 241.

99 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.; Sárdi Imréné i. h.

100 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.; Flanner i. h.

101 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.; Flanner i. h.; ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.

102 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII-6. 111-15. sz. irat.; OZSM 2444. sz. jkv.

103 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444. sz. jkv.; dr. Dimmel vezető főorvos nevét említi még ÚMKL XXXII-6. 180. sz. irat.

104 (Megjegyzés - Popup)

Boinitzer-napló.

105 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2444., 2544. sz. jkv.

106 (Megjegyzés - Popup)

Flanner i. h.

107 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 233. sz. jkv.

108 (Megjegyzés - Popup)

Boinitzer-napló.

109 (Megjegyzés - Popup)

Az akkori lichtenwörthi községi titkár beszámolója. Közli Flanner i. h.; ÚMKL XXXII-6. 111-15 sz. irat.;

Boinitzer-napló.

110 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 2544. sz. jkv.

111 (Megjegyzés - Popup)

Asszonyok az országúton. 23. sz. dok. Waldmann Erzsébet volt lichtenwörthi fogoly jegyzőkönyvi tanúvallomása. Vö. Sárga könyv 143–44.; ÚMKL XXXII–6. 111–15. sz. irat.; OZSM 233. sz. jkv.; Wiener Neustädter Nachrichten 1989. nov.

112 (Megjegyzés - Popup)

OZSM 501. sz. jkv.; György Endre: „Scharführer kerestetik...” Új Élet 1947. nov. 20.; Gestetner Györgyné szül. Sacher Veronika volt lichtenwörthi fogoly 1981-es NÜB-kérdőíven leírt visszaemlékezése.

113 (Megjegyzés - Popup)

Csiki Istvánné közlése.; volt felixdorfi foglyok beszámolója. A Reggel 1945. ápr. 23.; dr. Frenkel Lajos: Vagonrakók és vagonlakók. Vö. Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig. Szerkesztették: Pór Dezső és Zsadányi Oszkár. Bp., 1947, 104–14.; ÚMKL XXXII–6 111–15. sz. irat.

114 (Megjegyzés - Popup)

Csiki Istvánné közlése.

115 (Megjegyzés - Popup)

Csiki Istvánné közlése.; ÚMKL XXXII–6. 111–15. sz. irat.; OZSM 501. sz. jkv.

116 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII–6. 78. sz. irat.

117 (Megjegyzés - Popup)

NÜB 1981-es kérdőívein leírt visszaemlékezések.; Sárdi Imréné i. h.

118 (Megjegyzés - Popup)

Veress D. Csaba: A Dunántúl hadi krónikája 1944–1945. Bp., 1984, 313–14.; Institut für Zeitgeschichte. Univ. Wien, Mikrofilmarchiv. MF–A/51. Részletek a nyugat-magyarországi határtérségre vonatkozó második világháborús német okmányokból. 1945. március 29-én délelőtt 11 óra 05 perckor történt az első áttörés: a szovjet haderő a burgenlandi Borsmonostornál, más magyar nevén Klastromnál (Kloster Marienberg), Kőszegtől északra átlépte a magyar–osztrák határt.

119 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII–6. 60., 180. sz. iratok.; A lichtenwörthi tábor felszabadítása után a lichtenwörthi kórházban ápoltak hazautazásáról. Napló. Lejegyezte Schreiber Valéria.; Mit ettünk április 12-étől

hazamenésig? Lejegyezte a lichtenwörthi kórházban (régi postaépületben) Schreiber Valéria 1945-ben,; Lichtenwörthi kórházi emlékek (visszaemlékezés 40 év után). Bp., 1985.

120 (Megjegyzés - Popup)

ÚMKL XXXII–6. 131., 155., 180. sz. iratok. A Szabadság c. lap 460 elhurcolt hazatéréséről ad hírt, a híradás szerint közülük 26-an a Duna–Tisza közéről valók, nagy részük budapesti. Éjszaka megérkezett a deportáltak első vonata Budapestre. A Bécs melletti Lichtenwörthből 460 elhurcolt jött haza. Szabadság 1945. máj. 25. Valójában nemcsak Lichtenwörthből, illetve a lajtaszentmiklósi kórházból, hanem Sopron környéki munkatáborokból kiszabadított és Sopronban gyógykezelt deportáltak, valamint a felszabadult Lichtenwörthből Sopronba eljutott és gyógykezelésre került volt fogoly nők is jutottak haza ezen a vonaton. Soprontól a vonat útvonala hazafelé:

Sopron–Harka–Kópháza–Nagycenk–Lövő–Bük–Szombathely–Sárvár–Celldömölk–Devecser–Ajka–Veszprém.
(Az útvonalat lejegyezte Schreiber Valéria.)

121 (Megjegyzés - Popup)

Gedenkstein in Lichtenwörth. Der neue Mahnruf, Juni 1975.; Flanner i. h.; Eichbauer i. h. 51.; ÚMKL XXXII–6. 52. sz., irat szerint a lichtenwörthi halottak bejegyezve a nadelburgi városháza regiszterében megtalálhatók, ÚMKL XXXII–6. 81. sz. irat szerint a kb. 2500 lichtenwörthi fogoly közül a lágerban meghaltak 188-an, önként eltávoztak 1924-en, visszamaradtak 380-an, közülük elhaltak 40-en, ÚMKL XXXII–6. 93/a. sz. irat szerint 2500 fogoly közül az 1945. május 5-i lichtenwörthi deportáltlétszám 348 fő, visszatértek-visszatérők száma 1952, 1945. április 2-áig 226, április 5-éig 254 a halottak száma, továbbá még kb. 40 halott volt, akiknek adatait nem ismerik, ÚMKL XXXII–6. 94–98. sz. irat szerint 1945. április 25-éig 220 lichtenwörthi deportált halt meg, ÚMKL XXXII–6. 111. sz. irat szerint a kb. 2500 fogoly közül három és fél hónap alatt 254 ember pusztult el. Karl Flanner az ÚMKL XXXII–6. 81. sz. iratban rögzített adatot – 188 halott – vette át, nyilván az eredeti regiszterből. Flanner szerint ez a 188 fogoly 1945. március 31-éig halt meg, szerinte a 188 regisztrált halotton felül a felszabadítás napjaiban elhalt, nem regisztrált lichtenwörthi deportáltak száma 30–35, 45-en pedig már szabadon 1945. május 6-áig, Eichbauer szerint a karantén feloldásának napjáig, 1945. július 7-éig haltak el, összesen tehát – 30–35-ből a 35-öt számítva – 268-an, Eichbauer szerint 247-en. (Bericht der Sicherheitsdirektion für das Bundesland Niederösterreich vom 8. Jänner 1965 an das Bundesministerium für Inneres, Archiv des Mauthausen Museums [AMM], B 16/1.) Az adatok ellentmondásainak feloldása és főként a nem regisztrált lichtenwörthi halott foglyok számának, tömegsírjának vagy tömegsírjainak kérdése további kutatómunkát igényel. Notabene, a felszabadulás után önként távoztak 1924-es vagy 1952-es számadatát feltehetően kivonás útján nyerték és rögzítették, mégpedig nyilván úgy, hogy a 2500-ra tett, eredeti fogolylétszámból levonták a felszabadulás után visszamaradtak, valamint a nem regisztrált halottak becléssel rögzített számának és a regisztrált halottak számának összegét. Nyilván nem vonták le az 1944 vége felé sorozott és elszállított fogoly nők 42 fős számát. Az 1946. május 5-i budapesti temetésről Egy „lichtenwörthi” a lichtenwörthi mártírok temetéséről. György Ágnes. – (K. Gy.) Új Élet 1946. máj. 9. Minden évben Mindenszentek napján a lichtenwörthi polgármester beszédet mond, és a község elhelyezi az emlékkönél a kegyelet koszorúját.

122 (Megjegyzés - Popup)

Vrtochról, illetve a Vrtoch-ügyről: Képes Figyelő 1947. okt. 4.; Új Élet 1947. okt. 16.; 1947. nov. 20. György Endre: „Scharführer kerestetik...”; 1947. dec. 11.; 1948. jan. 22.; 1948. febr. 12.; Wiener Zeitung

1948. jan. 1., 13.; DÖW E 19.287. jelzetű iratok, Vrtoch-Prozess.; Szita: Magyar deportáltak a megszállt Ausztriában 3., 27., 56.; Eichbauer i. h. 45–46., 49–50.; A SEK bécsi szolgálati helyének teljes megnevezése Szita: Magyar deportáltak a megszállt Ausztriában 56.

123 (Megjegyzés - Popup)

Csetri Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp., 1990.

124 (Megjegyzés - Popup)

Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése a XIX. század eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929.

125 (Megjegyzés - Popup)

Vö. például Csetri: i. m., 76., 93; Fried István: egy soproni prédikáció háttere. SSz. 1987, 61–66; Ugyanő: Kazinczy Ferenc és Kis János kapcsolatához. Uo., 1988, 147–151.

126 (Megjegyzés - Popup)

Fried István: „...törpe növény a’ cedrusos erdön”. Kis János 1814–15-ös verseskötete. Vö. Kulin Ferenc–Margócsy István (szerk.): Klasszika és romantika között. Bp., 1990, 159–171.

127 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc Levelezése IX., Bp., 1899, 19.

128 (Megjegyzés - Popup)

Uo., 63.

129 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy i. m. VIII., Bp., 1898, 343.

130 (Megjegyzés - Popup)

Uo., 653.

131 (Megjegyzés - Popup)

Uo., 536.

132 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc: Tövisék és virágok. A Tövisék és virágok egykorú bírálataival kiadta: Balassa József. Bp., 1902. Kazinczy (Levelezés IX, 49) elégedett volt ezzel a recenzióval, bár szerzőjének kilétét csak gyanította: „mint hiszem” Kis János munkája (Uo., 56). Balassa nem idézi a döntő érvet, Kis János egy levélrészletét: „A’ Te’ Töviseid és Virágaid recenseálása volt benne (ti. az Annalen-ben. F. I.) egyik legnevezetesebb munkám, a többit csak apróságnak lehet mondani” (Uo., 165).

133 (Megjegyzés - Popup)

Ez egyként lehet sajtóhiba és a szerkesztőség önkényes javítása.

134 (Megjegyzés - Popup)

Annalen der Literatur und Kunst 1811, június, 72–75.

135 (Megjegyzés - Popup)

Csetri i. m. 154–155.

136 (Megjegyzés - Popup)

Fábri Pál (1790–1872) egy verse a Szépliteratúrai ajándék 1821-es kötetében jelent meg, német nyelvű alkalmi beszédet is tett közzé, 1825-től Pesten tanított.

137 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963, 709.

138 (Megjegyzés - Popup)

Annalen... 1811, július, 75–77.

139 (Megjegyzés - Popup)

Solt Andor: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826). Bp., 1970, 96–98.

140 (Megjegyzés - Popup)

Annalen... 1811, augusztus, 181–186. A versek kötetben: Kazinczy Ferenc: Összes költeményei. Bp., 1879, II, 14–18., 40–44.

141 (Megjegyzés - Popup)

Kis János Superintendens' Emlékezései életéből maga által feljegyezve. Sopron 1845, I, 50–51. Ekkoriban került Kis kezébe Eschenburg Beispielsammlungja is.

142 (Megjegyzés - Popup)

Csetri i. m., 268–271.

143 (Megjegyzés - Popup)

Földes Anna: Jászai Mari és a magyar színház. Bp., 1983, 231–232.

144 (Megjegyzés - Popup)

Pápa érdekes figurái közül bizonyára nem ő volt a legkiemelkedőbb, de kétségtelenül egyike volt a legfigyelemreméltóbbaknak. A 40-es évek közepén, második felében már „öreg Jászai”-ként emlegették, pedig akkor még alig volt túl a negyven éven. Kétségtelenül öregítette nehézkes járása és kicsit hajlott

tartása. Közel 190 cm magas volt, nem tartozott a kis növésűek közé. Mély hangja szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy koránál idősebbnek tűnjék. Nem tartozott azok közé, akiket a sietség jellemez. Szeretett társalogni, sok ismerőse volt a városban. Anekdotázó típus volt, vaskos tréfáiról ismerték a pápaiak. Amikor először találkoztunk, már a katolikus polgári iskola történelemtanára volt. Később, a Pápai Helytörténeti Múzeum egyik alapítója és hosszú ideig igazgató-vezetője. Sokszor találkoztunk a múzeumban és ezen kívül vendéglőkben, eszpresszókban és természetesen: Dózsa György úti lakásán. Hálás vagyok iránta, hogy szívesen állt szóval és dokumentumainak közreadásával rendelkezésemre.

145 (Megjegyzés - Popup)

1929-ben nősült, felesége Kolonics Ilona volt (Jászai Ilona, azaz Keserü Jánosné pécsi lakossal folytatott beszélgetés magnószalagjáról. Szerző tulajdona)

146 (Megjegyzés - Popup)

Jászai Mari emlékiratai. Sajtó alá rendezte Lehel István. É. n. 235.

147 (Megjegyzés - Popup)

Földes i. m. 331–332.

148 (Megjegyzés - Popup)

Jászai Mari Emlékiratai 235.

149 (Megjegyzés - Popup)

Április 28-i.

150 (Megjegyzés - Popup)

Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből (1919–1928). Győr, 1979. Szerk. Geccsényi Lajos–Horváth Zoltán–Sinay Jenő 317–318.

151 (Megjegyzés - Popup)

Botrányjal járt a földreform az Esterházy-birtokokon. Sümeghy Zoltán, a Sopronvármegye szerkesztője ellen Esterházy Pál, a vármegye főispánja osztály elleni izgatás címmel sajtópert indított Sopron vm. bírósága előtt: lapjában maliciózus megjegyzést tett a főispánra, mivel az nem vett részt a megyebálon és általában közömbös a megye lakosaival szemben, amit az is bizonyít, hogy egyetlen holdat sem osztott szét birtokaiból a megye földéhes parasztjai között. A per a győri Táblához került másodfokon, ahol ugyanúgy elmarasztalták Sümeghyt, mint elsőfokon. Sümeghy azzal védekezett, hogy semmi oka nincs annak az Esterházynak osztály elleni izgatásról beszélni, aki nem törődve a megye parasztjainak elemi érdekeivel, egy holdat sem osztott fel közöttük a földreform keretében. Majd váratlanul azt állította a megyei közvélemény legnagyobb meglepetésére, hogy az OFB (Orsi. Földbirtokrendező Biróság) azért nem kötelezte erre Esterházy Pált, mert ez korrumpálta az OFB vezetőjét, Füzesséry Tibort mintegy 70 hold föld részére történő átjászásával. Mielőtt a per rágalmozgássá szélesedett volna Sümeghy ellen, a szerkesztő a korrupciót fekete-fehéren bizonyító okiratokat szószerint leközzölte lapjában. A kínos ügy végül is Sümeghy felmentésével és az OFB elnökének kompromittálásával végződött, de az eset feltárta a

nagybirtok és a földreform-ügyben illetékes bíróságok összefüggéseit.

152 (Megjegyzés - Popup)

Fényes Elek: Magyarország leírása ... Buda, 1851, IV, 147.

153 (Megjegyzés - Popup)

Pityerben, akárcsak Szolgagyörött, a major mellett újabb területeket tettek irtás révén földművelésre alkalmassá. Az így nyert földeket később sem kapcsolták a majorhoz, hanem tulajdonosa vagy bérlője egyedül gazdálkodott rajta. Ily módon a folyamatos irtás következtében a magánhasználatú földek terjedelme annyira megnőtt, hogy már-már vetekedett a majorhoz tartozó földek nagyságával, ha ugyan nem haladta meg azt. Különösen Pityerben alakult ki nagy, többszáz holdnyi terület a majoron kívül, de Szolgagyörött is több száz holdat tett ki a majortól független terület. Bonyolult és itt alig részletezhető okok miatt alakult így a fejlődés, mindenesetre tény, hogy e területek és a majorok sorsa egymástól igen eltérő volt, különösen Pityerben. Érthető, ha a Nagyatádi-féle földreform során a mindkét helyen fekvő földeket és a szolgagyőri majort egyformán kisajátították. A pityeri majort az mentette meg a kisajátítástól, hogy 1915 óta egyfolytában bérlik a Rudicsok. Szolgagyört átmenetileg az Altruista Bank kezelte, mignem báró Berg Taszilóé lett, aki röjtöki birtokát eladva vette meg Szolgagyört. Ezt megelőzően Schöpfenleuter Jánosé volt Szolgagyör és Pityer a hozzátartozó szántókkal, legelőkkel és erdőkkel, melyek egy részén – mint láttuk – a bank már 1923–25-ben túladott. Szolgagyör eredetileg három és félezres holdas határa, melynek még 1851-ben is csak 1/7-e szántóföld, a többi legelő és erdő, ekkor már mindössze 600 holdra redukálódott, Pityer pedig nem érte el még a 300 holdat sem. A terület birtokosai olyan gyakran váltogatták egymást, hogy még a nevüket is alig sikerült összeszednünk a korabeli virilista-lajstromból.

154 (Megjegyzés - Popup)

Az ajándékozás lebonyolítását az is lassította, hogy a kormány az állami tartalékföldekből akarta megoldani az ajándékozást. E tartalékföldeket a Nagyatádi-féle földreform-törvénynek azok az intézkedései hozták létre, melyek lehetővé tették nagyobb földterületek kisajátítását és igénybevételét különböző célra. Ez a törvény tette lehetővé az első világháború arany vitézségi érdeméremmel kitüntetettjeinek földbirtokkal való jutalmazását, az ún. vitézi telkek létrehozását. Ha Jászai Mari 1922-ben még el is hitte, hogy félévszázados nemzeti színházbeli működését jutalmazták meg 10 hold földdel, 1924–25-ben már napnál világosabban látta – ezt naplójában is feljegyezte –, hogy a földbirtokot azért a nyolcszáz szavalatért kapta, mellyel a beteg katonákat szórakoztatta, a harcoló katonákat buzdította – így az adomány címe sem lehet más, mint „vitézi telek”.

155 (Megjegyzés - Popup)

A kutatók nemcsak gondoltak erre, hanem mindmáig így is tudják, mi több Jászai József húga, Ilona, Keserü Jánosné is abban a hitben élt, hogy az ajándékozásból végül is csak egy okmány, egy adománylevél lett s az egész földbirtok megvalósulatlan álom maradt Jászai Mari életében. „Cimeres adománylevél bizonyítja, hogy Jászait a jubileum alkalmából tízholdas telekkel ajándékozta meg a kormányzat. Az ünnepelt a később kijelölendő Jászai telket nagyvonalúan pályatársainak szánja... Az ígéret valóra váltásáért azonban, a kormányváltás következtében, már senki sem felelős; a látványos gesztusnak nincs folytatása, az adományozás nem kerül a telekkönyvbe, így valójában Jászai Mari sohasem lesz (ideiglenesen sem) földbirtokos. Az illetékeseknek ez a kiábrándító mulasztása is hozzájárul ahhoz, hogy a

Jászai számára emelt piedesztál magaslatáról nagyon hamar visszahull a földre...”

156 (Megjegyzés - Popup)

Ezek tulajdonképpen az ajándékozási szerződésből derülnek ki.

157 (Megjegyzés - Popup)

Pityer majorhoz tartozó birtokrész eladásánál négyféle birtokkategória vagy tulajdonforma, ill. gazdálkodási mód alakult ki: középirtok, közirtokosság, kisparcellák, valamint összefüggő területen az uradalmi „táblák” egy tagban történt megvásárlása. Ez utóbbi eredményezte szükségszerűen a tanyarendszer létrejöttét. Pityermajort, illetve a major épületeit és a körülötte elterülő mintegy 250 kat. hold szántót Rudics János iváni nagybérlő vásárolta meg. A birtokot a majorban lakó néhány béres és az iváni bérleményben dolgozó cselédek munkálták meg. Az iváni cselédek a mezőgazdasági munkák követelte időszakban és számarányban szekereken „ingáztak” Iván és Pityermajor között (Katona I.: Csapod tört. A Nagyatádi Szabó-féle földreform c. fejezet. Kézirat).

158 (Megjegyzés - Popup)

Uo. A Nagyatádi Szabó-féle földreform-fejezet.

159 (Megjegyzés - Popup)

1922 és 1924 között alig történt valami a Jászai-birtok ügyében, 1924 második felétől viszont nagyjából attól az időtől kezdődően, amikor Jászai Mari betegsége nyilvánvaló lett, szinte minden hónap hozott valami újat a birtokajándékozás ügyében. Megélnéül a kapcsolat a Csapodon tanítóskodó Jászai József és Jászai Mari között. Jászai Mari 1925-ben Csapodra is ellátogat, hogy az 1933-tól ott tanítóskodó unokaöccse pozícióját tekintélyével megerősítse, valamint hogy tájékozódják abban a faluban, melynek határában, Szolgyayörött ajánlott fel neki „földbirtokot” az Altruista Bank, a kultuszminisztérium jóváhagyásával. Ma sem tudjuk, hogyan adhatta Jászai Mari ehhez hozzájárulását, amikor tudnia kellett, hogy Szolgyayörött még a kavicsos, sülevékeny talajáról jólismert Cser-vidék Csapodnak is egyik legkavicsosabb, legterméketlenebb része, ahol a krumplin kívül semmi sem terem meg.

160 (Megjegyzés - Popup)

A hivatkozott leveleket és egyéb Jászai Mari dokumentumokat Jászai József bocsátotta rendelkezésünkre. Ezeket ő őrizte haláláig.

161 (Megjegyzés - Popup)

Jászai Mari csapodi látogatásának részleteit Keserüné Jászai Ilona elmondása alapján rekonstruáljuk.

162 (Megjegyzés - Popup)

Jászai József szíves közlése.

163 (Megjegyzés - Popup)

A megbízólevél Jászai József birtokában volt.